

Aldri tie, aldri glemme

Aldri tie, aldri glemme

En bok fra AUF, ti år etter terroren

© Arbeidernes Ungdomsfylking, Oslo, 2021
1. utgave, 1. opplag 2021
Omslagsdesign: Andreas Brekke
Sats: Bøk Oslo AS
Trykk og innbinding: O7 Media

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.



«Han tok noen av de vakreste rosene våre,
men han kan ikke stanse våren.»

Eskil Pedersen, Rådhusplassen i Oslo, 25. juli 2011.

*Til alle som har mistet livet til rasismen
og høyreekstremismen.*

*Til alle som har fått kjenne på kroppen
konsekvensene av at ord blir til handling.*

*For dere lover vi ikke ett minutters stillhet,
men et liv i kamp.*

Innhold

Våre verdier	13
<i>Av Hans-Christian Gabrielsen</i>	
Forord	17
<i>Av Gaute Børstad Skjervø, Eirin Kristin Kjær og Astrid Huitfeldt</i>	
DEL 1: LIVET ETTER TERROREN	21
Da ondskapen slo innover oss, så brått og brutalt	23
<i>Av Arne Emil Okkenhaug</i>	
Varselklokkene ringer etter 22. juli	35
<i>Av Liv Tørres</i>	
Verden ble snudd på hodet	45
<i>Av Sofie Rosten Løvdahl</i>	
Kart over Regjeringskvartalet	58

DEL 2: DET POLITISKE OPPGJØRET	61
Da vi gjenreiste AUF	63
<i>Av Eskil Pedersen</i>	
Veien tilbake	71
<i>Av Mani Hussaini</i>	
Hvordan gi videre en historie som er så vond som denne?	81
<i>Av Ina Libak</i>	
Om å gjenreise Utøya.....	89
<i>Av Jørgen Frydnes</i>	
Våren er her nå.....	103
<i>Av Astrid Hoem, Sindre Lysø og Gaute Børstad Skjervø</i>	
Det du sier, betyr noe.....	111
<i>Av Jonas Gahr Støre</i>	
DEL 3: HØYREEKSTREMISMENS RØTTER.....	129
Stillheten etterpå.....	131
<i>Av Tonje Brenna</i>	
«Quislingpartiet».....	139
<i>Av Terje Emberland</i>	
Antisemittisk konspirasjonstenkning i Nasjonal Samling	157
<i>Av Kjetil Braut Simonsen</i>	
Islamofobien som ble normalisert	175
<i>Av Hawa Muuse</i>	
Kart over Utøya.....	190

DEL 4: VEIEN VIDERE.....	193
Fortvilelsens munterhet	195
<i>Av Dag Sørås</i>	
Det var ikke et kort. Det var terror.....	207
<i>Av Hege Ulstein</i>	
Den politiske debatten etter 22. juli.....	219
<i>Av Snorre Valen</i>	

Våre verdier

Av Hans-Christian Gabrielsen

Leder i LO

Jeg hørte buldringen gjennom det åpne vinduet, der jeg satt hjemme på Slemmestad. Det var en varm og lummer dag, og jeg husker jeg tenkte at nå var det jaggu begynt å tordne. Så satte jeg meg i bilen for å kjøre til Hokksund for å besøke muttern, som var der på rehabilitering. På veien oppover hørte jeg de kaotiske nyhetene om at det hadde vært en eksplosjon i Regjeringskvartalet, mens den fryktelige situasjonen på Utøya først ble tydelig utover ettermiddag, kvelden, natta og morgenen etter. 22. juli har blitt en slik dag der de minste hendelser og tanker har brent seg fast i ettertid.

Angrepet på Utøya og Regjeringskvartalet var et angrep på norsk arbeiderbevegelse. Og det var et angrep på Norge. 77 mennesker – de fleste av dem unge – ble drept på grunn av de verdiene og ideene som har formet det norske samfunnet gjennom generasjoner. Uendelig mange flere ble skadet, fysisk eller psykisk, eller mistet mennesker som for dem

var umistelige, i det groveste tilfellet av politisk vold i nyere norsk historie.

Ungdommene på Utøya ble drept fordi de ved sin eksistens og sitt engasjement bar bud om at disse verdiene skal forme det norske samfunnet også i det 21. århundret. Målet for angrepet var å svekke arbeiderbevegelsen ved å angripe vårt sterkeste ledd: ungdommen. Det beste vi kan gjøre for å hedre ofrene, er å være oss våre verdier bevisst. Å snakke om dem. Å styrke dem. Å sette dem ut i livet.

- Det handler om likeverd. At alle mennesker, hver og en av oss, har lik verdi.
- Det handler om solidaritet. At vi ved å stå sammen kan forbedre våre liv.
- Det handler om ansvar. At vanlige mennesker kan ta ansvar for egen framtid.

For arbeiderbevegelsen ble det tidlig klart at kampen for likeverd ikke kunne vinnes uten organisering. Om menneskeverdet skulle fordeles likt, måtte også makten deles likt. Skulle vanlige arbeidsfolk få gjennomslag, måtte vi stå sammen. Sakte, men sikkert erobret arbeiderbevegelsen makten gjennom det parlamentariske demokratiet, og valgte ansvarlig reform av det norske samfunnet som sin vei.

Einar Gerhardsen ble en gang spurt hva han mente var arbeiderbevegelsens viktigste bidrag til det norske samfunnet. Han svarte: «At arbeidsfolk ikke lenger må stå med lua i handa på sjefens kontor.» Gjennom organisering, skolering og

mobilisering sørget arbeiderbevegelsen for å gi vanlige nordmenn ny verdighet. Det er en tradisjon AUF har fulgt, med sommerleirene på Utøya som det beste eksempelet. Unge mennesker samlet seg her i fellesskap for en bedre fremtid.

I en situasjon der intolerante krefter gjerne er de som roper høyest, er det verdt å huske på at arbeiderbevegelsens verdier er fellesskapsverdier i Norge. Våre verdier styrkes også over tid, så lenge vi evner å inkludere alle i det solidariske fellesskapet.

Det finnes dem som er uenig med oss. Det finnes dem som mener at enkeltmenneskers verdi kan – og skal – rangeres. Det finnes dem som mener at noen er mer verdt, mens andre er verdt mindre.

Dette begrenser seg ikke til gjerningsmannen fra 22. juli, eller gjerningsmennene som har stått bak andre høyreekstreme dåder i nyere norsk historie: bombeangrep på 1. mai-tog og radikale bokhandlere på 1970-tallet, drapene på Benjamin Hermansen og Johanne Zhangjia Ihle-Hansen, angrepene på moskeer i Oslo og Bærum.

Disse holdningene lever videre i vårt samfunn, og vi har alle et ansvar for å ta et oppgjør med dem. I bunn og grunn handler det om kampen mot vold, ekstremisme og hat. Og for demokrati og åpenhet i samfunnet.

Jeg kommer aldri til å glemme den tragiske fredagsettermiddagen for ti år siden. Det var den mørkeste dagen for Norge siden 2. verdenskrig. Den angrep kjernen av det samfunnet vi har bygd sammen. Jeg kommer heller aldri til å glemme fellesskapet og de verdiene som utgjør det Norge

VÅRE VERDIER

vi må ta vare på. Jeg tror og håper også at jeg ikke er alene.
Det skylder vi de 77 som ble drept i Regjeringskvartalet og på
Utøya 22. juli 2011.

Forord

Av Gaute Børstad Skjervø,
Eirin Kristin Kjær og Astrid Huitfeldt

Redaksjonskomiteen for boka

Kjære leser. Boka du nå holder i hendene, har vi lenge ønsket å lage. Både for vår egen del, men også for deg og alle fremtidige tillitsvalgte i vår bevegelse, tror og håper vi at den vil ha betydning. Historien om 22. juli er historien om Norge, men også om Arbeiderpartiet, AUF og arbeiderbevegelsen. Det var *vi* som var målet for terroreren. Nå som det har gått ti år, har vi et ønske om å ta opp de politiske konsekvensene av 22. juli. I denne boka beskriver ulike stemmer på hver sin måte tiden etter terroreren, hvordan vi skal møte rasismen og høyreekstremismen som begrunnet den – og som vi fortsatt ser rundt oss i dag. Vi håper boka kan bidra til å ta et politisk oppgjør med ideologien som lå bak.

Denne bokas viktigste mål er ikke å peke på det som er blitt gjort galt til nå. Vi ønsker å gjøre vårt for at vi i dag skal bli kvitt den kollektive berøringsangsten både bevegelsen og samfunnet

har hatt. Alt for lenge har den hindret oss i å snakke åpent og ærlig om 22. juli. Samtidig vet vi at vi ikke kan gjøre noe med dette uten å diskutere veien som ledet fram hit. Det som ble sagt, og det som ikke ble sagt, danner grunnlaget for der vi står nå.

Ti år er i denne sammenhengen både kort og lang tid. For mange har tida stått stille siden 22. juli 2011. Spesielt gjelder det for dem som ble rammet personlig. Vi kan aldri glemme at de som bærer med seg den største sorgen, er hver enkelt av dem som ble direkte berørt: de etterlatte, de overlevende, de pårørende. Nettopp derfor er deres fortellinger de første dere får lese i denne boka. Husk at det finnes flere tusen slike personlige historier. Her presenteres kun tre av dem. Vårt håp er at de kan belyse hvordan det er å leve videre etter denne typen opplevelser – uten et kjært familiemedlem, en venn eller en kjæreste, som har blitt revet bort.

Hat og rasisme må møtes med politikk. Siden angrepet var politisk motivert, skal vi ikke bare svare med varme og åpenhet, men også med politiske løsninger. Sosialdemokratiet må og skal lede an i arbeidet med å utforme denne politikken. Derfor har vi viet en egen del av boka til gjenoppbygginga av AUF og Utøya, og også til AUFs og Arbeiderpartiets politiske oppgjør og fremtidige retning.

For å komme nærmere målet om å bekjempe hatefulle ideologier og handlinger, er det avgjørende at vi lærer mer om bakgrunnen for dem. Hvor kommer høyreekstremismen fra? Hvem er de som hater? Ingenting oppstår i et vakuum, og vi trenger svar på spørsmålet om hvordan gjerningsmennene bak drapet på Benjamin Hermansen, 22. juli 2011 og 10.

august 2019 kunne begå slike handlinger etter å ha vokst opp i samme samfunn som deg og meg. Det er et vanskelig, men også viktig tema, som den tredje delen av boka er viet til.

Hele Norge følte seg berørt av terrorangrepet 22. juli. De aller fleste husker hvor de var den sommerfredagen. Det norske folk stilte også opp. Rosetogene, varmen og løftet om å aldri glemme ble delt av de aller fleste. Det nasjonale aspektet ved 22. juli er derfor nødvendig for å forstå helheten. Har samfunnsdebatten stått i veien for kampen mot hatet? Har vi sviktet i å ta det politiske oppgjøret med 22. juli? Har vi vært for naive i møte med det ekstreme? Og: Hvordan skal samfunnet arbeide videre for å bli kvitt vår kollektive berøringsangst? Er det for eksempel lov å le av terror?

Disse og mange flere spørsmål vil vi i denne boka forsøke å gi svar på. Vårt håp er at tekstene som presenteres her kan være med på å gjøre terskelen lavere for å diskutere 22. juli i offentligheten, om vi nå er enige eller uenige i hvordan vi skal bekjempe politisk hat og konspirasjonsteorier.

En stor takk går til alle som har bidratt til denne boka. Uten deres bidrag ville dette prosjektet aldri ha latt seg realisere. Takk også til alle som hever stemmen i motstand mot hatet. Takk til de som kjemper mot rasismen og ekstremismen i skolegården, på arbeidsplasser, i familieselskapene, i mediene og i politikken. Vårt løfte til dere er: Vi skal aldri tie, på samme måte som vi lovte å aldri glemme.

Mens vi arbeidet med denne boka, døde vår kjære LO-leder Hans-Christian Gabrielsen brått, kun 53 år gammel. Hans-Christian hadde et stort engasjement for AUF, Utøya

FORORD

og – ikke minst – for kampen mot høyreekstremismen. Vi er svært takknemlige for at Hans-Christian har bidratt. Som takk for hans utrettelige kamp for det gode, har vi valgt å dedikere denne boka også til Hans-Christian. Hans arbeid og engasjement for sterke fellesskapsløsninger og bekjempelse av høyreekstremismen lever videre.

**DEL 1:
LIVET ETTER
TERROREN**

Da ondskapen slo innover oss, så brått og brutalt

Av Arne Emil Okkenhaug

Gift med Ann Mari og pappa til Emil, Oda og Maria

«Jeg og mor føler oss maktesløse, men vi har bestemt oss for å gjøre alt som står i vår makt for å unngå at mer smerte rammer dere som familie nå. Vi vil gå lange turer hver dag, slik at vi holder oss i form og øker sjansen for at vi kan være til stede for dere lengst mulig». Dette sa min far på 84 år noen dager etter 22. juli 2011.

Far ble født i 1926 og vokse opp på en gård i Trøndelag. I 1930-årene fikk han oppleve de hatefulle ytringene fra Nazi-Tyskland som gradvis flyttet de usynlige moralske grensene for hva som skal tolereres av menneskeforakt. Dette kulminerte med invasjonen 9. april 1940, da ondskapen inntok det fredelige landet vårt, og – for de fleste – med et skrekkvelde som varte i fem år. Som liten gutt ble jeg fortalt om nazistenes ugjer-ninger, om viktigheten av «å kjempe for demokratiets verdier»

og «menneskets egen verdi i kraft av å være et menneske». Jeg synes det var spennende å høre om krigen, men jeg tok ikke helt innover meg hvor mye av fars og andres «grunnmur» av verdier og personlighet som var bygd på denne erfaringen.

Jeg har forstått mer av dette etter 22. juli. Ved hvert valg har far satt seg på toget, spasert opp til valgbodene utenfor Stortinget, henvendt seg til partier kjent for populistiske og diskriminerende ytringer og konfrontert dem med deres utsagn. Helt siden kommunevalget høsten 2011 har han stilt det samme spørsmålet til Frp: «Dere hadde et tidligere medlem som drepte 77 personer i terror. Hvilket oppgjør har dere tatt i eget parti?»

Det ufattelige skjer

16. juli 2011 er hele familien – Maria (9 år), Oda (13), Emil (15), Ann Mari (43) og Arne (44) – på Galdhøpiggen. Lite ante vi at vi i løpet av en uke skulle stå på den høyeste topp og siden falle ned i den dypeste dal. Vi ferierte hos farmor og farfar. Farmor og farfar var stolte over at barnebarnet var samfunnsengasjert. På bilturen til Utøya-kaia fortalte jeg Emil at farfar gledet seg som en unge til han kom tilbake og kunne berette om leirdiskusjoner som skapte glød i ungdommen.

Vi andre fire i familien dro på ferietur til Danmark. Det var første gang vi dro uten at eldstemann var med. Litt rart synes vi det var, men gutten vår var i ferd med å bli en ung mann. 22. juli leide vi oss inn på et vandrerhjem i en idyllisk liten småby. Mobiltelefonen sto på lydløs mens vi vandret i naturskjønne

omgivelser. Softis ble kjøpt på ei brygge. Mens vi slappet av i solen, tok jeg telefonen ut av lommen. Det var mange ubesvarte anrop og meldinger.

Når man ikke har noe annet valg enn å være sterk, da først vet man hvor sterk man er

Vi kom oss på første ferje til Gøteborg og en ulidelig lang kjøretur startet. Vi hadde gode hjelpere som gjorde alt som sto i deres makt for å kunne gi oss beskjeden som vi da ville ofret alt for å høre: «Emil er funnet i live.» Tidlig på kvelden var det med håp vi svarte på hvert telefonanrop, men utover natten ble telefonen taus. Stillheten og fortvilelsen senket seg over oss.

Jeg forsto nok allerede da at jeg måtte innstille meg på at vi hadde blitt frarøvet en av våre tre umistelige. Oda har fortalt i en skolestil, skrevet våren etter, hvordan det var å komme tilbake til Norge med de verste anelser:

Halv fem på lørdagen var vi framme. Det første inntrykket jeg fikk av Sundvollen hotell var kaos. Folk sto og klemte hverandre, noen snakket i telefonen, mange gråt. Overalt var det forvirrede mennesker.

Jeg gikk etter mamma og pappa, uten virkelig å forstå hva som skjedde. Jeg husker at vi gikk inn i et stort rom der det var fullt av mennesker som jeg aldri hadde sett før. Det var en prest der. Mamma og pappa ble vist bort til han. Jeg og Maria gikk etter. «Det er nå bekreftet 80 døde».

Jeg gråt. Har aldri grått så mye i hele mitt liv. Jeg forsto at det ikke var så veldig sannsynlig at jeg noen gang skulle klemme den fineste, beste, smarte, flinke broren min igjen. Jeg klarte ikke å forstå det. Han kunne bare ikke være død!

Vi klarte ikke å være lenge på Sundvollen og søkte ly, beskyttelse og ivaretagelse hos farmor og farfar.

Emil

Jeg tenker ofte på Emil og dveler da ved den flotte gutten vi mistet. Jeg vil dele noen av mine tanker.

De siste månedene hadde du vokst, Emil. Den hengslete tenåringskroppen din hadde strukket seg i været de siste månedene. Du hadde blitt lengre enn mora di.

Vi husker alle den siste klemmen. Vi husker den siste omfavnelsen. Deg. Både mamma, Oda, Maria og jeg husker og har bevart deg i hjertene våre. Mamma hadde puttet en 500-lapp i brystlomma på skjorta di: «Den kan være kjekk å ha», sa hun. Du skulle til Utøya, noe du hadde gledet deg til i snart et år. Etter at vennen din Gaute kom tilbake fra sommerleir i 2010, hadde neste års leir vært et stort tema i gjengen, et tema det var knyttet både forventning og glede til. Utøya 2011 hadde blitt en «snakkis».

Du hadde vokst opp til å bli en flott ungdom. Våren 2011 fikk du din første kjæreste, du hadde flotte venner og du oppnådde gode resultater på skolen. Plassen din på medie- og kommunikasjonslinjen ved Levanger VGS var sikret. Du var kjempemotivert og søkte om stipend straks du fikk beskjed om at du hadde fått plass. Du gledet deg til å starte. Levanger videregående var nyrenovert og flott, og du snakket om at du skulle begynne på en fin skole til høsten.

Etter hvert ble også et politisk engasjement i AUF en del av livet ditt. Du ønsket at kinoen i Levanger skulle bevares,

og der var AUF på ballen. Det var møter, diskusjoner, engasjement og pizza. Du var godt likt, både av venner i ungdomsorganisasjonen og i kameratgjengen. Du var inkluderende, og du så menneskene rundt deg. Allerede da du var liten, ble disse egenskapene lagt merke til. Barnehageansatte sa du hadde et «demokratisk sinnelag». Dette tok du med deg videre. Du var både omgjengelig og «likanes», som vi sier på trøndersk.

Livet du hadde som 15-åring, var et godt liv. Du var også glad for at Norge flere år på rad hadde blitt kåret til verdens beste land å bo i.

Det sies at prisen man må betale for å være glad i noen, er sorgen over å miste dem.

Den nye og smertefulle hverdagen

Høsten 2011 kom, men Emil begynte aldri på Levanger videregående.

Den sommeren hadde barnemorderen frarøvet Emil livet ved Pumpehuset på Utøya. For meg vil anders behring breivik for alltid være bare dette: en barnemorder. Emil var 15 år og 8 måneder. Omtrent halvparten av de drepte på Utøya var under 18 år. Jeg skriver navnet med små bokstaver. Det tror jeg ikke det er behov for å gi noen nærmere forklaring på.

Det er samtidig viktig for meg å presisere at det jeg skriver om, er hvordan *jeg* har håndtert sorgen. Dette er mine meninger, og det som er provoserende, godt, vondt eller lindrende for meg og mine, kan være det motsatte for andre.

Andre har også mistet det umistelige. Det finnes dem som har mistet barnet sitt av andre årsaker enn oss: selvmord, krybbedød, et annet traume eller alvorlig sykdom. Vi har den samme sorgen, opplever den samme maktesløsheten og det smertefulle savnet, selv om vi ikke nødvendigvis reagerer på akkurat samme måte.

I den første tiden etterpå kjempet vi som familie en evig kamp for å forsøke å opprettholde en viss normalitet. Høyeste prioritet hadde de basale behovene: søvn, mat, døgnrytme, å gjøre ting som har gitt glede før (trening, besøk hos venner, konserter, idrettsaktiviteter med barna og så videre). Jeg er psykiatrisk sykepleier selv, og dette er også råd jeg gir til deprimerte personer. Vi var ikke deprimerte, men vi var i en sorgprosess.

I den første tiden møtte jeg på jobb i sykemeldingsperioden fra klokken åtte til ti hver morgen. Jeg åpnet mailer, drakk kaffe og trente meg gradvis på å møte folk. Hovedgrunnen var at jeg måtte få orden på de basale behovene mine: Jeg måtte få orden på døgnnet. For meg var det godt at jeg kunne stille krav til meg selv ved å gjøre meg synlig og la folk få treffe meg. Jeg hadde lagt inn noen standardfraser jeg kunne bruke for at det skulle bli lettere for meg selv og andre. Ingen forventet at jeg skulle gjøre så mye. Jeg registrerte, og visste, at jeg ikke klarte å konsentrere meg nok til å bli en «skikkelig arbeidskar». Derfor ble det heller ikke noe nederlag for meg om det var oppgaver jeg ikke fikk gjort. Jeg var faktisk litt stolt over at jeg hadde klart «å karre meg ned» på jobb, at jeg turte å treffe mennesker, selv om jeg hadde mest lyst til å isolere meg, ligge i senga og tenke.

Godhet og ondskap

Det at mange våget å vise hva Emil har betydd for dem, var lindrende i denne tiden. Det var også omtanken vi møtte gjennom klapp på en skulder – og utsagn som: «Jeg vet ikke hva jeg skal si, men jeg tenker så mye på dere.» Jeg husker også at fortellingene varmet. Folk kom bort til meg og fortalte om sine møter med oss som familie, eller om møter med Emil alene. Det kunne være lærere som fortalte om Emil som elev, trenere som fortalte om hvordan han var på tennisbanen eller barn som fortalte om Emil som skitrener.

Jeg har fokusert skarpere på det jeg selv kaller «kampen mellom det gode og det onde» etter det som skjedde: Fra ondskap i drap uten anger til det onde i hverdagens små detaljer.

Ondskap kan være destruktive tanker i vårt eget sinn, ord som glipper ut, væremåte som ikke bygger opp, men bryter ned. Jeg mener enkeltmennesker sjelden er enten gode eller onde, men ethvert menneske har valget mellom å gjøre enten gode eller onde handlinger.

Fra rettssaken mot barnemorderen var det spesielt én ting som traff meg, og det var kontrasten mellom det onde og det gode. Ondskapen kom til overflaten da barnemorderen ba om ordet for å presisere hva som hadde foregått ved Pumpehuset. Barnemorderen fortalte at han ble angrepet der. En gjenstand ble kastet i ansiktet hans. Han ville også orientere om at han tok hodeskuddene til slutt. Han fortalte at han unnlot å skyte en gutt i vannet siden magasinet var tomt.

Godheten kom til uttrykk da minneordene ble lest i retten. Vi ble bedre kjent med de unge menneskene som ble frarøvet livet sammen med Emil den dagen. Det flommet over av nettopp de humanistiske verdiene som vi hadde sett hos gutten vår. Dette er blant de vakreste blomstene i min verden. Blant annet var det en utenlandsk jente som delte betraktningene hun hadde gjort seg i sin egen dagbok om hva hun ville vie livet sitt til. De ordene sydet av godhet. Hun ville kjempe mot hat og sjalusi. Minneordene over ungdommene sto som et grunnfjell av godhet mot barnemorderens og ekstremismens ondskap.

Demokratiets verdier

For meg handler demokratiet om å kunne kommunisere fritt og å akseptere forskjellige meninger. I en dialog preget av likeverdighet, fritt for trusler og bygd på tillit, kan gode og nye tanker vokse frem. I et demokrati har du lik rett til å gi uttrykk for meningene dine uavhengig av kjønn, legning, rase, religion, alder, sosial status og funksjonshemming. Ditt bidrag er uansett med på å styrke demokratiet.

Ikke alle ønsker denne friheten. Enkelte foretrekker å ta i bruk ondskapens redskaper i et forsøk på å kneble andres meninger og fremme sine egne. De velger å spre frykt med hatefulle trusler og voldelige handlinger. Vi så det på Utøya, der en mann fylt av ondskap angrep vårt demokrati. Barnemorderen ga uttrykk for sine meninger gjennom vold på en så ekstrem måte at han har frasagt seg muligheten til å ytre seg i et demokratisk samfunn. Vi så det samme under terroren i Bar-

celona, i Syria og ved stormingen av kongressbygningen i USA. I tillegg til å være onde handlinger, er alle disse angrepene preget av feighet. Barnemorderen på Utøya drepte forsvarsløse ungdommer, mens IS-terroristene angrep i flokk og drepte menn, kvinner og barn som kun kunne forsvare seg med ord.

Barnemorderen på Utøya kjempet altså mot demokratiet på lik linje med de feige terroristene som kjørte ned uskyldige voksne, barn og unge i Barcelona og Nice.

For noen år siden var den kongolesiske gynekologen og nobelprisvinner Denis Mukwege på «Skavlan». Da jeg hørte hans historie, tenkte jeg: Er vi klar over prisen ved ikke å ha et demokrati? Naturressursene er Kongos rikdom – og ulykke. Bander som vil sikre seg landets mineraler bruker et virkningsfullt våpen for å ta over områder som er rike på råstoffer. De voldtar kvinner og lemlester barn, mens ektemenn, foreldre og barn blir hjelpeløse vitner. Kvinner og barn lider som vanlig mest, men den hjelpeløse mannen mister også all selvrespekt, energi og livsgnist. Lovløsheten råder, ingen klarer å stoppe grusomhetene. Samfunnet har ingen demokratisk grunnmur.

Hva om det grodde frem en kultur blant norsk politi slik at de kunne ta imot bestikkelser fra pengesterke mennesker, som så slapp unna straff, for eksempel for å ha kjørt på et barn i fylla eller for å ha voldtatt og banket sin kone?

Hva om vi fikk tilbake det samfunnet vi hadde i krigsårene? Da var det rett å tenke at enkelte grupper var «overmennesker» og andre «undermennesker». Du kunne bli straffet for å forsøke å gi et utsultet menneske innenfor gjerdene på Falstad fangeleir i Levanger mat.

Vi skal ikke lenger enn til vårt naboland Russland for å se at det er blitt lovlig å diskriminere homofile. Deres grunnleggende menneskerett – ikke å bli diskriminert på grunn av sin legning – er blitt skjøvet til side av et overveldende flertall i Dumaen.

Tenk å ha et samfunn der det er de «slemme gutta» som bestemmer, de arrogante og menneskefiendtlige som kun handler med utgangspunkt i egen nytte og ikke med utgangspunkt i hva som er best for samfunnet.

Det som uroer meg i dag, er at det ser ut til at de «slemme gutta og jentene» rydder seg plass i form av verbal brønnpissing og pøbeloppførsel. En brønnpisser er en som forgifter et miljø på en fordekt måte, eller som forgifter en (politisk) debatt med usaklige beskyldninger mot motparten. Brønnpissere finnes nok i alle politiske partier og samfunnslag, men min opplevelse av det som skjer i våre dager, bekymrer meg: Forakt og minskende respekt for meningsmotstandere har tilsynelatende ført til økt oppslutning for grupper som fremelsker hatefulle ytringer, økt tiltro i befolkningen til konspirasjonsteorier og bruk av kommentarfelt på sosiale medier til offentlig mobbing. Dette er, etter mitt skjønn, en trussel for demokratiet.

Tillitspersoner sin betydning

Varmen, varheten og den felles nasjonale omsorgen rett etter 22. juli, ser ut til å ha trange kår for tiden. Jeg bruker ordet «bekymret» og ikke «skremt» når jeg skal beskrive dette. For meg er det «å bli skremt» noe som lett kan føre til taushet og tilbaketrekning. Vårt demokrati har behov for at kloke, med-

menneskelige personer stiller i front, på vegne av oss andre, for å forsvare og forvalte våre verdier, holdninger og meninger til det beste for flest mulig. I tillegg må vi ikke glemme Per Fugellis kloke ord: «Bry deg om flokken din.»

I mine øyne handler det om å stille opp for hverandre, ta vare på hverandre, også de du ikke umiddelbart tenker på som en del av nettopp din flokk. Når en religiøs eller politisk motstander blir mobbet til taushet, da skal vi stille opp og sørge for beskyttelse og bringe vedkommende tilbake til «talens kraft». Det er få ting som gleder meg mer enn å se at personer som har sett seg nødt til å ta en «timeout fra manesjen», komme tilbake og på nytt gjør en innsats for fellesskapet. Tidligere leder av Senterungdommen Sandra Borch er et eksempel på en slik person. Hun ble hetset og drapstruet, og hadde behov for en pause. Men nå er hun tilbake. Dette er med på å bekjempe krefter som stimulerer til menneskeforakt og destruktiv atferd.

Når dere i politikken eller organisasjonslivet setter det «å gjøre noe for hele flokken» i høysetet, tror jeg dere hjelper dere selv til å styrke det demokratiske sinnelaget og deres egen indre godhet – i kamp mot ondskapen. Dette går utover partipolitikken. Det handler om noe mer, som angår det å være mennesker i et samfunn.

Håpet

Jeg vil avslutte med cherokee-legenden om den kloke gamle mannen som lærte sine barnebarn om livet, fordi den understreker nettopp betydningen av å begynne med seg selv:

Jeg har en stor kamp inne i meg. Det er en kamp mellom to ulver.

Den ene ulven står for ondskapen; som frykten, sinne, misunnelse, sjalusi, grådighet og arroganse.

Den andre ulven står for godheten; som gleden, fred, kjærlighet, håp, deling, ydmykhet, snillhet, vennskap, empati, sannhet og medlidenhet.

Den samme kampen som skjer i meg, skjer i deg også, og i alle andre mennesker.

Barna tenkte over dette en liten stund, og spurte deretter sin bestefar: Hvilken ulv vil vinne?

Og den gamle kloke mannen svarte: Den som jeg mater.

Til høsten er det stortingsvalg. Jeg regner med at min far er på plass utenfor valgkodene. Da er han 95 år. Som sønn er jeg stolt – og rørt – over at jeg har en far som møter opp, utfordrer og bygger sin argumentasjon på dyrekjøpt erfaring, og som kjemper for verdier større enn oss selv.

Vi må ha troen på menneskets verd. Som dikteren Nordahl Grieg skriver: «Skaper vi menneskeverd, skaper vi fred.»

Varselklokkene ringer etter 22. juli ...

Av Liv Tørres

Tidligere leder for Norsk Folkehjelp og Nobels Fredssenter, nå direktør for Pathfinders ved Center on International Cooperation tilknyttet NYU i New York

22. juli var en lummer og trist regnværsdag. På kontoret i Regjeringskvartalet var det både vemod og glede. Det var min siste dag på jobb, og jeg skulle ta avskjed med kolleger. Det var trist, men det var også latter, historier om små, morsomme episoder og spørsmål om nye planer. Det var sommer. Det var snart helg. Det hadde vært spennende dager som politisk rådgiver for statsråden. Nye vennskap var etablert. Vi var tre på jobb i statsrådseksjonen den ettermiddagen. Vi gledet oss til helga. Vi ville hjem. Hanne Løvlie var utålmodig: Kunne jeg ikke se å bli ferdig med ryddingen? Hun skulle møte familien og ville komme seg av gårde!

Og til slutt var vi der. Jeg hadde ryddet gjennom alt, levert over regjeringsnotater og annet. Hanne hadde krysset av alt på listen med unntak av nøkkelkortet mitt. Klokken var over 15:00. Omtrent på samme tid som terroristen plasserte en bombe utenfor høyblokka, forlot vi kontorene i Arbeidsdepartementet. Vi var på vei rett mot stedet der bombebilen sto, jeg med plastikkposer i hendene, der alle tingene fra det nå tomme kontoret lå. Hanne var med ned for å overta nøkkelkortet etter at jeg hadde fått bilen ut av garasjen. Vi krysset Einar Gerhardsens plass. Jeg gikk ned i garasjen for å hente bilen. Hanne stilte seg foran høyblokka for å vente på at jeg skulle komme. Resten er historie.

Ti ufattelige år

Rundt 15:30 karret jeg meg ut, opp gjennom fire halve etasjer fra garasjen – fire halve etasjer med støv, ødelagte vegger, knuste sikkerhetsanlegg og gnistrende, løse ledninger. Allerede på vei ut fikk jeg en anelse om at dette var et terroranslag. Det jeg så, minnet om ødeleggelsene jeg hadde sett etter krig og terror andre steder. Det minnet meg om ødeleggelsene jeg hadde sett etter borgerkrigen i Beirut i Libanon noen år før.

Det har gått ufattelige ti år siden den dagen, men bildene er der fortsatt: av plassen der Hanne sto, som var blitt tom; av åpningen tvers gjennom høyblokka; av at det var så ufattelig stille selv om luften dirret; av det som så ut som en julefilm, men med skittenbrune snøfiller som dalte ned istedenfor hvite snøkrystaller. Jeg husker de første telefonene og

samtalene ord for ord. Og de første meldingene. Jeg ringte døtrene mine for å fortelle at jeg var i live. Jeg husker timene med partivenner i en leilighet på Grønland. Organiseringen, arbeidet med å skaffe oversikt og sørge for å få informasjon ut. Jeg husker øyeblikket da vi fikk de første meldingene om at det var skyting på Utøya og varselet til Folkehjelpa for å få dem til å rykke ut til landsida. Jeg husker de forgjeves forsøkene på å få tak i politiet, slik at vi kunne å gi dem informasjon de ville ha nytte av. Og varselet vi fikk underhånden utpå kvelden om at antall drepte, var så ufattelig mye høyere enn de offisielle tallene.

Jeg husker også dagen før, da jeg selv var på Utøya med min ene datter. Og jeg husker dagene det tok før vi fikk bekref- tet at Hanne var identifisert blant de omkomne. Jeg husker møtene og samtalene med overlevende og etterlatte etterpå, og ikke minst de første samtalene med Hannes familie. Jeg husker hvor jeg satt på bistandsadvokatens kontor da jeg leste politiets avhør av terroristen. Jeg har med meg all sorgen og smerten.

Endret terroren samfunnet?

22. juli var dagen vi ble angrepet. Det var også dagen jeg selv fikk en påminnelse om hvor sårbart demokratiet er, og om at vi må passe på det. Det var dagen jeg ble minnet på hvor farlig ekstremisme er, og om hvor mye det betyr å ha en beredskap når du blir angrepet. Jeg ble minnet på hvor viktig det er å kjempe for det vi har kjært, og å mobilisere sterkere enn før

for å beskytte det. 22. juli ble dagen som påvirket hver eneste dag som kom etterpå, tidvis med mørke, men også med mye håp, samhold, styrke og engasjement.

Jeg hadde vært i lignende situasjoner før, men da i konfliktsoner i andre deler av verden. Der var jeg alltid forberedt på at noe kunne skje. Jeg var på vakt og fulgte alltid med på hva som foregikk rundt meg. Her hjemme ventet jeg ingen angrep. Her hjemme kunne jeg slappe av. Tidligere hadde jeg alltid returnert til Norge fra internasjonale reiser og pusset lettet ut: hjemme, trygt, hvilepuls. Ingen grunn til å se seg over skulderen lenger. Ingen grunn til å passe på. 22.juli endret den følelsen.

22. juli har påvirket alle oss som var tettest på angrepet. Etter angrepet kjente mange av oss på dårlig samvittighet. Vi lurte på hva vi kunne gjort annerledes, hva vi kunne gjort mer av – eller mindre av – på hvordan vi kunne forhindre at vennene våre og kollegene våre ble drept. Hvorfor hun og ikke meg?

Vi har samtidig kjente på styrken i det norske samholdet og ikke minst på verdien av samholdet blant de av oss som var tettest på og som overlevde. Vi har kjent på betydningen av å hjelpe hverandre. Vi så hvem som var vennene våre og hvem som ble borte. Vi forsto at store deler av beredskapen ikke var god nok. Vi hadde vært for naive og uforberedt som samfunn og som individer. Nå kom alt tettere på av både farer og risiko. Vi mistet mange. Vi mistet venner. Vi mistet kjære. Våre venner mistet barn. Kolleger ble borte. Kontorene våre ble borte. Vi hadde tunge måneder foran oss. For mange ble de en ren pine. For andre ble de en styrkeprøve, og for atter

andre et dyppedykk ned i ondskap og smerte. Vi deltok i begravelser, minnestunder, sorgarbeid, terapi, men fikk også nye familier, knyttet nye bånd og testet styrken i de gamle. Alle vi som var tettest på angrepet, ble endret, men endret det også samfunnet? I hvert fall ikke nok i riktig retning. Vi har fortsatt ikke permanent minnested i Oslo. Og først nå kan vi håpe at et minnested på landsida ved Utøya endelig skal bli reist. Beredskapen er fortsatt for dårlig. Polariseringen øker og øker, mens høyreekstremismen fortsetter å vokse.

Det var et angrep på arbeiderbevegelsen

I årene som har gått, har mange fokusert på våre følelser: savn og sorg, hvor redde vi var, hvor traumatiserte vi var. De har spurt om vi hater terroristen. Men det spørsmålet som uroer flere av oss overlevende mest, er det som sjelden stilles: Kan det skje igjen?

Angrepet den 22. juli var et politisk angrep, ikke en naturkatastrofe. Målet var heller ikke staten, statsapparatet eller demokratiet. Dette var et angrep på arbeiderbevegelsen. Det var et høyreekstremistisk angrep begrunnet med et hat mot innvandrere og muslimer, og et hat mot likestilling. Det var et angrep på arbeiderbevegelsen fordi terroristen mente det var vår politikk som hadde sluppet innvandrerne inn, som sto i spissen for likestillingen og som hadde forrådt landet.

Storsamfunnet reagerte på angrepet med å vise kjærlighet og fellesskap. Fellesskapet møtte terroren med en solid rettsstat. Vi som var tettest på, ble møtt med en vegg av solidari-

tet, tilstedeværelse og kjærlighet. Men vi ble som regel ikke møtt med aksept for at dette var et politisk angrep. 22. juli ble omtalt som et «angrep på demokratiet», men sjelden som et angrep på arbeiderbevegelsen, selv om det åpenbart var nettopp det. Mediene ville helst høre om følelsene våre, ikke om viktigheten av å bekjempe terroristens tankegods. Politikerne våre syntes det var enklere å arrangere støttekonserter og diskutere minnesteder enn å svare med politiske tiltak. Storsamfunnet gikk ikke gjennom skolepensumet for å se hvordan vi kunne forhindre slike holdninger. Vi diskuterte ikke hvilken rolle vi har som naboer, lærere, barnehageansatte, kolleger og medelever når vi møter ekstreme og hatefulle holdninger. Vi satte ikke samordning mellom politiet, skole og andre offentlige etater under lupen i stor nok grad. Vi diskuterte ikke hvilken rolle mediene har når det gjelder å fremme eller dempe intoleranse, fremmedhat og ekstremisme. Vi krevde ikke større innsats fra, og samarbeid mellom, religiøse ledere.

Vi styrket ikke frivillig sektor eller fritidsklubber og andre tiltak for barn og unge. Vi forbød heller ikke halvautomatiske våpen slik 22. juli-kommisjonen ønsket. Lederne i partiet som terroristen hadde vært en del av, tok ikke ansvar for å gjennomgå egne rekker for å luke ut hatefulle holdninger som måtte finnes der. Lederne i partiet som var angrepsmålet, var i sjokk og sorg. De ville ikke gjøre partipolitikk ut av angrepet og lagde derfor heller ikke politikk ut av det. Flere politikere på høyresiden var raskt ute med å beskyldte overlevende, arbeiderbevegelsen og Ap-politikere for å bruke «Utøya-kortet» når vi etterlyste politisk kamp mot tankegodset som lå

til grunn for terroren. Det førte til at tusener av mennesker som ellers ville vært naturlige samfunnsdebattanter plutselig ble «inhabile»! Siden vi var direkte rammet av terroren, var vi visst partiske, og derfor ikke egnet til å kommentere verken politikk, ekstremisme, minnesteder eller renovering av Regjeringskvartalet. Landet svarte kanskje med kjærlighet, men ikke med målrettede tiltak og politikk. Terroristen ble kjent tilregnelig, men vi behandlet ham likevel som «gal» og derfor ikke et skikkelig svar verdig – eller vi ønsket rett og slett ikke å gi ham en plattform.

Det er dette lederskap dreier seg om

Ti år senere vokser miljøene på ytre høyre, og med dem også fremmedfrykten og konspirasjonsteoriene. Selvfølgelig betyr ikke høyreekstreme eller populistiske holdninger at folk vil handle som Anders Behring Breivik, men for skakkjørte ungdommer på søken etter mening og fellesskap, kan heiaropene vippe enkelte over kanten. Forskere sier at netthetsen øker i omfang og intensitet. Vi har til og med organisasjoner som sprer fremmedfrykt på statsstøtte under den nåværende regjeringen. Mange sier at de er bekymret for innvandring. Kostnadene ved å undertegne artikler som dette, øker. Man utsettes for trusler, hets og sjikane. PST er bekymret for økt risiko for høyreekstrem terror. Jeg hører stadig flere som starter setningene sine med «jeg er jo ikke rasist, men ...». Stadig flere etterspør også kritikk av muslimer fra de av oss som ber andre oppføre seg ordentlig. Ytringsfriheten fikk virkelig

vind i seilene først da folk kunne bruke den for å mobilisere mot hodeplagg og religion. Og det er ikke bare her i Norge vi ser slike stemningsskifter. Høyrepopulistiske partier vinner fram i mange land.

Mange politikere, forskere og andre, både nasjonalt og internasjonalt, advarer mot økende polarisering og radikalisering. Den siste påminnelsen om farene ved dette så vi med angrepet på Kongressen i Washington i USA i starten av året. Noe av polariseringen har vokst ut av økt arbeidsledighet og raskt økende forskjeller. Noe av den har vokst ut av den såkalte flyktning-krisen, som ledende politikere innimellom er mer opptatt av å beskrive kostnadene ved og uttrykke redsel overfor, enn faktisk å håndtere eller finne løsninger på. Noe av polariseringen henger også sammen med en svekkelse av demokratiet. Vi ser ledere som har glemt hvem de representerer, at de forvalter folks tillit og derfor må lytte til dem og at folk ikke lenger ser ideologiske forskjeller mellom partiene. Vi ser også at enkelte hisser opp stemningen og utnytter folks økende uro, deres redsel og bekymring for framtiden. De ønsker å slå politisk mynt på situasjonen, mens andre kvier seg for å ta til motmæle i frykt for å miste stemmer.

Ledere bør ikke møte risikoen for terrorangrep i Europa med økt fremmedfrykt, men med styrket europeisk samarbeid, politiarbeid og grensekontroll. Det er dette lederskap i en globalisert verden dreier seg om. Ledere bør ikke møte flyktning-krisen med undergraving av internasjonale rettigheter, men med en prinsipiell tilnærming og et langsiktig perspektiv på hvilke konsekvenser det kan ha å stenge folk inne i underfinan-

sierte «nærområder». Dette må våre ledere formidle til folk på en måte som blir forstått og gir oppslutning. Det er dette lederskap dreier seg om. Økte utgifter knyttet til flyktninger bør ikke møtes med klaging over at velferdsstaten går under, men av tiltak som får folk inn i aktivitet og jobb, slik at utgiftene reduseres. Igjen: Det er dette lederskap dreier seg om.

Vi trenger en demokratisk beredskap

Ja, noe har skjedd etter 22. juli. Vi har fått en stortingsmelding med gode, men begrensede tiltak mot radikalisering. Politiet har fått sine helikoptre. Vi har debattert bevæpning av politiet. Flere bedrifter og departementer har også beredskapsplaner, og vi har enkelte ledere som med mot og vidsyn står i front i kampen mot ekstremisme. Men den demokratiske beredskapen er svekket. Det trengs betydelig større innsats. Dessuten er det dessverre høyst tvilsomt om vår fysiske beredskap virkelig har blitt bedre etter 22. juli. Riksrevisjonen har blant annet slått alarm og påpekt alvorlige svakheter i vårt beredskapsarbeid. Varselklokkene ringer.

Mange av de overlevende og etterlatte fryktet å bli møtt med anklager om bruk av «Utøya-kortet» hvis de sa noe. Men kanskje vi heller skal snu på dette og si: «Ja, vi var der den dagen, og vi vet derfor mye – både politisk og personlig – om hva ekstremisme og fremmedfrykt koster»? Motstanderne våre vet at vi har denne angsten for å bli anklaget for å være partiske, og den bruker de gjerne mot oss. Vi reagerer selv-sagt fortsatt emosjonelt i forhold til 22. juli, men på hvilke

andre områder oppfattes det som diskvalifiserende å ha egne erfaringer? Det går fint an å være både personlig engasjert, ha egen erfaring med at engasjement koster og samtidig være både politiker, leder og ha gode argumenter.

22. juli var et politisk angrep, et høyreekstremt angrep på arbeiderbevegelsen og demokratiet. Faresignalene er der for framtida. Det er mange som deler terroristens syn. Jeg deler frykten mange har for å gi ham og andre høyreekstremister synlighet, men jeg tenker samtidig at vi graver vår egen grav hvis vi skal late som om 22. juli ikke skjedde. Mange av oss vil kjempe hardt for å forsvare mangfoldet, samholdet og like rettigheter for alle – ja, hardere enn før – for det er kun gjennom inkludering vi klarer å dempe rekrutteringen til ulike ekstreme grupper, om de nå er jihadister eller høyreekstreme. Dette er grupperinger som for øvrig deler mye tankegodt, som forakten for kvinner og homofile, annerledes tenkende og troende, samt frykten for en sterk og solidarisk arbeiderbevegelse.

Vår samfunnssikkerhet dreier seg i siste instans om å bygge tillit og eierskap blant oss alle til ideen om at dette landet først og fremst har sin rikdom og trygghet i toleranse, likhetsidealene, høy deltakelse og demokratiske verdier. Beredskap dreier seg med andre ord ikke bare om antall helikoptre, men også om hvorvidt vi har den mentale, politiske og etiske ballasten som trengs for å forebygge og håndtere nye angrep i framtida.

Ti år etter 22. juli, er det dessverre fortsatt nødvendig å si: Varselklokkene ringer.

Verden ble snudd på hodet

Av Sofie Rosten Løvdahl

Statsviter og bystyreprerentant for Arbeiderpartiet i Trondheim

22. juli 2011 kl. 18:14, en tekstmelding fra mamma: «Politiet er varslet, det kommer hjelp! Er så uendelig glad i deg. Vi har noen som hjelper.»

Mens meldingene tikket inn på telefonen, dundret skuddene utenfor. Noen ganger var de langt unna, andre ganger nærmere – og til slutt også inne i Skolestua. Mamma og pappa prøvde å ringe, men jeg kunne ikke snakke. Innerst inne i Skolestua, i soverommet til venstre, lå jeg under køyesenga, barrikadert bak koffertene slik at jeg ikke kunne se noe annet enn det svake lyset fra mobiltelefonen min. Jeg var helt sikker på at jeg kom til å dø, og jeg sendte en siste melding til foreldrene mine om at jeg var glad i dem, som et slags farvel.

Men så døde jeg ikke likevel. Etter flere timer under en seng, med lite luft, stormet politiet Skolestua. Som en av de

siste overlevende ble jeg fraktet over i trygghet sammen med en liten gruppe andre. Det som var igjen på Utøya, var en åpen massegrav. Fra båten begynte vi å telle døde kroppar som lå strødd langs vannkanten.

Vi var 495 som overlevde. 495 mennesker som på helt forskjellig og tilfeldig vis hadde overlevd det verste et menneske kan oppleve. De fleste av oss var barn og unge. Vi hadde vokst opp i verdens tryggeste land, men plutselig var hele verden snudd på hodet. Livene våre ville aldri bli de samme igjen. Vi var også 495 mennesker som opplevde tiden etter terroren på ulike måter, så dette er bare min historie.

Ensomheten

Hjemme på Levanger ble jeg møtt av et hav av kjærlighet. Meldinger fra både kjente og ukjente strømmet inn: «Vi er så glad du overlevde», «tenker på deg» og «håper det går bra med deg». Inne i meg kjente jeg at det kokte over. Jeg hadde det ikke bra, og det var ingen som forsto. Jeg burde jo egentlig vært død, men i stedet måtte jeg bestemme meg for hvilke venner jeg skulle gå i begravelsen til. Skulle jeg gå i begravelsen til han jeg var på festival med på Orkanger en måned før 22. juli, eller skulle jeg gå i begravelsen til han jeg spilte fotball og volleyball med i time etter time på sommerleiren? Jeg var ikke lenger et barn som kunne overlate avgjørelsene mine til andre. En følelse av å stå helt alene vokste fram.

For en sekstenåring som meg, var dette vanskelig å håndtere. Selv om det var mange som stilte opp, følte jeg meg så

ensom og så utrygg. Det var godt å møte andre overlevende fra AUF, men samtidig var det ingen overlevende i min umiddelbare omgangskrets. Verken klassekameratene mine eller mine nærmeste venner kunne forestille seg hva jeg hadde vært gjennom, og mange var redd for å spørre for mye. I stedet for å åpne meg for alle de som stilte opp og ville være der for meg, følt det enklest å holde frykten, tankene og alle marerittene om natten for meg selv.

Til tross for ensomheten skulle livet tilbake til normalen. Jeg skulle fortsette å gå på skole, jeg skulle fortsette å spille fotball, og jeg skulle fortsette å engasjere meg i AUF. Det var vel kanskje dette som gjorde det mulig å opprettholde en viss rutine i hverdagen, tross alt. På innsiden var det imidlertid kaos. Både i våken og sovende tilstand var terroren det eneste som fylte hodet. Skarpe lyder fikk meg til å gå i full beredskapsmodus, og over alt hvor jeg gikk, holdt jeg utkikk etter hvite varebiler og mulige farer. Jeg husker jeg stilte meg spørsmålet om det var slik det skulle være resten av livet.

Det eneste jeg trengte, var et minutt uten å måtte tenke på hvordan det var å løpe for livet og se mennesker bli skutt – tenke på venner som ikke lenger fantes. Jeg lengtet også etter et minutt uten å måtte lese om terrorangrepet i avisene eller høre om det på radioen. På et eller annet vis klarte jeg å karre meg til skolen. Der følte jeg på mestring gjennom å lykkes i noen fag. Dette til tross for at jeg kom to timer for sent nesten hver dag og satt mye på bakerste rad i klasserommet og sov. Lærerne var heldigvis tålmodige med meg. De senket kravene og ga meg rom til å være et helt annet sted.

Mens klassekameratene mine planla hva de skulle gjøre etter videregående, prøvde jeg i det lengste å utsette alle slike valg. Det gikk et gufs gjennom kroppen hver gang jeg fikk spørsmål om hva jeg ville gjøre med livet mitt, fordi inni meg var det ingen drømmer eller ambisjoner for framtida.

«Jeg går og venter på at noe fælt skal skje. Selv om mye godt ligger foran meg, vet jeg at lykken ikke er på min side i livet», skrev jeg i dagboka en dag i mars 2012. Jeg har nok alltid vært litt pessimistisk, men terroren gjorde alt mye mørkere. Det var vanskelig å tro at livet noen gang kom til å bli bra igjen.

Sett i ettertid tror jeg det var viktig at noen fortsatte å stille krav til meg. Ja – det var greit at jeg forsov meg, men det var likevel viktig at jeg kom, deltok og leverte det jeg kunne. Selv om hele verden var snudd på hodet, og jeg ikke så noen vei framover, fantes det er her en slags forbindelseslinje, om enn aldri så skjør, til fellesskapet og hverdager og en framtid.

De periodene som har vært tyngst for meg etter 22. juli, har vært de dagene hvor jeg har vært alene med mine egne tanker, uten noe annet å gjøre. Det var dager hvor jeg ikke maktet å gå ut døra, dager hvor jeg lå og kjente på hvordan hjertet mitt banket og på en kvelende frykt. Derfor var det viktig for meg å holde meg opptatt. Det var viktig for meg å starte rett på studier etter jeg var ferdig på videregående. Jeg turte ikke å dra så langt hjemmefra, men endte opp med å begynne på en bachelor i statsvitenskap i Trondheim.

Jeg visste fortsatt ikke hva jeg ville bli, eller hva jeg skulle gjøre i livet, men det var en start. I dag er jeg takknemlig for at jeg ikke ga opp, for at jeg turte å ta et valg selv om alt føltes

skummelt, og for at jeg nektet at frykten skulle seire. Samtidig har det kostet. For jeg klarer ikke lenger å lese like raskt, konsentrasjonen varer sjeldent i mer enn fem minutter, og jeg har måttet skru ned forventningene til meg selv.

«Jeg ville ikke brukt de ordene»

«Tilgi dem ikke, de vet hva de gjør! De puster på hatets og ondskapens glør!» skriver Arnulf Øverland i diktet *Du må ikke sove*.

Å være overlevende etter et høyreekstremt terrorangrep har gjort meg bevisst på hvordan ekstreme holdninger kan skape ekstreme handlinger. Det har vært tøft å se på hvordan debattklimaet i Norge har hardnet, og på at grensen for hva man kan si og ikke si, har blitt flyttet. Ytre høyre har vokst i årene etter 2011, og vi ser jevnlig hvordan minoritetsgrupper, politikere og andre offentlige personer blir truet av de samme kreftene som motiverte massemorderen den 22. juli. Til tider har det følt som om alt som ble sagt i dagene etter angrepet, er glemt og at vi som samfunn ikke har lært noe som helst av hvordan ekstreme holdninger kan føre til ekstreme handlinger. Sakte, men sikkert har samfunnet latt ekstreme holdninger få ta større plass i offentligheten.

Jeg husker fortsatt den kjølige fredagen i mars 2018. Jeg kom hjem fra en lang dag med studiearbeid og så at Sylvi Listhaug hadde postet et bilde av maskerte terrorister på Facebook. Sammen med bildet sto teksten: «Ap mener terroristenes rettigheter er viktigere enn nasjonens sikkerhet.» Ikke bare var det en påstand uten rot i virkeligheten. Det var også en påstand som

kom fra Norges justisminister, og den nøret opp under et arbeiderpartihat som vi som overlevende etter 22. juli, hadde kjent på kroppen. 77 mennesker hadde mistet livet på grunn av det.

Dermed hadde jeg store forventninger til Erna Solberg da hun dagen etterpå skulle holde en pressekonferanse. I stedet for å rydde opp og ta avstand fra hatet som Listhaug nøret opp under, kom imidlertid setningen: «Jeg ville ikke brukt de ordene.» Samme dag uttalte også Jan Tore Sanner at Arbeiderpartiet brukte «22. juli-kortet» i debatten etter Listhaugs utspill.

Jeg kjente at tårene presset på, og jeg lurte på hvordan det var mulig å være så ute av stand til rydde opp i egen leir. Hvorfor kunne ikke Solberg og Sanner ta avstand fra en uttalelse som ga næring til konspirasjonsteorier om at Arbeiderpartiet står i ledtog med voldelige islamister og vil ødelegge norsk kultur? Som samfunn hadde vi lovet hverandre «aldri mer 22. juli», men nå bidro vår egen justisminister, med statsministerens aksept, til at det kunne skje igjen.

Slike hendelser har vært med på å kaste meg tilbake i tid, tilbake til timene under køyesenga i Skolestua. Kroppen går tilbake i full beredskap og redselen for plutselig å bli angrepet kommer tilbake. Dessverre har vi de siste ti årene fått så altfor mange påminnelser om at vi verken her i Norge eller ute i verden er skånet for ekstreme voldshandlinger.

Selv om jeg fortsatt blir redd, og sitter klistret til nyhetene hver gang et terrorangrep rammer, føler jeg meg likevel ikke like handlingslammet som i 2011 lenger. Snarere er det nett-opp kamp mot ekstremisme som er grunnen til at jeg fortsatt engasjerer meg. Jeg gjør det for at ingen skal miste livet på

grunn av ekstreme holdninger, og for å bidra i kampen for å bygge et samfunn hvor slike holdninger ikke får fotfeste. Derfor kjente jeg meg veldig igjen i ordene Ina Libak brukte da hun i forbindelse med 22. juli-markeringen i 2019 uttalte: «Før 22. juli var det å engasjere seg viktig. Nå er det livsviktig.»

Tiden leger alle sår?

Den 22. juli i 2019 besøkte jeg Utøya for første gang på fem år. Det hadde skjedd mye på øya. Nye bygninger hadde reist seg, et minnested var utformet, og til og med deler av landskapet på øya hadde endret seg. Dessuten hadde AUF igjen begynt å arrangere sommerleir på Utøya. Jeg hadde vondt i magen før jeg dro, fordi jeg ikke visste hvilke følelser jeg kom til å kjenne på. Og hva ville jeg tenke om endringene som var blitt gjort?

Det har på ingen måte vært lett å forholde seg til spørsmålet om hva som burde skje på øya. Etter 22. juli var Eskil Pedersen en av de første som sa at AUF skulle tilbake, og at det igjen skulle arrangeres sommerleir på Utøya. Jeg var enig i at Utøya skulle tas tilbake, men så raskt? Etter at så mange unge mennesker ble drept der?

Og hva med alle de andre som kom dit? Ungdommer som ikke var medlem i AUF i 2011, fylte opp øya, tok bilder og delte i alle mulige sosiale kanaler. Var det slik det skulle bli; at ungdommer dro til Utøya for å høste «likes» og «kommentarer»?

Det var vondt. Det var vondt fordi jeg selv ikke hadde klart å ta Utøya tilbake og vondt fordi jeg igjen satt alene uten at noen forsto.

Nå, ti år etter 22. juli, har den vonde følelsen sakte forandret seg. Kanskje var det viktig for meg å se Utøya igjen med egne øyne i 2019? Kanskje falt brikkene på plass da min beste venn i AUF gjennom ti år viste meg rundt. Han viste meg Låven som var blitt forvandlet til en utstilling om Utøyas lange historie, tok meg med til Lysningen som var dekket med blomster, og viste meg Hegnhuset hvor de synlige minnene etter 22. juli var bevart. Jeg kjente ikke lenger på den bitterheten jeg hadde kjent på da nye AUF-ere dro på sommerleir. Snarere var det i ferd med å vokse fram en følelse av takknemlighet hos meg.

Jeg var takknemlig for at noen hadde klart å stå oppreist, og at de hadde tatt beslutningen om at AUF skulle tilbake til Utøya. Den gjenreisningen som har funnet sted, tror jeg har vært avgjørende for at historien om 22. juli blir ivaretatt i årene som kommer. I front for den sto folk som selv hadde overlevd terrorangrepet, som selv hadde blitt skutt, og som hadde mistet sine aller kjæreste.

Selv om jeg i disse årene ikke maktet å ta del i den samme prosessen, kjenner jeg i dag en sterkere tilhørighet til AUF enn noen gang, og en dyp takknemlighet for at flere av de overlevende klarte å lede prosessen med å ta Utøya tilbake.

Kampen fortsetter

I oktober 2013 skrev jeg igjen i dagboka: «Livet er ikke det samme som det ville vært, tror jeg. Én mann kan ødelegge mye, for mange. Men jeg kan ikke gi opp – kanskje dette blir

et bedre liv? Det vil jeg aldri finne ut, men jeg skal ikke gi opp. Da svikter jeg dem som døde. Jeg håper fremtiden blir god.»

Nå, ti år etter, vet jeg at livet blir bedre enn det kjentes som at det skulle bli de første årene etter angrepet. Jeg bruker ikke lenger hver eneste dag på å være redd for å dø. Gjennom årene har jeg sakte, men sikkert også klart å finne tilbake til engasjementet mitt. Jeg har «tatt tilbake» politikken, og innsett at min stemme kan bety noe. Det var ingen selvfølge at jeg ville fortsette å vie tiden min til politisk arbeid eller til sosialdemokratiet etter det som skjedde. Overlevende, som har opplevd det mest traumatiserende et barn kan oppleve, har heller ingen plikt til å snakke offentlig om dette i ettertid. Politiske møter var den arenaen hvor jeg var mest redd for at nye angrep skulle skje, og mye av tiden gikk med til å lete etter de beste rømningsveiene og tenke over mulige trusler de gangene jeg trosset frykten og likevel møtte opp. Å vite at flere av de overlevende fortsatt har det slik hver eneste dag, ti år etter, gjør det enda viktigere for meg å heve stemmen – fordi jeg kan. Jeg gjør det for dem som ikke lenger er her.

Det var grunnen til at jeg tok med meg mine opplevelser inn i vervet som folkevalgt i 2019, da jeg ble valgt inn i Trondheim bystyre. Storsamfunnet ser kanskje på oss overlevende først og fremst som ofre, men vi er også ressurspersoner og tidsvitner. Vi sitter på en kunnskap få andre mennesker har. I kampen mot rasisme, politisk vold og ekstremisme burde vi være en stemme som det lyttes til, for å lære.

Dessverre har opplevelsene vært nærmere det Arnulf Øverland så presist skildrer i sitt dikt:

Du må ikke sitte trygt i ditt hjem
og si: Det er sørgelig, stakkars dem!
Du må ikke tåle så inderlig vel
den urett som ikke rammer dig selv!
Jeg roper med siste pust av min stemme:
Du har ikke lov til å gå der og glemme!

Dessverre har overlevende, etterlatte og berørte som har deltatt i den offentlige debatten, blitt møtt med at vi spiller «22. juli-kortet» når vi bruker våre dyrekjøpte erfaringer til å advare mot et voksende ytre høyre. Slike ord hører ikke hjemme i den offentlige debatten, og vil heve terskelen for at overlevende skal dele sin kunnskap og sine erfaringer. Dette kan i verste fall bidra til at historien om det som faktisk skjedde den 22. juli, blir mindre synlig i den offentlige samtalen, noe som igjen vil bidra til at vi sakte glemmer.

Det går an å dra paralleller til hvordan vi som samfunn har klart å bearbeide og fortelle historien om andre verdenskrig. Overlevende fra konsentrasjonsleirene til nazistene har vært viktige tidsvitner for å fortelle om den grusomme jødeutryddelsen, men rundt dette temaet finnes det også en berøringsangst i samfunnet. Jødenes situasjon både før, under og etter krigen har ofte havnet i skyggen, og vi vet alle om konspirasjonsteoriene knyttet til at Holocaust aldri har skjedd. Det er ingen selvfølge at overlevende og tidsvitner blir lyttet til av storsamfunnet, og ofte er det dessverre slik at de selv må kjempe for å bli hørt og trodd. I dag er historien om andre verdenskrig en viktig del av barns opplæring i skolen, og ti år etter angrepet den 22. juli er det på overtid at alle elever får kunnskap om både

selve angrepet, og hvilken ideologi som lå bak. De fleste barn har få eller ingen egne minner knyttet til den 22. juli, og det er helt avgjørende hvordan historien fortelles dersom vi som samfunn i fremtiden skal huske hvem som ble angrepet, og hvorfor.

Det var mange som ventet lenge på et politisk oppgjør med ytre høyre i månedene og årene etter 22. juli, men det kom aldri. I stedet har det befestet seg en berøringsangst i de politiske partiene. Terroren har blitt et tema som ingen tør å snakke høyt om, av flere grunner. Noen mener at det ikke er deres rolle å si noe om emnet, andre er redd for at de sier noe feil. I tillegg finnes det dem som ikke ønsker et politisk oppgjør med tankegodset som drev terroristen.

Om også vi skygger unna, tror jeg vi gjør oss selv en bjørnetjeneste. Jeg hører ofte at «det betyr mye mer når du snakker om 22. juli, enn når vi andre gjør det». Og jeg skjønner de som tror det å snakke om 22. juli vil være «å trække midt i noen andres domene». Men for mange av oss som gang på gang føler at vi må heve stemmen for at 22. juli skal huskes, så kjennes det som om vi blir stående alene.

Den eksisterende berøringsangsten i norsk politikk rundt 22. juli er farlig, og den gjør at kampen for ikke å glemme 22. juli har blitt overlatt til overlevende, etterlatte og AUF. Det er AUF som de siste årene har måttet kjempe i rettssalen for å få et nasjonalt minnesmerke ved Utøya. Det var overlevende som måtte ta til motmæle, for at Listhaug skulle fjernes som justisminister. Og en kan også telle på én hånd hvor mange politikere fra andre partier som har bidratt konstruktivt i debatten om 22. juli.

Dette fikk jeg selv oppleve da jeg tok initiativ i Trondheim bystyre til å lage en lokal veileder om 22. juli for skolene i Trondheim i forbindelse med tiårsmarkeringen. Flere partier sa på bakrommet at de støttet meg, men da dagen kom for å legge saken fram i bystyret, var det ingen representanter fra de andre partiene som tok ordet. Selv om jeg var klar over den eksisterende berøringsangsten, kom det som en overraskelse at ingen andre gikk opp på talerstolen. Jeg hadde skrevet i oppsummeringsinnlegget mitt at jeg var glad for at flere tok ordet, og ble nødt til å omformulere innlegget på sparket. Etterpå følte jeg meg litt tom og skuffet. Berøringsangsten stakk mye dypere enn jeg trodde, og det viser at vi har langt igjen før vi får til et politisk oppgjør med de høyreekstreme kreftene.

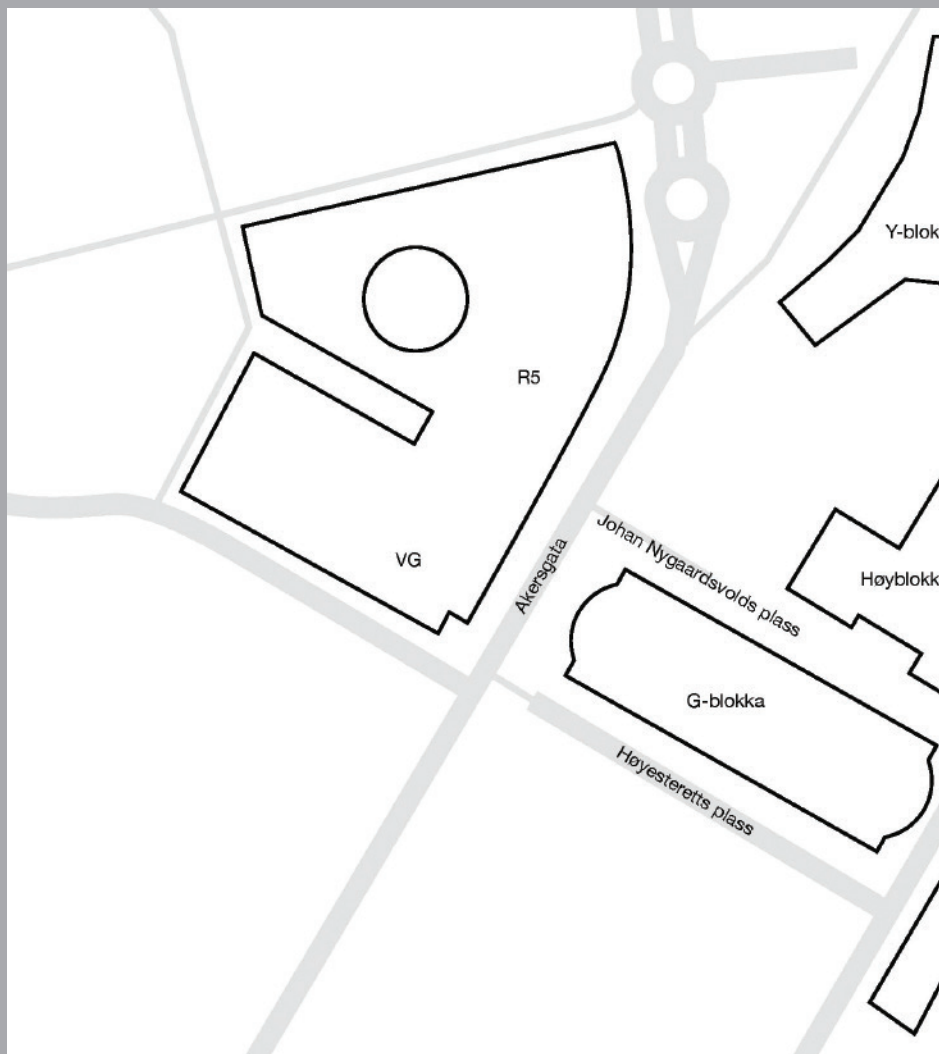
Jeg nekter at vi som samfunn skal glemme, og derfor skal jeg – nettopp som overlevende – ikke gi opp, men fortsette å heve stemmen min. For selv om jeg eier min egen historie, så er historien om 22. juli også et nasjonalt minne som vi alle har ansvar for å ivareta.

Trolig er det fortsatt overlevende, etterlatte og berørte som må ta kampen – først den personlige for å finne tilbake til engasjementet, og så den politiske for å sikre at vi ikke gir rom for de kreftene som inspirerte angrepet. Men ansvaret for å snakke om 22. juli kan ikke bare hvile på de overlevendes skuldre. Særlig hvis vi som nasjon mener alvor med at det var et angrep på demokratiet, på våre verdier, ett av de tre regjeringspartiene og dets ungdomsparti, har vi alle en plikt til å bidra. Det er et ansvar som samtlige av de politiske partiene må ta på alvor, det er et ansvar som skolene må ta, og det er et

ansvar hele Norges befolkning burde kjenne på. Stillheten fra de andre partiene kan i verste fall vitne om en likegyldighet; en tanke om at «dette angår ikke meg». Jeg vet at virkeligheten er mer nyansert, og etter å ha fremmet et forslag om 22. juli i bystyret som fikk enstemmig støtte, så vet jeg at det er flere som er enige med meg. Men hvorfor er det ingen som sier det høyt? Og hvorfor vil ikke resten av samfunnet bli med oss i oppgjøret med de høyreekstreme kreftene?

Håpet mitt er at vi viser at vi kommer til å fortsette å heve stemmen, og at flere dermed tør å ta til motmæle mot ekstreme holdninger som kommer fram gjennom både sosiale medier, i klasserommet og mange andre steder.

Jeg blir ofte kalt for en pessimist – men i denne kampen kan vi ikke gi opp. Snarere må vi erkjenne at den vil vare livet ut. Dersom vi overlevende i større grad blir lyttet til, og også blir brukt til å løfte debatten om 22. juli, så vil det være viktig for å bygge et samfunn der ekstreme holdninger ikke vokser frem.





**DEL 2:
DET POLITISKE
OPPGJØRET**

Da vi gjenreiste AUF

Av Eskil Pedersen

Leder i AUF 2012–2014

AUF er gnistrende engasjement, politiske diskusjoner og overnatting på tynne liggeunderlag i gymsaler. Men AUF har også en nesten 120-årig historie, en historie i sentrum av politiske begivenheter her i Norge og som del av et stort fellesskap internasjonalt. AUF har handlet om å ta veivalg på de viktigste tidspunktene i moderne tid, som da demokratiet lå i vektskålen gjennom partisplittelsene etter den russiske revolusjonen, eller da Norge var et okkupert land under andre verdenskrig.

Med det bakteppet var vi tynget av vekten av vår egen fortid da vår generasjon skulle forvalte AUFs 22. juli-historie i dagene, ukene og årene som fulgte etter det brutale angrepet. Mye viktig er skrevet om gjenreisningen av Utøya. Men også et sønderknust AUF, med drepte tillitsvalgte og hardt rammede medlemmer, skulle gjenreises.

Veien dit var både vond og krevende. Samtidig fantes det også mange lyspunkter. Om kvelden den 22. juli sendte vi ut

en pressemelding som sa: «... alle skal vite at AUF aldri vil la seg tvinge eller true til taushet.» Natta og morgenen etter var ledelsen samlet. Vi kom fram til ambisjonen om at «AUF skulle tilbake på Utøya».

Ingenting av dette var det lett å si. Vi *var* både redde og svært usikre på hva framtida ville bringe. I møtet med det som rammet oss 22. juli, oppdaget vi imidlertid at selve grunnlaget for AUF – de politiske ideene vi trodde på: frihet, toleranse og solidaritet – ikke ble svekket, men snarere styrket. Ondskapen måtte trosses. Ingen skulle få skremme oss bort fra AUFs arenaer eller standpunkt. For meg – og jeg tror for mange andre, også – ble dette et helt nødvendig mantra. Og slik startet arbeidet med å bygge opp igjen en enda sterkere organisasjon.

Et større ansvar

Da natt ble til dag 23. juli 2011, visste vi at vi nå hadde et ansvar som gikk langt utover oss selv. Utøya og AUF var blitt til noe større enn en sommerleir og en ungdomsorganisasjon. Etterlatte, pårørende og berørte over hele landet hadde berettigede meninger om det vi skulle forvalte. 22. juli tilhørte ikke bare oss, og var ikke kun et spørsmål for AUFs tillitsvalgte. Samtidig var det vi som skulle lede an i utformingen av 22. juli-arven.

For oss ble det viktig å finne balansen. Utøya skulle fortsatt være AUFs øy, men mobiliseringen for Utøya samlet og engasjerte mange flere enn AUF-ere. Vi hadde åpenbart en svært viktig stemme i nasjonens bearbeiding av 22. juli-traumet i

dagene, ukene og månedene som fulgte, men det var også viktig å inkludere mange flere i dette arbeidet enn kun de av oss som selv hadde tilbrakt ungdomsårene våre på sommerleir i Tyrifjorden.

Mye tungt og viktig arbeid ventet oss. For hva gjør egentlig en organisasjon som har blitt utsatt for et massivt terrorangrep? Hvordan ville dette endre AUF? Vi kunne og måtte reise oss for å gå videre, men ingen kunne fortelle oss hvilken vei vi skulle.

Begravelser, minneseremonier, rosetog, sykehusbesøk og politietterforskning fylte sommeren 2011. En rettssak skulle komme. AUF måtte forholde seg aktivt til alt dette. Så kom en valgkamp som ble en helt annen enn de vi kjente fra før. Vi fikk én hovedsak: demokrati og mobilisering for valgdeltagelse. De politiske diskusjonene måtte vente – for oss, men ikke for de andre partiene. Vi kunne snakke pent om Arbeiderpartiet, men vi orket ikke de partipolitiske kranglene. Vi trengte mer tid.

I dag, ti år etter 22. juli-angrepene, eksisterer AUF fortsatt. Ikke bare det: Vi er en sterk organisasjon full av aktivitet. Slik har det vært i alle årene etter den mørke fredagen, men det kom ikke av seg selv. Det var ikke selvsagt. Det var virkelig ikke noen naturlov som tilsa at det var slik det skulle gå.

AUF er en stor, men også en liten organisasjon. Den består av ungdom som forvalter tradisjoner og rekrutterer nye medlemmer. Nå var sentrale tillitsvalgte drept. De fleste aktive medlemmer hadde overlevd et brutalt terrorangrep og satt igjen med både synlig og usynlige sår. Vi hadde alle mistet

noen. Det var situasjonen da organisasjonen, midt i sorg og sjokk, skulle gjenoppta aktiviteten.

2. oktober 2011 var AUFs sentralstyre, fylkeslagsledere og fylkessekretærer samlet, og jeg holdt tale:

Vi skal snakke om hvordan vi tar våre på og inkluderer alle de nye medlemmene våre, som er fullverdige medlemmer og en stor ressurs for oss. Hvordan vi hindrer A- og B-lag i organisasjonen, de som var på Utøya og de som ikke var det. Hvordan vi snakker om det som skjedde, aldri glemmer, samtidig som vi går videre og lar hverdagen komme tilbake i våre politiske diskusjoner og aktiviteter.

Vi hadde fått en enorm medlemsvekst på dette tidspunktet. Vi så det også overalt hvor vi reiste: Hundrevis møtte opp på medlemsmøter. Igjen måtte vi finne en balanse: Hvordan kunne vi sikre at ikke hele AUF skulle handle om det som rammet den 22. juli, samtidig som vi aldri kunne glemme det som skjedde da? Vi måtte, ville og skulle fortsatt være en politisk ungdomsorganisasjon for alle som hadde et engasjement for skolepolitikk, internasjonal solidaritet og klima. Hvor mye burde vi da snakke om 22. juli internt? Skulle jeg si noe om det hver gang jeg besøkte lokallag, eller burde fokuset være på politikken? Svaret ble en kombinasjon av omsorg for alle dem som kom til å trenge støtte i lang tid, og åpenhet overfor alle de nye.

Som jeg skrev i medlemsbladet vårt *Praksis* i november 2011:

I året som kommer skal vi fortsette å vise samhold. Vi skal respektere hverandres måte å takle det som skjedde på. Noen trenger tid, og synes hverdagen fortsatt er vanskelig. Andre har det egentlig bra. Ingenting er

feil eller riktig etter det vi har vært igjennom. Se hverandre som enkeltmennesker, fortsatt å vise omsorg.

Noe av det som har gjort meg mest glad den siste tiden, er å se den enorme tilstrømningen av aktive medlemmer til AUF. Det er et fantastisk bevis på at AUF ikke lar seg stoppe. Til alle dere som er nye medlemmer: hjertelig velkommen til AUF, det er en ære å ha dere med på laget. Alle medlemmer, uansett om de var på Utøya, er fullverdige medlemmer hos oss. Og alle trengs. For Norge og verden er utålmodig etter mer AUF-politikk.

Den vanskelige balansen

Det var på ingen måte enkelt for oss tillitsvalgte å lande her. Vårt intense ønske om at vi skulle tilbake til politikken, handlet ikke om at vi ville glemme terroren – snarere tvert imot: Det handlet om at vi måtte omfavne skjebnen vår, og om at den inneholdt *både* 22.juli og vårt politiske engasjement. Hvis ikke var vi ikke lenger AUF.

Balanse, sorg, ansvar, et sterkt fellesskap og til tider en viss berøringsangst preget AUF i årene som fulgte. En organisasjon som fra utsiden virket sterk, kanskje til tider nokså lite berørt, var i virkeligheten dypt preget. Vi kjente på det store ansvaret for å forme vår kollektive historie om 22. juli. Samtidig stod vi midt i sorgen til foreldre og andre familiemedlemmer som hadde mistet sine kjære. Våre venner var drept. Ulike interne arenaer ble vår plass for sorg. Der kunne vi være oss selv fullt og helt.

Samtidig ble sikkerhet ved våre arrangementer noe vi måtte ta hensyn til. Vi måtte lene oss på sikkerhetsvurderingene og rådene til politiet, men noen av oss måtte også stille

de ekstra spørsmålene i forkant av arrangementer. Vi måtte hele tiden ha det på huskelisten og insistere overfor myndighetene hvis vi ikke følte vi ble tatt på tilstrekkelig alvor.

Likevel ble fellesskapet sterkere – og det vokste. De mange AUF-generasjonene som hadde vært på Utøya før oss, ga oss støtte og en håndsrekning. Det ga oss krefter til å gi alle de nye generasjonene et aktivt tilbud over hele landet.

Til tider hadde vi likevel berøringsangst. I AUFs lange historie har vi vært en spydspiss mot udemokratiske og ekstreme krefter. Vi har kjempet mot totalitær kommunisme, mot nazisme og annen høyreekstremisme. Men hvordan skulle vi ta oppgjøret mot ondskapen som drepte våre venner og forsøkte å utrydde en hel AUF-generasjon sommeren 2011? Ville vi klare å bli alt det vi var før 22. juli hvis vi skulle synke ned i denne vonde debatten? Var det i det hele tatt mulig eller ønskelig å finne plass til historien om da ekstremismen rammet oss selv? AUF valgte å ta kampen mot rasisme og ekstremisme i tiden etter 22. juli, men vi var mer forsiktige internt i egen organisasjon. Det ble et for vanskelig tema i et rom med så mange hardt berørte.

Det var først på min siste sommerleir på Gulsrud leirsted i 2014 at vi virkelig adresserte høyreekstremismen på en stor, intern arena. Jeg snakket om det med gråtkvalt stemme i min åpningstale, og vi kom tett på det gjennom besøket på Utøya og ekstremisme-seminaret i bakken. Det var en tung dag. Men på tide.

Senere har jeg vært takknemlig for at AUF har tatt disse debattene med fornyet styrke.

Da AUF løftet fanen i tro og tross

22. juli gav AUF mer plass, og både mer og mindre innflytelse. Vi fikk mer innflytelse fordi vi ble større og ble lyttet til på en annen måte enn tidligere. Men vi fikk mindre enn vi kunne ha fått fordi vi alltid tok et større ansvar enn vi kanskje trengte, samtidig som vi var redde for at andre skulle mene vi «utnyttet situasjonen». Vi måtte kjempe mot noe usynlig kalt «22. juli-kortet», som vi aldri ba om eller fikk, men som likevel ble brukt mot oss til stadighet.

Vi har ennå – den dag i dag – et tomrom etter dyktige tillitsvalgte i bevegelsen. Enten det skyldes at de er døde, eller at de ga veldig mye av seg selv i årene etter og dermed, i aller høyeste grad, har fortjent å bruke talentene sine andre steder, så er det et savn. Likevel klarte vi å finne balansen. Vi glemte ikke 22. juli, og vi kom tilbake til politikken. AUF er fortsatt AUF.

I beretningen for landsmøteperioden 2010–2012 skriver vi dette i hilsenen fra generalsekretær Tonje Brenna og undertegnede:

Landsmøteperioden 2010–2012 ble en spesiell periode for AUF. Terrorangrepet i Regjeringskvartalet og på Utøya 22. juli 2011 endret Norge, AUF og vår bevegelse for alltid. Det som nok en gang skulle bli sommerens vakreste eventyr, ble brått endret til et mareritt ingen av oss kunne forestilt seg. Utøya som har vært et sted for glede og engasjement i flere tiår og som mange generasjoner AUF-ere før oss har hatt glede av, er endret for alltid.

Teksten er sår og preget av de to årene vi hadde lagt bak oss. Vi er tydelig slitne. Og vi er sinte. Vi er sinte over at dette rammet oss, sinte fordi ikke flere ser hvilken akutt fare ekstre-

misme utgjør, sinte fordi vi måtte bli voksne over natta. Men vi var fast bestemt på at vi fortsatt skulle trosse ondskapen med vår idealisme, og skriver videre:

Vi skal tilbake til Utøya. AUF har reist seg og vi driver fortsatt med politikk.

AUF har utviklet ny politikk og fått gjennomslag for mange politiske saker.

Nye lokallag er opprettet over hele landet, og vi har rekordmange medlemmer og aktive. AUF er sterkere enn på lenge.

Kan vi i dag, ti år etter, si at vi gikk den rette veien selv om ingen kunne gi oss et kart den gang? Jeg vet ikke.

Men noen ting vet vi: Vi har gjenreist Utøya som et sted for å minnes og et sted for å lære. Minnesmerket i Lysningen på Utøya trøster oss når vi trenger det. Vi vet at verden er alvor, og at vi derfor må ta ansvar. Vi har lært at vi er sårbare. At fellesskap og solidaritet finnes. Vi er blitt minnet om demokratiets skjørhet, om at vi alltid må kjempe. Og at vi klarte å gjenreise AUF.

Veien tilbake

Av Mani Hussaini

Leder i AUF 2014–2018

Den 22. juli 2011 mistet jeg mange av mine nære venner og kolleger i AUF. Mange var skadet og lå på sykehuset, og enda flere var i sjokk. Den dagen forandret oss alle. Den forandret også AUF. To dager etter terrorangrepet reiste jeg hjem til Norge fra min jobb som studentpraktikant ved den norske ambassaden i Abu Dhabi. Jeg landet på Gardermoen og reiste rett inn til Youngstorget.

AUF-kontoret i 8. etasje var preget av bomba: Takplatene var deformert og vinduene knust og teipet igjen. Det var et par AUF-veteraner på kontoret som svarte på telefoner. Det ringte og ringte. Det var etterlatte, overlevende, journalister, unge mennesker som ville donere penger til AUF og ungdommer som ville melde seg inn hos oss. Jeg satte fra meg kofferten min og begynte å besvare telefonene.

Jeg husker at en av de verste avgjørelsene jeg og mange andre AUF-ere måtte ta de neste ukene, handlet om å velge

hvilke begravelser vi skulle delta i. Unge engasjerte mennesker, med hele livet foran seg, var myrdet av en høyreekstrem terrorist og skulle nå senkes i jorda. Det yngste offeret var 14 år og hadde vært medlem i AUF i bare noen uker. Det var en surrealistisk tid for mange av oss.

Noen uker senere var det også full valgkamp, og vi måtte øve forsiktig på å være politisk engasjerte igjen. Det var overraskende befriende å drive valgkamp, dele ut brosjyrer og roser og møte velgere, kan jeg huske, selv om sorgen, savnet og sinnet var der hele tiden. Vi lærte oss å håndtere tung sorg, og samtidig se fremover og fortsette vårt engasjement. Vi ble voksne den sensommeren og høsten.

Hatet lever og dreper

Selv ble jeg valgt inn i sentralstyret i AUF i 2012. Jeg husker veldig godt de tøffe diskusjonene og de vanskelige avgjørelsene som måtte tas om Utøyas framtid. Det handlet om Kafébygget, om gjenreisningen av Utøya og om første sommerleir på øya etter terrorangrepet. Vi måtte jo tilbake, selv om få av oss trodde det var mulig. Det var et åsted. Det var et av de fineste stedene jeg visste om – og samtidig var det blitt et av de verste.

Mange av oss ble overrasket over hvordan høyreekstremismen fortsatte å vokse i Norge etter 22. juli. Kanskje vi ikke tok et sterkt nok oppgjør med det hatet som kostet 77 menneskeliv den mørke fredagen? Vi så hatet i kommentarfelt, på sosiale medier og til og med i form av brev adressert til

AUF-kontoret. Den dagen valgkomiteen leverte innstillingen til nytt sentralstyre, med meg som leder, tikket det inn en kommentar på facebooksidene til SIAN (Stopp islamiseringen av Norge). Der stod det: «Valgkomiteen bør henrettes. Norske ungdommer uten ryggrad.» Noen uker senere, like etter at jeg var blitt valgt, fikk jeg også et anonymt brev hvor det stod: «You are the next!»

Kampen mot denne rasismen går som en rød tråd gjennom AUFs historie. Det var AUF-ere som på 1930-tallet reiste til Spania for å bekjempe fascismen der. Det var AUF-ere som ble sendt til konsentrasjonsleir på grunn av sin kamp mot nazismen. Og det var AUF-ere som ble myrdet på Utøya fordi de kjempet for det flerkulturelle og mangfoldige Norge. Kampen mot rasisme og ekstremisme tente gløden i AUF og ble igjen en av våre viktigste politiske kampsaker. Vi hadde kjent konsekvensene av hatet på kroppen og betalt en høy pris for det. Samfunnet hadde sovet på vakt, og vi kunne ikke la det skje igjen.

AUF gjenreises

Etter 22. juli hadde vi samtidig en formidabel jobb foran oss med å gjenreise AUF som en politisk ungdomsorganisasjon. Vi måtte på en måte lære oss alt på nytt. Med mange tusen nye medlemmer, fulle av engasjement, begynte de politiske diskusjonene etter hvert å komme tilbake. Vi hadde temamøter og årsmøter, og med små steg blomstret AUF på nytt. AUF ble sakte gjenreist som en politisk ungdomsorganisasjon.

Da jeg ble valgt som AUF-leder på landsmøtet i 2014, takket jeg spesielt den avgåtte ledelsen med Eskil, Åsmund, Tonje og Mari i spissen, for at de ikke hadde latt AUF bli en organisasjon dominert av sorg. Selv om det selvsagt var rom for den, også, hadde de gjort AUF til det viktigste politiske verkstedet i arbeiderbevegelsen igjen. Det var oppløftende å se det politiske engasjementet som fortsatt var til stede. Ingen skulle skremme oss til taushet.

De politiske debattene blomstret, og ny politikk ble klekket ut. AUF viste det samme politiske pågangsmotet på Arbeiderpartiets landsmøte i 2013, og har også gjort det på alle andre Ap-landsmøter siden. Vi ble skutt, vi ble drept, men ideene og besluttsomheten levde videre. Ingen trengte heller å ta på oss med silkehansker. Etter 22. juli har AUF sørget for gjennomslag for skoleungdom, for de arbeidsledige, for de som sliter med psykiske vansker, for de som lever i rushverdag. Vi har fått gjennomslag for nedrustning, en atomfri verden, mer bistand og en grønnere klode. Ti år etter 22. juli er AUF som politisk ungdomsorganisasjon blitt den aller beste versjonen av seg selv.

Utøya får ny mening

I 2015 skulle vi arrangere den første sommerleiren på Utøya etter terrorangrepet. Veien fram dit var lang, lærerik og gjorde at sluttresultatet faktisk ble mye bedre enn vi kunne forestilt oss. Vi hadde allerede den 23. juli 2011 et mål om å ta øya vår tilbake. Det betydde i praksis at vi skulle ta Utøya

i bruk igjen, fylle den på nytt med politisk engasjement, ungdommelig pågangsmot, kjærlighet og fotball. Jeg husker at flere representanter i sentralstyre og landsstyre i AUF tvilte på om det var mulig å bruke Utøya allerede sommeren 2012. Enda flere overlevende og etterlatte tvilte. Det var, fysisk og emosjonelt, altfor tungt.

Den første skissen til gjenreisningen av Utøya ble også kraftig kritisert. Det var for tidlig. Vi lærte at det var flere enn AUF som måtte høres og inkluderes i arbeidet med gjenreisningen av Utøya. Aller viktigst ble de etterlatte og overlevende gjennom Den nasjonale støttegruppa etter 22. juli. Utøya var ikke lenger bare et sted der AUF hadde sommerleir. Utøya måtte bli en øy som rommet ungdommelig engasjement, et sted som tok vare på minnet etter våre drepte kamerater og et sted som lærte nye generasjoner om hvilke verdier som var under angrep den mørke julidagen. Slik kom ideene om nye bygg, minnesmerke og Hegnhuset på plass.

Dette skulle bli et sted for å le og gråte, ha det gøy og minnes og diskutere politikk og lære om demokrati. Dette var selvsagt ikke alle enige i, og flere tok til orde for å la Utøya være. De mente at dette var et åsted og at vi i alle fall måtte vente. Samtidig måtte vi bestemme oss. Etter gode diskusjoner mellom sentralstyret i AUF og Den nasjonale støttegruppa etter 22. juli ble det besluttet at vi skulle ta en to års timeout og bruke den tiden til å forene ønskene fra AUF, de overlevende og de etterlatte. I dag er jeg glad for at vi gjorde det.

I 2014, da Hovedbygget bare var en skisse og beslutningen om Lysningen enda ikke var fattet, bestemte sentralstyret i

AUF med forankring i landsstyret og hos Den nasjonale støt-tegruppa etter 22. juli at vi skulle sikte på å arrangere sommerleir sommeren 2015. Sommerleiren, som vanligvis ble arrangert i juli, måtte også finne sted etter 22. juli-marke- ringen den sommeren, fant vi ut. Gjennom å gjøre det slik, ønsket vi i sentralstyret å vise de etterlatte at markeringen av minnet etter de 69 som ble drept, kom først. Vi skulle minnes, så skape nye minner. I den rekkefølgen.

Våren 2015 kom så minnesmerket på plass. Gjennom dug- nad med etterlatte, overlevende og AUF-ere, nye og gamle, satte vi opp Lysningen. En ståring med navnene til våre drepte kamerater lyser nå opp øya vår. Ikke alle etterlatte ønsket å ha navnet på barnet sitt på dette minnesmerket, så vi gjorde plass til dem hvis de en gang i fremtiden skulle ombestemme seg. I 2018 kom de siste navnene på plass og alle ofrene er dermed gravert inn i Utøyas historie for alltid. De dugnadstimene med Roy, Monica, Jon-Inge, Stine og mange andre etterlatte og Utøya-veteraner, er minner som har satt spor i mitt hjerte for alltid. Det ga også de etterlatte noe, å få være med å reise minnesmerket, tror jeg, selv om det selvsagt ikke brakte barna deres tilbake.

Første sommerleir på Utøya

I forkant av sommerleiren i 2015 var likevel generalsekretær Ragnhild Kaski og jeg usikre på om det var noen som ville delta på en ny sommerleir på Utøya. Jeg skrev et brev til AUF-erne i januar 2015 med følgende ordlyd:

Kjære AUF-er, jeg forstår godt at det kan være blandede følelser knytta til å dra til Utøya. De fleste som skal på sommerleir Utøya i 2015 var ikke der i 2011. Jeg var ikke der selv heller. Men husk at det er lov å glede seg. Selv gleder jeg meg masse. Jeg gleder meg til bakken igjen skal fylles med AUF-ere, til vi igjen skal skape ny politikk og nye vennskap, til at talerstolen på Utøya skal være sommerens viktigste politiske talerstol, og til at lederen i Arbeiderpartiet skal måtte svare for våre krav. Til leirbål, sang og gitar.

Marianne Wilhemsen, som var generalsekretær i AUF fra 2012 til 2014, hadde jobbet iherdig for at vi skulle føle oss hjemme igjen på Utøya. Hun arrangerte flere dugnader, etter hvert med overnatting for sentralstyret og landsstyret. Det ble for mange av oss starten på å ta Utøya tilbake. Ragnhild og jeg ble overveldet av påmeldingene, og på den første dagen av sommerleiren i 2015 ble hjertet mitt fylt av håp da jeg så nye generasjoner AUF-ere gå av båten og ta over øya som om den hadde tilhørt dem hele livet.

Det var som om de møtte en bestevenn de aldri hadde sett før, og de inntok øya med engasjement, latter og kjærlighet. I min åpningstale sa jeg: «I to år har vi vært på Gulsrud, hytta vår. Det er godt å være hjemme igjen på Utøya. AUFs hovedkvarter ligger ikke på Youngstorget. Det ligger her. Det er dette som er vårt hjem.»

Vi var endelig hjemme. Et av de fineste minnene jeg har fra den leiren, stammer fra en gjeng fra AUF i Rogaland som bestemte seg for å dra innom Lysningen fordi de kjente en av dem som ble drept. På minnestedet holdt de rundt hverandre og trøstet hverandre. De spurte om de andre som hadde omkommet. Hvem var de? Hvilke verv hadde de og hvilke

politiske drømmer bar de på? Oppi det triste sier så en av dem plutselig at Rogaland AUF skal til å spille fotballkamp. De måtte skynde seg ned til banen for å heie på laget sitt og småløp av sted. Det gjorde så sterkt inntrykk på meg fordi det viste at vi kunne gråte og ha det gøy samtidig. Vi kunne være engasjerte og minnes våre 69 falne kamerater. Vi var tilbake der vi hører hjemme, og Utøya var igjen hjertet i AUF.

En øy for nye generasjoner

Fra talerstolen på Utøya har det siden 2015 blitt fremmet krav om læreplass til alle, om et fritt Vest-Sahara og slutt på okkupasjonen i Palestina, en mer solidarisk asylpolitikk og et nei til oljeboring utenfor Lofoten, Vesterålen og Senja. Lederen i Arbeiderpartiet har igjen møtt tøffe spørsmål og krav, og har mer enn én gang vært helt utmattet etter politiske debatter med de unge AUF-erne. I dag har flere av de kravene som ble reist da, blitt Arbeiderparti-politikk. Mange av Arbeiderpartiets store gjennomslag har startet som ideer nettopp på sommerleiren på Utøya, og den tradisjonen gjelder også ti år etter 22. juli.

I 2016 stod Hegnhuset så ferdig. Hegnhuset ble bygget rundt deler av det gamle Kafébygget og hegner om historien og det grufulle som skjedde i dette bygget. Jeg husker godt diskusjonene i sentralstyret i 2012 om hvorvidt vi skulle rive Kafébygget fordi det ikke kunne stå der midt på Utøya, med all den grusomheten som hadde funnet sted på innsiden. I dag er jeg glad for at vi ikke rev Kafébygget, og for at vi lyttet til de

etterlatte som ville hegne om historien. I dag kommer skoleklasser og andre unge fra hele Norge og resten av Europa til Hegnhuset for å lære om det som skjedde på Utøya, hvilke verdier som ble angrepet den dagen og hvordan de gjennom demokrati og medborgerskap kan bringe mennesker nærmere hverandre og sørge for at noe liknende aldri skal skje igjen.

På min siste sommerleir som AUF-leder i 2018, fikk jeg en SMS fra en etterlatt som spurte om hun kunne ta med familien sin til Utøya og oppleve sommerleirfølelsen som hennes datter fikk oppleve i noen dager før hun ble myrdet den 22. juli 2011. Denne familien hadde, som flere andre, vært kritiske til AUFs gjenreisning av Utøya. De mente, forståelig nok, at det var for tidlig. Likevel ville hun se, oppleve og minnes datteren. Jeg tok imot henne, hennes to andre døtre og mannen hennes, og begynte å vise dem rundt. Etter noen timer på sommerleir spurte den eldste datteren om hun kunne få bli igjen på Utøya og overnatte der. Med en klump i halsen ga moren datteren sin lov til dette. Hun ba meg passe ekstra godt på henne. Datteren ble hentet dagen etter og dro fra øya full av engasjement, med nye vennskap og et rykende ferskt AUF-medlemskap.

Det er så sant som det er sagt etter 22. juli: Den beste måten vi kan minnes dem som ble drept på, er å gjøre mer av det de elsket, det de gjorde i timene og dagene før angrepet, å være på Utøya, diskutere, danse, gå rundt på Kjærlighetsstien og spille fotball.

Hvordan gi videre en historie som er så vond som denne?

Av Ina Libak

Leder i AUF 2018–2020

Vi hadde snakket om det helt siden de første ukene etter terrorangrepet: Hvor rart ville det ikke bli den dagen ingen overlevende lenger var aktive i AUF? Det følte så uendelig lenge til. 22. juli var fortsatt helt nært oss. Sorgen var ny, og de som var døde, var ikke helt borte ennå. Ja, det var som om de når som helst kunne komme inn i rommet igjen når vi var på kurs. Det var som om de bare hadde gått seg en tur, og snart ville være tilbake. Jeg hadde blitt skutt fire ganger. Jeg hadde arr etter 22. juli i ansiktet, på brystet og i hendene, men det jeg hadde opplevd, følte ikke historisk ennå, det følte personlig. Jeg og mange andre ville derfor ikke snakke noe særlig om 22.juli. Vi ville mye heller snakke om politikk.

Da jeg ble valgt som AUF-leder, var det sju år siden 2011. Fortsatt føltes det lenge til den dagen da ingen overlevende lenger vil være aktive. Det var så mange av oss overlevende. Vi hadde god tid, trodde vi. Men man har aldri så god tid som man tror – ikke til noe. Det er sannheten.

Vi sto i en brytningstid, og noen ganger gjør man det uten å skjønne det sjøl. Vi rakk heldigvis akkurat å skjønne det. Arrene mine etter 22. juli var de samme som før, men plutselig var de også annerledes. De var ikke bare mine. De har også blitt synlige spor for alle som så meg, om det høyreekstreme terrorangrepet som hadde skjedd. Jeg skjønnte på et tidspunkt at historien min fra 22. juli ikke bare er min. Den angår *hele* organisasjonen, og slik er det også med de andre overlevende sine historier. Vi ble ikke nesten drept ved en tilfeldighet. Vi ble angrepet fordi vi var AUF-ere. Min historie, og historien til alle de andre som var på Utøya, er ikke bare våre personlige historier. 22. juli er del av historien til *hele* AUF, og særlig gjelder det den dagen ingen av oss som selv opplevde angrepet, lenger er aktive.

Vi lot historien bli skrevet av noen andre

Det var ikke bare AUF som var i en brytningstid da jeg tok over som leder. 22. juli 2011 var i ferd med å bli slipt om til noe annet enn det *var*. Historien ble en annen enn den burde være. Det som begynte som et høyreekstremt terrorangrep, ble med årene noe annet, omtalt med andre formuleringer, ofte mildere enn før. Det stod oftere «hendelse», eller «tragedie», ikke «angrep» eller «terror».

Ord i samfunnsdebatten som vi rett etter 22. juli visste var farlige, ble oftere brukt uten særlig ettertanke. Statsminister Erna Solberg svarte at hun selv ikke ville brukt de ordene, men vi fikk aldri vite hvilke ord *hun* ville brukt. Hvis vi prøvde å delta i debattene, ble det noen ganger sagt at vi trakk «22. juli-kortet». Mange ble utsatt for drapstrusler fordi de brukte stemmen sin. Mange av oss ble tause. Vi ble redde. Vi lot historien bli skrevet av andre, og vi aksepterte det selv om vi ikke kjente den igjen. Vi turte ikke si at det egentlig var mer brutalt, det som skjedde, at det var verre, farligere. Vi ville at noen skulle si det for oss, men nesten ingen gjorde det.

Vi var samla en gang for å legge planer for organisasjonen, alle vi nyvalgte i sentralstyret, like etter landsmøtet i 2018. Jeg telte raskt i hodet mitt og kom fram til at det var litt under halvparten av oss som hadde vært på Utøya 22. juli 2011. Vi ble enige om at en av de viktigste oppgavene i vår periode, var å ta et oppgjør med det høyreekstreme tankegodset som lå bak terrorangrepet. Vi skulle snakke med reine ord om hvor farlig høyreekstremismen er. Hvis ikke vi som har blitt forsøkt drept av denne hatideologien, snakker sant om hvor farlig den er, så kommer ingen andre til å gjøre det heller.

Den andre oppgaven vi bestemte oss for, var å gi 22. juli en større plass også internt i organisasjonen. Våre egne medlemmer skulle bære historien videre, og de måtte derfor kjenne den, samtidig som de fikk lov til å finne sine egne ord og sitt eget engasjement.

Jeg husker selv at jeg var med på et medlemsmøte ikke så lenge etter at vi tok over ledelsen, med noen helt ferske

AUF-ere på bare 13 år. Jeg så på dem og lurte på hvordan jeg skulle klare å snakke med dem om 22. juli. De var så unge, og jeg tenkte at de ville bli redde, at de ikke ville tåle det. Men da vi begynte å fortelle fra terrorangrepet, innså jeg at det ikke var *de* som var redde for å høre. Det var jeg som var redd for å snakke om det som hadde skjedd.

Mange fortalte at de følte seg tryggere fordi de endelig kunne stille spørsmålene de hadde. Når de endelig kunne se kulehullene, når de kunne gråte for dem som var døde, når de kunne være sinte på terroristen, ble det liksom litt lettere.

Vi hadde omvisninger, møter og panelsamtaler. Vi begynte å planlegge en egen 22. juli-konferanse på Utøya. Vi satte ned et 22. juli-utvalg som skulle gi oss råd. Vi lette etter balansegangen, etter å finne en riktig vei. Overlevende skulle ha muligheten til å være aktive uten å måtte snakke om 22. juli hvis de ikke ville. Vi skulle se fremover og ikke bare bakover. Det skulle fortsatt være mest gøy å være med i AUF. Noen ganger bomma vi nok, men for det meste falt ting etter hvert på plass. Alle tok vare på hverandre og var rause når vi fomla litt.

Både lys og mørke

Jeg tror samtidig at mange av oss overlevende ble litt flau over at vi hadde klart å formidle historien om det som skjedde til skoleelever, mens vi samtidig hadde holdt sånn igjen overfor våre egne. Kanskje hadde det vært et forsøk på å beskytte dem fra det vonde? Vi huska jo selv hvor uskyldig og godt AUF en gang hadde vært for oss, og vi ville kanskje at de nye

medlemmene skulle oppleve de lyse sommerdagene på Utøya uten at det hang en mørk skygge over stedet. I virkeligheten var det noe annet som skjedde: Medlemmene ble sittende igjen uten et skikkelig språk for 22. juli og uten å føle seg nær en historie som i virkeligheten også er deres.

Da jeg åpnet den aller første 22. juli-konferansen, så jeg utover alle AUF-erne som var kommet til Utøya for å bruke en helg på å lære om hvor farlig høyreekstremisme er. De brukte ikke helga til bare å se bakover. De brukte den også til å se fremover, til å finne sin egen stemme. Da visste jeg at de var klare til den oppgaven det er å bære hele historien om AUF, også delen om 22. juli, videre. Jeg visste at de lyse sommerdagene på Utøya ikke ble mindre lyse av at de også tok innover seg det mørke. Jeg visste at engasjementet var sterkt nok til å romme begge deler, slik også organisasjonen vår – og Utøya – alltid skal romme begge deler.

Det skjedde igjen

Så skjedde angrepet i Al-Noor-moskeen og drapet på Johanne Zhangjia Ihle-Hansen. Vi hadde sagt «aldri mer 22. juli» så mange ganger. Og så skjedde det et nytt høyreekstremt terrorangrep i Norge! Det gikk ikke lenger an å si «aldri mer», for det hadde skjedd igjen. Etter angrepet, selv om vi var redde, så bestemte vi oss for å følge opp det vi hadde landa på: å ta et kraftigere oppgjør med det høyreekstreme tankegodset. Vi sa tydelig ifra om at regjeringen burde kutte støtten til Human Rights Service, og at vi trengte skikkelige tiltak for å bekjempe

muslimhat. Vi ble møtt av stemmer som mente tidspunktet var feil for å snakke om politikk, men vi bestemte oss for at vi hadde vært stille og forsiktige lenge nok.

Tida for å snakke lavt fordi noen synes det er ubehagelig, eller fordi de beskylder oss for å «trekke 22. juli-kortet», var over. Det finnes ikke en perfekt tid for å ha vanskelige offentlige samtaler om hvordan hatefulle ord og konspirasjonsteorier kan føre til vold og drap hvis de blir stående uimotsagt. Vi hadde allerede vedtatt at vi skulle ta et tydeligere oppgjør med tankegodset som førte til 22. juli. Dermed mente vi det var helt riktig å ta kraftig til orde når vi igjen fikk se konsekvensene av høyreekstremismen i sin verste form.

Jeg tror ikke noen som ikke selv har blitt forsøkt drept, som ikke selv har sett vennene sine bli drept bare fordi de har brukt stemmen sin, kan forestille seg hvordan det er å igjen bli drapstrua for nettopp det: å heve røsten. Det er ikke teoretisk å bli trua på livet når du har opplevd at noen faktisk er villige til å drepe deg. Det har kostet så mye for så mange AUF-ere å fortsette å kjempe for det de tror på, at det er vanskelig å fatte. Men det er farligere å la være.

Det motsatte av å glemme

Å slutte å snakke sant om hvor farlig høyreekstremisme er, er å la historien slipes ned, tillate at den blir mildere, at brutaliteten blir borte, at vi glemmer. Det motsatte av å glemme, er å tvinge seg selv til å se. Når skoleelever reiser til konsentrasjonsleirer i Polen og Tyskland, ser de brutaliteten i nazi-

smen, og de finner kraft til å kjempe mot den. På samme måte er det å snakke sant om 22. juli vår eneste vaksine mot hatet og konspirasjonsteoriene som fortsatt lever.

Den beste vaksinen er nye AUF-ere. De har nå fått oppgaven med å ta vare på en historie så vond som historien om 22. juli. Jeg er helt trygg på at de, når den dagen kommer da ingen overlevende fra 22. juli lenger har verv i AUF, vil sørge for at historien huskes. De vi mista for ti år siden, vil det bli snakket om lenge ennå. Og kampen for verdiene våre vil fortsatt kjempes.

Da jeg gikk av som AUF-leder, tenkte jeg på den jeg var rett etter 22. juli, og at jeg ikke ville snakke om det jeg opplevde fordi jeg heller ville snakke om politikk. Jeg hadde tatt feil. 22. juli *er* politikk. At noen i ytterste konsekvens er villig til å drepe fordi de er mot det flerkulturelle, mangfoldige og feministiske samfunnet, *er* politisk.

Alle AUF-ere, i dag, om 10 år og om 50 år, vil ha et dypt alvor med seg. Dette alvoret gjør ikke drømmene deres mindre – det gjør dem større. De vil fortsatt ta båten over til Utøya, der det ikke er noen voksne i veien som sier at drømmene deres er umulige. Vi vet at det umulige er mulig.

Om å gjenreise Utøya

Av Jørgen Frydnes

Daglig leder av Utøya

«Det er avgjørende for det vi tror på at Utøya gjenreises», sa AUF-leder Eskil Pedersen da han sto på Youngstorget 26. juli 2011 og fortalte hvordan AUF ville respondere på terrorangrepet. Grunnprinsippet til oss som har jobbet med Utøya siden angrepet, har vært at ekstremisme og ondskap ikke skal få vinne frem. Politisk aktive ungdommer skal ikke kunne tvinges til taushet med vold. Terroristen ønsket at Utøyas historie som demokratisk kraftsenter skulle bli nettopp det: historie. Terroristen måtte ikke lykkes. Utøya kunne ikke slukne.

Støtten var umiddelbar og massiv. Barn solgte lekene sine på basar og ga inntektene til gjenreisningen av Utøya. Flere titalls bedrifter ønsket å bidra med gratisarbeid og tjenester. Fagbevegelsen stilte massivt opp med innsamlingsaksjoner og økonomiske løfter, og hundrevis av enkeltpersoner startet sine egne innsamlinger. Alt for å gjenreise Utøya. Sakte, men sikkert startet så arbeidet med å «ta Utøya tilbake».

Det gikk slag i slag med nyheter, informasjon og viktige begivenheter det første året. I begynnelsen av september 2012 la AUF fram sine første planer for Utøya. Nye bygg, ny bade-plass og en oppgradert kjærlighetssti var blant vyene. Målet var å komme tilbake – tilbake til Utøya, tilbake til livet for de mange som overlevde terroren. Det skulle være en seier over – og en protest mot – gjerningsmannen og hans mål. Flertallet av de berørte inntok dette ståstedet. Å ta Utøya tilbake og gjenoppta tilnærmet normal aktivitet så raskt som mulig, ble sett på som en måte for AUF å reise seg på etter angrepet. Det skulle også være en legende prosess for organisasjonen. Forestillingen om at alt skulle gå tilbake til det gamle, at AUF igjen skulle vende tilbake til det paradiset som Utøya var, ble til stor trøst for mange overlevende AUF-ere i en tid der ingenting annet var som det pleide.

Diskusjonene om Utøyas fremtid lot imidlertid ikke vente på seg. Ikke bare var det flere som stilte spørsmål ved hvorvidt den unisone støtten AUF hadde fått for ønsket sitt om å komme tilbake til Utøya, hadde vært riktig. Språkbruken ble også krassere. Utøya representerte ikke lenger bare engasjement, idealisme, vennskap, kjærlighet, toleranse og ferie. Nå handlet det også om terror, sorg og savn. Utøya var et helvete på jord – og samtidig sommerens vakreste eventyr.

Etter 22. juli ble det naturlig nok et utvidet eierskap til Utøya. Langt flere fikk en rettmessig tilhørighet til stedet, og som følge av dette ble det flere grupper som hadde en tydelig mening om hva øya burde symbolisere for fremtiden. Det var åpenbart en avgrunn mellom alle dem som hadde minner om

den lange, meningsfulle og lyse historien på den ene siden, og dem som kun hadde minner om det som skjedde den svarte, grusomme og meningsløse julifredagen i 2011, på den andre.

Finne en balanse

AUF bar en tung bær på sine skuldre. Arbeidet de nå stod overfor, handlet både om å gjenreise Utøya som øy og om AUF som organisasjon. Begge oppgavene var formidable. Grepene AUF tok i denne perioden, var avgjørende for det videre arbeidet, både for Utøya og for AUF selv. AUF måtte naturlig nok konsentrere seg om sin egen organisasjon, både hvordan de skulle bygge den opp igjen og hvordan de skulle ruste seg og sine medlemmer for igjen å kunne avholde de tradisjonsrike og viktige sommerleirene. Gjenreisningen av Utøya ble derfor satt bort til Utøya selv. Utøya AS skulle ha ansvaret for hele prosessen samt det praktiske arbeidet med å gjenreise øya. En avgjørende beslutning AUF tok høsten 2012, gikk ut på å ta seg bedre tid. Til slutt ble det besluttet at gjenreisningen ikke skulle starte før etter to år. AUF skulle tidligst tilbake i 2015. I mellomtiden ville man sikre bedre dialog og bedre løsninger.

Men hvordan kunne vi finne løsninger i en slik situasjon? Hvordan forene flere og til dels fullstendig motstridende meninger og interesser? Hvordan skulle vi tilrettelegge for god og konstruktiv dialog om fremtiden til et åsted, en dialog som også måtte foregå med mennesker som hadde mistet det kjæreste de hadde og stod midt i en blytung sorgprosess?

Dette ble starten på et tidkrevende, men ubeskrivelig viktig arbeid. Målet var å opprette god kontakt med minst én representant fra hver eneste av de etterlatte familiene. I årene som har gått, har vi reist Norge på kryss og tvers for å snakke med etterlatte og overlevende, mennesker som midt i sin egen tunge sorg åpnet hjemmene sine, tok imot oss for å diskutere Utøyas fremtid og ga mange konstruktive innspill. Vi har hatt titalls møter hjemme hos etterlatte, på kaféer eller andre steder. Vi har bladd i album, sett på bilder av ungdom som ikke lenger var der, hørt om smerte og sorg, om sinne og frustrasjon. Vi har diskutert Utøya, fra det overordnede til detaljene.

Det ble mange kopper kaffe og mange viktige samtaler fra sør til nord, øst til vest: Trondheim, Bergen, Larkollen, Halden, Årnes, Hommelvik, Oslo, Bardu, Orkdal, Bærum og Toten. Vi har møtt lokallag i støttegruppen og lyttet til rådene, behovene og tankene deres. Internt i AUF har diskusjonene foregått i alle ledd av organisasjonen. I tillegg har vi diskutert dilemmaene vi har stått overfor med noen av verdens ledende eksperter på håndtering av traumatiske minner.

Arbeidet med å gjenreise Utøya har ikke handlet om å la den mørke eller den lyse historien bestemme framtiden. I likhet med andre terrorrammede samfunn har også vi måttet lete etter en ny balanse for Utøya, en balanse som ivaretar behovet både for å minnes og for nytt liv. Gradvis har planene endret seg. Sakte, men sikkert, steg for steg. Det har ikke vært en enkel prosess. Den har måtte gjennomføres med respekt, omtanke, forståelse og ydmykhet. Norge har heldigvis ingen

tradisjon for å håndtere slike hendelser. Derfor har vi måtte finne vår egen vei og våre egne svar.

Etter hvert stod tre ord igjen: *minne, lære og engasjere*. Utøya skulle for alltid være et sted å minnes dem vi mistet, et sted å lære av vår historie. Men samtidig skulle det være et levende sted som så fremover, som basert på historiene og minnene, dyrket unge menneskers engasjement, slik Utøya hadde gjort i flere tiår. En balanse mellom fortid og fremtid, mellom alvor og engasjement, mellom ettertanke og aktivitet, ble målet.

Kafébygget

Da arbeiderbevegelsen overtok Utøya på starten av 1930-tallet, ble det reist et stort forsamlingshus på plataet midt på øya, med sovesaler til barna, spisesal og kjøkken. Bygningen som opprinnelig ble kalt «Feriekolonien», fikk senere navnet Kafébygget. Dette først brunbeisede, så grønnmalte, brakkelig-nende bygget, har siden den gang vært det logistiske hjertet på Utøya. Her var møterommene, i spisesalen spiste man middag, i kiosken kjøpte man is og vafler og i storsalen ble det holdt taler når været var for dårlig til at det kunne skje utendørs.

Det var et stort antall mennesker inne i Kafébygget da Utøya ble rammet av terrorangrepet den 22. juli 2011. Det oppsto kaos idet AUF-ere desperat forsøkte å komme seg ut av bygget, på flukt fra ondskapen. Flere hoppet ut fra vinduene og pådro seg fallskader. 13 ungdommer ble drept i Kafébygget. Mange flere ble fysisk og psykisk merket for livet. Det

er her man finner de eneste fysiske sporene etter terroren på Utøya. Alle de andre åstedene var utendørs. Her tok naturen seg av sporene, og livet gikk videre helt av seg selv: Blomster blomstret, visnet og blomstret igjen. Vind, vann og vær formet naturen på sitt eget vis, i sitt eget tempo. Inne i Kafébygget stod tiden stille, og bygget ble derfor den vanskeligste utfordringen vi måtte løse.

Som åsted for 13 brutale drap, var det vanskelig å se for seg at bygget kunne få tilbake sine opprinnelige funksjoner. Dette var også bakgrunnen for at AUF i 2011 sa at bygget måtte rives. For noen av de etterlatte og berørte var dette imidlertid allerede blitt et helligt sted, et sted for å minnes, for å sørge. Flere argumenterte derfor for at bygget måtte fredes. Andre igjen fryktet at en full bevaring ville fryse bygget, og dermed også hele Utøya, som et åsted, slik det var etter terroristens redselsgjerninger. En slik løsning, trodde mange, ville umuliggjøre Utøya som politisk leirsted og dermed i realiteten bidra til å fullføre terroristens verk. Dette skapte i lang tid en fullstendig fastlåst og umulig situasjon.

Etter reisene til berørte rundt om i hele landet, etter tusenvis av timer med diskusjoner og samtaler, ble det tydelig at det ikke nødvendigvis var *hele* Kafébygget som måtte bevares. Det var åstedene som var det viktigste for familiene. De trengte et sted å gå til, der hvor barna deres levde sist. Det var også de få fysiske sporene på Utøya som det var viktig å bevare for at vi i framtida skulle kunne forstå hva som virkelig skjedd her. Gradvis ble det også klart for oss at bygget ikke utelukkende var et sted for død. Dette var også et sted

for overlevelse, for omsorg og for flukt. Vi innså hvordan de ulike historiene og skjebnene fra ulike deler av øya i konsentrert form var representert inne i selve Kafébygget. Gjennom mange og lange samtaler med overlevende og etterlatte ble det klarere for oss at Kafébygget – og det bygget rommet av ulike skjebner og fortellinger – på en eller annen måte måtte bli en del av Utøyas nye liv og identitet.

Sommeren 2014 skisserte arkitekt Erlend Blakstad Haffner en løsning hvor de mest berørte og sentrale delene av Kafébygget ble bevart, mens de øvrige delene ble foreslått revet. En ny bygningskropp ville dels hegne om de bevarte delene, dels skape rom for fremtidsrettet historiefortelling, læring og refleksjon. På denne måten ville de øvrige delene av øya gradvis kunne frigjøres fra hendelsene den 22. juli. Dette ga oss også en mulighet til å ta et klart grep om hvordan historien om det som skjedde, skulle formidles, og til å skape et tydelig narrativ for besøkende i årene etterpå. Hegnhuset kalte vi det. Det skulle bestå av en ytre rad med 495 søyler, en for hver overlevende. Alle de som fikk leve videre, men som for alltid vil være forandret, ville stå og hegne om 69 høyere og tykkere søyler som går helt opp til taket, som strekker seg mot himmelen.

Vinteren 2015 startet byggearbeidet for etableringen av Hegnhuset. Første steg var å ta bort de delene av det gamle Kafébygget som ikke ville bli bevart. Stedene som nå skulle bli borte, hadde vært trofaste tjenere som ga titusenvis av ungdommer glede, engasjement, sjokolade, vaffler, kjærlighet og store politiske taler. Rivningen tok noen uker. Bit for bit

ble plukket bort. Sommeren 2016 stod Hegnhuset så klart: et ærlig sted som både peker mot fortid og mot fremtid, et bygg som forvalter minnet om den mest brutale hendelsen i Norge i etterkrigshistorien.

Minnestedet på Utøya: Lysningen

Helt i nord på Utøya ligger en lysning i skogen. Her er Utøya på sitt vakreste, med kongler, blomster, fugler. Og rom for ettertanke. Dette lille området nord på øya er et Utøya i miniatyr. Det har i all tid vært et minimalt brukt område, og det spilte en lite sentral rolle 22. juli 2011. Det har på mange måter vært et tomrom, nesten historieløst. Samtidig er plassen nå alt annet enn tom. Inne i skogen svever en stor metallring mellom de rake furutrærne. Navn og alder på de som ble drept på Utøya 22. juli, er stanset ut i ringen. I sin tilsynelatende enkelhet er dette et opphøyet og vakkert sted. Navnene i den opphengte metallsirkelen lar lyset falle gjennom metallet og kan leses når man går rundt ringen. Ingen navn kommer først eller sist.

Mens de nasjonale minnstedene skal ha en offentlig funksjon, er minnstedet på Utøya de berørtes mer private sted. Siden det var de berørte dette minnstedet først og fremst fantes for, ble det viktig at prosessen ga dem muligheten til å være delaktig i alle deler av arbeidet. Kolbein Fridtun, etterlatt far, var for eksempel den som fant stedet på øya hvor minnstedet etter hvert ble plassert. Etter en åpen og inkluderende prosess, med over 600 tilbakemeldinger fra ulike berørte, nærmet vi oss en konklusjon sommeren 2015. Vi

stilte oss da spørsmålet om det var noe vi kunne gjøre for at de berørte ikke bare skulle få si sin mening og bli lyttet til, men også skulle få mulighet til å bidra rent fysisk. Det å bruke kroppen, å gjøre noe med egne hender, er ofte viktig i sorg- og bearbeidingsprosesser. Vi inviterte derfor alle som ønsket det, til en dugnadshelg for minnstedet et par uker før det skulle være klart. En rekke etterlatte familier deltok, mange overlevende og Utøya-veteraner. Sammen skapte vi minnstedet, på dugnad.

Når du går der i dag, knaser konglene under beina. En sommerfugl letter fra de solfylte engplantene i lysningen. De fargerike vingene danser seg opp fra gresset og setter seg på ringen. Lyset skinner gjennom utstansingene og gjør at navnene på ringen blir unike. Skyggene fra de høye furutrærne sveiper over lysningen og forandrer den fra time til time: mellomrom av lys, solskinn, himmel, planter og trær. Det er et vakkert sted for å minnes.

AUF kommer hjem

Det var ikke gitt at AUF skulle ha sommerleir på Utøya igjen. Ingenting har kommet av seg selv etter det som skjedde. AUF har måttet ta stilling til mange dilemmaer og vanskelige spørsmål, men har også vært fast bestemt på å ikke miste Utøya som leirsted. Det ble på ingen måte en enkel prosess, men organisasjonen har jobbet steg for steg for å komme tilbake.

I august 2015 var AUF på Utøya igjen, med mer enn 1 200 engasjerte leirdeltagere. Det var dobbelt så mange som i

2011. Ungdommene samlet seg for å videreføre idealene som ble angrepet 22. juli, og for å vise at gjerningspersonen ikke klarte å rive ned det samfunnet vi i fellesskap har bygget opp. Mange av dem som løp for livet under angrepet, hadde nå igjen ansvaret for vaffelsalg, sportsturneringer og politiske verksteder. De viste en nesten ufattelig motstandskraft, viljestyrke og beslutsomhet. AUF var kommet hjem.

Hegnhuset – et internasjonalt demokrativerksted

Siden Hegnhuset stod ferdig sommeren 2016, har hovedoppgaven vår vært å fylle bygget med aktivitet. Ettersom vi skulle bygge opp Utøya som et læringscenter, et sted for demokratilæring, for arbeid mot radikaliserings og ekstremisme, var det nærliggende å fokusere på høyreekstremisme. Men ville det vært riktig å kun ha det som fokus? Radikaliserings og ekstremisme finnes også innenfor andre ideologier, og nettopp ungdom er de mest utsatte uansett hvilken sjattering ekstremismen har.

Vi kunne valgt en annen retning, et snevrere fokus, og konsentrert oss utelukkende om det hatet som rammet Utøya. Men en særdeles viktig del av forebygging av all ekstremisme og radikaliserings handler om å bygge motstandskraft – ikke bare om å bekjempe det hatet som allerede eksisterer. Det handler om å bygge en demokratisk kompetanse hos nye generasjoner. Demokratisk kultur er ikke noe et samfunn får gjennom vedtak i et parlament. Demokrati er en kontinuerlig prosess som må hegnes om hver dag. Demokratisk kompetanse må læres, utprøves og trenes. At ungdom utvikler

verktøy for kritisk tenkning, kildekritikk, demokratisk dialog og aksept for uenighet, vil være en viktig ballast videre i livet. Å anerkjenne at verden er kompleks er i seg selv å ta avstand fra ekstremistisk tankegods, som fremmer forenklete svart/hvitt-verdensbilder.

Utøya bærer i dag et sterkt vitnesbyrd om hvorfor demokratiet ikke kan tas for gitt, men må forsvares og skapes hver dag. Antidemokratiske krefter i Norge og resten av Europa rekrutterer i stadig større grad unge mennesker. I et langsiktig perspektiv er det beste forsvaret mot disse kreftene å styrke unge menneskers demokratiske kunnskaper, holdninger og verdier. De siste årene har Utøya bygget opp en sterk portefølje av demokratiprojektet for ungdom, både nasjonalt og internasjonalt. Aktivitetene er preget av en tro på at kunnskap vil overvinne fremmedfrykt, hatytringer og konspirasjonsteorier. I store deler av året fylles nå Hegnhuset opp med lærere, ungdomsskoleelever, konfirmanter og en rekke andre ungdomsgrupper fra inn- og utland.

Utøya i dag

I sin tale under minnemarkeringen i Oslo Spektrum i 2011 kom Jens Stoltenberg med tre oppdrag: Se de som var rammet. Møt hat med argumenter. Gjenskap tryggheten. I tillegg kom han med en oppfordring til oss alle. Den handlet om å ta ansvar, om å vokte friheten, om å knytte en ubrytelig lenke av omsorg og demokrati i fellesskap. Disse ordene har hos oss på Utøya blitt til handling. De fleste mente det var en umu-

lig oppgave, men som Nelson Mandela sa: «Det virker alltid umulig inntil det er gjort.»

«Etter å ha besøkt terrorrammende samfunn og steder over hele verden, er det franske myndigheters tydelige synspunkt at Utøya i Norge er det mest imponerende stedet», sa den franske representanten under et møte i FN høsten 2020. Det er veldig mange som kommer til Utøya i dag for å lære av vår prosess. Vi har besøk av forskere fra inn- og utland, kriseteam, beredskapsmyndigheter, akademikere, politikere, for å nevne noen. Internasjonale eksperter har betegnet arbeidet vårt og vår tenkemåte som den nye gullstandarden. Den engelske storavisen *The Guardian* har betegnet Hegnhuset som én av de ti viktigste nye bygningene i verden.

Hvordan kunne en liten organisasjon som Utøya, og hvordan kunne en terrorrasket ungdomsorganisasjon som AUF, klare å skape «det mest imponerende resultatet av alle verdens terrorrasket steder», for igjen å sitere franske myndigheter? Jeg tror en av de viktigste grunnene til at arbeidet på Utøya nå anses som en relativt stor suksess, er at prosjektet møtte motstand med åpne armer. Tvil er en forutsetning for gode idéer. Å erkjenne feil er essensielt for å utvikle seg. Å lytte er første steg for å lære.

Det har helt åpenbart blitt gjort feil. Balansen i prosjektet har på ingen måte vært til stede fra første dag. Men arbeidet vårt ville aldri ha blitt det det har blitt, dersom denne friksjonen ikke var en integrert del av prosessen.

Når vi nå nærmer oss 10-årsmarkeringen for 22. juli, har staten enda ikke fått på plass et eneste permanent minnested.

Det er fortsatt stor diskusjon om hvordan det permanente 22. juli-senteret skal integreres i det nye Regjeringskvartalet. Staten har hatt tilgang på alle ekspertene, alle direktoratene og alle pengene de har måttet ønske å bruke. Likevel har de feilet, gang på gang. Å forstå kompleksiteten og anerkjenne verdien av å involvere seg i samtalene som omgir en så dramatisk hendelse, har ikke vært førende i håndteringen av den nasjonale minneste-prosessen etter 22. juli. Dette, i kombinasjon med manglende innsats og en unnvikende holdning, har skapt en sørgelig situasjon. Gode blir prosjektene først når vi virkelig er klare for å håndtere uenighet. Å ønske friksjon, diskusjon og debatt velkommen har vært avgjørende for vårt arbeid på Utøya de siste ti årene.

Det kommer nå tusenvis av mennesker til Utøya, norske og utenlandske. Her lærer de om det som skjedde denne bekymrøse dagen, og om viktigheten av kamp mot ekstremisme, fascisme og fremmedfrykt. De kommer til et samlingspunkt og et politisk verksted for engasjert ungdom, et sted for kultur, idrett, vennskap og kjærlighet. De kommer til et sted som har minnet om de vi mistet 22. juli i sitt hjerte – et sted som aldri glemmer – samtidig som det også er et sted hvor nye generasjoner kan føre idealene som ble angrepet, videre.

De kommer for å møtes, for å minnes, for å diskutere og reflektere, være enige, være uenige, tenke kritisk, tenke stort. De kommer for å skape et samfunn hvor vi lever sammen i felleskap med frihet til å mene og ytre oss. Hvor vi ser forskjeller som muligheter. Hvor håpet er sterkere enn frykten.

Utøya sluknet ikke. Utøya reiste seg.

Våren er her nå

Av Astrid Hoem, Sindre Lysø
og Gaute Børstad Skjervø

Leder, generalsekretær og nestleder i AUF

Vi tre var alle 16 år 22. juli 2011. Vi var ganske så nyfrelste AUF-ere på vår andre sommerleir. Nå har vi levd ti år med terroren i minnene og i kroppen. Det samme har organisasjonen vår.

I tida etter 22. juli var det riktig å si at det som skjedde, var et angrep på alle. Og det opplevdes også slik: bodøværinger som ikke fikk naboene sine hjem. Skoleklasser i Bergen som møtte til tomme skolepult. Fotballag i Oslo som måtte spille med én mindre. Vennegjenger i tenåra som fikk hjem traumatiserte venner og som snakka om terror i stedet for hvem som var forelska i hvem.

Norge er et lite land. Forholdene er små. Alle kjente noen som kjente noen. Våre traumer fra 22. juli ble dermed også et nasjonalt traume. Det *var* et angrep på alle, for i Norge er et angrep på én i flokken et angrep på hele flokken.

Rosetogene, minnestundene, støtteerklæringene og kondolansene ga støtte til traumatiserte ungdommer, pårørende og etterlatte. I tillegg ga det AUF styrken til å gjenoppta oppgavene våre som politisk ungdomsorganisasjon.

Hvordan bekjempe berøringsangsten

Ti år senere er rosetogene blitt bilder i pensumbøkene. Støtteerklæringene er lagret som arkivmateriale. Talene har blitt til bøker. Og AUF er på papiret en helt vanlig ungdomsorganisasjon. For mange føles 22. juli dermed som et helt liv siden. For andre kjennes det ennå som om det var i går.

I AUF har hver eneste dag de siste ti årene vært preget av terroren. Den har satt sitt preg på så mye: Å finne tilbake til politikken. Savnet etter de som skulle vært her. Å komme tilbake til Utøya. Å klare å se fremover. Alle valgene vi har tatt. Alle samtalene vi har hatt. Men også alle samtalene vi *ikke* har hatt.

For hva gjør det egentlig med en organisasjon å bli rammet av terror? Vi vet en del om hvordan det påvirker mennesker. Men hos oss var det både mennesker, identiteten vår og organisasjonen vår som ble angrepet. For oss tre var det til tider vanskelig å snakke om 22. juli. Vi ville ikke at det skulle definere hele oss. Vi skulle få være Astrid, Sindre og Gaute uten at det alltid ble satt 22. juli foran navnene våre. Slik har det kanskje også vært for AUF og for Arbeiderpartiet. Hvordan snakker man om terror uten at det blir det eneste man forbinder med en politisk ungdomsorganisasjon?

I AUF har tiden siden 2011 vært preget av en diskusjon om hvor mye fokus terroren skal ha i organisasjonen vår: Hvordan skulle vi la unge få beholde uskylden i sitt engasjement, uten at alvoret om at det har handlet om liv og død, forsvant? Til tider ble det dermed vanskelig å snakke om angrepet også internt. Det kom mange nye medlemmer inn i organisasjonen, og alle skulle føle seg like mye AUF-er uansett om man var på Utøya i 2011 eller ikke. Vi ville ikke ha et A- og et B-lag. Dette var riktig de første årene, men etter hvert så vi også behovet for å snakke mer om det som hadde skjedd. Vi kunne ikke omgå sannheten: At det var et angrep på oss. At det førte til personlige traumer for mange, samtidig som det også var historien til alle AUF-ere som kom inn i ettertid.

Nå er tida med berøringsangst snart over. Internt har vi brukt ti år på å kunne snakke på en trygg måte med hverandre om 22. juli. Nå er vårt ønske at den samme prosessen skal foregå i resten av samfunnet. Mens nye AUF-ere har lært om høyreekstremismens ytterste konsekvens på øya vår, har norsk offentlighet nemlig blitt forført av ideen om at trollene sprekker i sola – og de har derfor stadig fått slippe til. Norske medier, politikere og samfunnsdebattanter har ubevisst bidratt til å normalisere krefter som tidligere har vært regnet som ekstreme. Det er det motsatte av hva vi trodde skulle skje.

Trollene sprekker ikke i sola

Hvis noen hadde spurt oss – en gang like etter angrepet – om hvordan vi så for oss samfunnet ti år senere, ville vi kanskje

litt naivt svart at vi så for oss et samfunn med mindre fremmedfrykt og mindre hat. Vi ville kanskje sagt at vi ville få et rausere samfunn. Noe av dette stemmer, heldigvis, for majoriteten av befolkningen *er* mer positive til et mangfoldig samfunn i dag enn for ti år siden. Men de hatefulle og ekstreme er også bedre organisert, de blir lytta mer til og de får mer spalteplass enn i 2011.

Det har også skjedd en endring i norsk samfunnsdebatt siden den gang. Man ser det i så mange enkelttilfeller at man ikke lenger kan kalle det for unntak eller tilfeldigheter. Hatet har blitt den nye normalen. Og det beviser at vi ikke har klart å sette 22. juli inn i sin rette sammenheng – eller forstår hvordan vi skal ta et oppgjør med høyreekstremismen.

En av 22. juli-terroristens fremste ideologiske ledestjerner var ytre høyre-bloggeren Peder Jensen, bedre kjent som Fjordman. I 2013 mottok Fjordman støtte fra Fritt Ord for å gi ut bok med sitt perspektiv på 22. juli-terroren. Fra et ytrings-frihetsperspektiv er det mulig å forsvare denne tildelingen. Mer problematisk er den manglende forståelsen av Fjordmans rolle i radikaliseringa av terroristen som preget debatten i etterkant av Fritt Ords tildeling. Denne debatten ble på ny vekket til live i forbindelse med NRKs dramaserie «22. juli». Serien hadde en rollefigur som hadde klare likhetstrekk med Fjordman, og i etterkant av lanseringen fikk Fjordman – uten å møte kritikk – anledning til å fremme sitt syn på bidraget til å radikalisere 22. juli-terroristen i *Aftenposten*. I begge disse debattene har Breiviks ideologiske forbilde fått fraskrive seg ansvaret for at nettopp *hans* ord har blitt til handlinger.

Eller som *Vårt Land* skrev i sin lederartikkel den 3. februar 2020:

I møtet med dem som vil «fjerne» og «erstatte» «forræderiske eliter» og «femtekolonnister», må vi bruke andre virkemidler enn pengestøtte og fri tilgang til spaltene. Jensen er intet offer eller en forfulgt uskyldighet, eller en som åpner opp ytringsrommet. Han er et av de sterkeste eksempler i moderne tid på at ord kan lede til drap.

Vårt Land fortjener honnør for sin ærlighet i møte med Fjordmans forsøk på å revaske seg. Det finnes også flere gode eksempler på medier, politikere, partier eller samfunnsdebattanter som har bidratt med viktige og positive bidrag til å løfte debatten om ideologien bak 22. juli. Hvem er det så som har sviktet i å ta dette oppgjøret? På dette spørsmålet finnes det ingen svart/hvitt-svar.

Både i Arbeiderpartiet og i AUF har det i årene etter 22. juli eksistert en utpreget berøringsangst for å snakke om 22. juli. For å bøte på dette har både vi, Arbeiderpartiet og LO gjennomført en rekke tiltak for å gjøre 22. juli-spørsmål til en mer naturlig del av vår bevegelse. Omvisninger på Utøya, egne konferanser om høyreekstremisme, hundrevis av temamøter, foredrag og presentasjoner om relatert tematikk, vitnesamtaler, workshops og en lang rekke andre aktiviteter har hjulpet våre egne til å kunne snakke om de vanskeligste temaene.

Først nå når disse prosessene har gjort våre egne medlemmer og tillitsvalgte trygge på å snakke om 22. juli, kan AUF som organisasjon delta i samfunnsdebatten om de vanskeligste spørsmålene med tyngde. For AUF og arbeiderbevegelsen

har veien hit vært lang. I dag har vi medlemmer som ikke husker 22. juli, og som heller ikke har lært om terrorangrepet i skolen. Det er betenkelig så få år etter terroren.

Som ofre for høyreekstrem terror, føler vi at vi kan være ærlig på dette: Den største faren ved ytre høyre er ikke voldspotensialet, terroren og de sinte ekstremistene. Den største faren er at det ekstreme blir den nye normalen, at konspirasjonsteoriene og de antidemokratiske ideene får fotfeste blant vanlig folk.

Skal vi bekjempe dette, må vi starte med å være ærlig om hva som faktisk skjedde, og snakke sant om hvem terroren var et angrep på: Det var et målretta angrep på Arbeiderpartiet og AUF. Det var et planlagt angrep, drevet fram av hat. Hat mot mangfoldet. Hat mot likestillinga. Hat mot det samfunnet arbeiderbevegelsen hadde bygget opp. Dette hatet hadde vokst opp i våre klasserom, i våre nabolag, i vårt samfunn.

Det andre vi må gjøre, er å sette 22. juli inn i en kontekst. Dette var ikke en enkelthendelse. Historia om 22. juli er historia om hatet, rasismen og ytre høyre i Norge. Det er historia om rasismen som drepte Benjamin Hermansen, om ideologien som drepte vennene våre og hatet som angrep Al-Noor-moskeen og drepte Johanne Zhangjia Ihle-Hansen.

Ikke ett minutt stillhet, men et liv i kamp

I rosetogene lovte vi hverandre aldri mer 22. juli. Vi visste allerede da at det ville bli tøft. Beintøft. Men også at det var viktig. Ja, livsviktig. Skal vi holde løftet vi ga, må vi derfor

ta oppgjøret med kreftene og ideologien som drev terroren fram. Beredskap er mer enn helikopter, mer enn politi og mer enn fysiske sperringer i gatene. Den viktigste beredskapen i samfunnet vårt er oss mennesker, fellesskapet vårt og diskusjonene vi har. De ordene vi bruker. Beredskap er at vi mennesker sammen står opp mot urett. Det er å lære av vår egen historie.

Vi vet ikke hvordan vennene våre – de som ikke er her mer – ville tenkt, følt og drømt i dag. De vil for alltid være 15, 18 eller 22 år gamle. Livene deres stoppa da de akkurat hadde starta på videregående, da de nettopp hadde fått fagbrevet eller kanskje kyssa noen for første gang. Vi får aldri vite hvem de ville vært i dag.

Men i AUF gjør nye AUF-ere jobben med å bli kjent med dem. De bærer arven videre, forteller historiene og spør om minnene. Tidligere AUF-leder Eskil Pedersen sa i en tale etter 22. juli at «han tok noen av de vakreste rosene våre, men han kan ikke stanse våren». Når vi snakker med nye generasjoner AUF-ere om 22. juli, om hatet og hvordan vi skal bekjempe det, så gjør det oss sikre på to ting:

- De er våren. De som aldri glemmer, selv om de var for unge til å huske, og som holder fast i troen på at en bedre verden er mulig. Våren er her.
- Berøringsangsten i vår egen organisasjon er borte. Det gjør oss i stand til å snakke trygt om 22. juli nå. Vi kan diskutere konsekvensene av terroren, og hva som skal være veien videre.

Det neste vi trenger, er en vår i hele samfunnet vårt. Nå må vi tvinge vekk berøringsangsten både i de små og store felleskapene. Hvis en ungdomsorganisasjon som ble rammet av terror, klarer det, så må også resten av samfunnet kunne klare det. Det starter med deg. Og det starter med oss.

Nå er tida inne for å holde løftet vi ga da vi løftet rosene våre: aldri mer 22. juli.

Det du sier, betyr noe

Av Jonas Gahr Støre

Leder i Arbeiderpartiet

Det hadde gått fire år siden terrorangrepet. I Oslo domkirke var overlevende, pårørende, politikere og kronprinsessen på plass for å minnes ofrene fra 22. juli 2011. Utenfor skinte sola. Inne satt folk med bøyde hoder i verdig ro. Men da Knut Arild Hareide talte, merket jeg at menneskene rundt meg, mange av dem sentrale AUF-ere, ble urolige: «Dette brutale angrepet på regjeringen, AUF og Arbeiderpartiet har fått meg til å tenke på noen ord fra Bibelen», sa han.

Det var ikke bibelverset – om at du skal bevare «ditt hjerte framfor alt du bevarer, for livet går ut fra det» – som fikk AUF-erne til å røre på seg, men det faktum at Hareide her sa rett ut at dette var et angrep på oss – ikke på «oss alle», men på AUF og Arbeiderpartiet.

Dette burde ikke vært særlig oppsiktsvekkende, men det var faktisk det.

At terrorangrepene 22. juli 2011 ble opplevd som et angrep mot oss alle, forteller noe viktig om samhold og sammenhenger i det norske samfunnet, men det har også skygget for et vesentlig, brutalt faktum som det fortsatt, ti år senere, er nødvendig å minne om: 22. juli var først og fremst et politisk angrep rettet mot AUF og Arbeiderpartiet.

Hvordan endte vi der at det ble så vanskelig å si?

Et angrep på oss alle

Angrepet 22. juli var så dramatisk, så opprørende, så grusomt, og reaksjonene på det så menneskelige: rosetog og fellesskap, Jens Stoltenbergs forsonende ord. En hel verden rettet blikket mot oss, og vi møtte terroren med kjærlighet – ikke hat. Det ble samtidig etablert en slags konsensus om at dette var et angrep på *hele* nasjonen. I ukene og månedene etter terrorangrepet *var* dette en styrke for landet, men det kollektive ansvaret vi i AUF og Arbeiderpartiet dermed tok, bidro også til at samfunnsdebatten styrte utenom kjernes spørsmålet: Hvorfor ble nettopp *vi* rammet av politisk terror?

På ett plan er det forståelig at det gikk slik. Når katastrofen inntreffer og noe rakner i vårt kompliserte samfunn, gjør vi det vi kan for å gjenopprette normaliteten. Vi har sett liknende reaksjoner i andre land. Selv husker jeg studietiden i Paris på 1980-tallet, da det gikk av bomber på metroen. Det ble kaos i gatene og i bytrafikken. Det avgjørende var å få trafikken i gang igjen, få normaliteten tilbake. Man hastet videre.

For Norge var 22. juli et jordskjelv. Det var så mye å ta tak i – emosjonelt og praktisk – så mange å trøste, så mye å gjøre, så mye å ta inn over seg. Det oppsto dermed et slags ønske om å definere 22. juli som et mørkt unntak, et løsrevet historiekapittel uten opptakt og uten oppfølging. Angrepet ble forstått som en enkeltstående hendelse. Debatten om hva som sviktet, ble redusert til å handle om de praktiske manglene rundt beredskapen.

Det som skjedde 22. juli 2011, passet heller ikke inn i vår forståelse av oss selv. I dette harmoniske lille landet langt mot nord var terror og hat noe som nesten *måtte* komme utenfra. Også denne innstillingen har preget samtalen i årene etterpå. I den kollektive bevisstheten defineres ekstrem islamisme som terror, mens ekstreme høyreekstremister fortsatt oppfattes som ensomme ulver. Også dette har gjort det vanskeligere å ta det politiske oppgjøret med tankegodset bak 22. juli.

Utover den praktiske samfunnsberedskapen fikk vi – som en konsekvens av alt dette – en debatt som handlet mest om psykiatri. Vi fikk en granskning som unnlot å gå inn i gjerningsmannens motiver. Det var lite rom for raseri, frykt og frustrasjon, og debatten tok oss ikke nærmere en forståelse av hvordan noe så fryktelig kunne skje. Snarere tvert imot.

Da Norge skulle snu hver stein etter 22. juli, nedsatte vi Gjørv-kommisjonen. I rapporten den leverte, sto det: «Vi har unnlatt å se nærmere på spørsmålet knyttet til gjerningsmannens motiv, oppvekst eller helsetilstand, og vi har heller ikke sett på samfunnets tiltak mot tidlig forebygging og radikaliserings.»

Det er forståelig at denne avgrensingen fant sted. Men også den preget det offentlige ordskiftet, som snart handlet mest

om politihelikoptre, beredskapsentre og ressurser som ikke fant hverandre. Igjen ble resultatet at vi i liten grad oppholdt oss ved de bakenforliggende årsakene: hvordan omsorgssvikt ble oversett, hvordan tiltakene mot radikaliseringsmanglet, og de lange linjene i historien som kunne forklare utviklingen blant høyreradikale.

I det hele tatt fikk vi aldri et nasjonalt dypdykk i hvordan dette kunne skje i Norge. Vi fikk ingen debatt om de tiltakene eller holdningene – den beredskapen – som faktisk kan forebygge høyreekstremisme. Vi snakket mye om at beredskap er viktig når voldsomme hendelser inntreffer, men lite om at forebygging tross alt er det viktigste vi kan gjøre for å forhindre framtidige terrorangrep.

Hatet mot Arbeiderpartiet

I sin tale i retten 17. april 2012 gjenga terroristen konspirasjonsteorien som lå til grunn for ugjerningene han begikk. Han tegnet opp et skremmebilde av en strøm med muslimske voldtekts- og drapsmenn på vei inn i Europa og Norge. Han sa: «Alle disse grusomhetene er forbrytelser mot det norske folk, og det er det norske Arbeiderpartiet, inkludert AUF, som er direkte ansvarlige for dette, fordi det er disse som har invitert disse muslimene hit og som fortsetter å invitere dem hit mot folkets vilje. Og det er primært Arbeiderpartiet som vil bli holdt ansvarlig for disse handlingene begått mot mine norske brødre og søstre.»

Det faktuelle var altså tydelig: Breivik gjennomførte det største politiske attentatet i moderne norsk historie, og det

var rettet mot AUF og Arbeiderpartiet. 77 mennesker ble drept fordi gjerningsmannen ville ramme Arbeiderpartiet og «strupe ny rekruttering». Likevel ble dette altså *ikke* gjenspeilet i samfunnsdebatten i tilstrekkelig grad.

Det som burde vært klart fra starten, og i alle fall må sies nå, er derfor at gjerningsmannen var alene om handlingene – men han var ikke alene om holdningene. Han opererte ikke i et vakuum. Han gjennomførte et terrorangrep som ble bejublet av hans meningsfeller.

I de ti årene som har gått siden 22. juli, har vi også sett den samme aggresjonen og det samme hatet mot AUF og Arbeiderpartiet komme til syne igjen og igjen. Det dukker opp i kommentarfelt, i e-poster og i direkte meldinger. Det er som om vi gradvis har vennet oss til det. Vi har dermed blitt enda mer tilbakeholdne med å snakke om det som skjedde. Færre «orker» å uttale seg om 22. juli. Det blir en for stor belastning. Hvor alvorlig dette kan være, så vi da flere AUF-ere sto fram i *Aftenposten* i juli 2018 og fortalte om den hetsen og det hatet de møter.

En umiddelbar lærdom kan vi trekke: For å bekjempe hatet må ledende politikere gå foran som gode eksempler. Ord er handlinger. Det du sier, betyr noe. Når sentrale politikere uttaler seg på problematiske måter, må de møtes med tydelig argumentasjon og ikke med et skuldertrekk.

Høyreekstremismen i Norge

I boka mi *I bevegelse* fra 2014 skrev jeg et essay om 22. juli som jeg kalte «Tidsskillet». Teksten handler nettopp om sammen-

hengen mellom holdninger og handlinger. Her spurte jeg: Er det noe ved vårt norske samfunn som gjorde terroren mulig? Er det spor i historien, i kulturen, i samfunnsdebatten? Jeg mener dette med de lange linjene fortjener økt oppmerksomhet nå. For å forstå trusselen fra dagens ekstremistiske tanke-gods må vi forstå disse holdningenes røtter.

I dag vet vi også at det kan skje på nytt, at ekstreme holdninger igjen kan lede til voldshandlinger. Det var tilfældigheter, snarrådighet og mot som avverget at flere enn Johanne Zhangjia Ihle-Hansen ble drept da Philip Manshaus angrep Al-Noor-moskeen i Bærum i 2019. Terrorplanen hans gikk ut på å drepe muslimer i bønn. Politiet hadde mottatt bekymringsmeldinger og tips i saken, men klarte ikke å avverge at han gikk til aksjon. En vanlig norsk ung mann, radikalisert på internett, hadde igjen gått under radaren. Først i 2020 likestilte PST trusselen fra høyreekstreme og ekstreme islamister. Det var på tide.

Det kunne altså skje igjen. Det *kan ennå* skje igjen. Og om det gjør det, kan vi da si: Vi gjorde det vi maktet for å forhindre det?

Det politiske Norge ble aldri «tvunget» til å være selvransakende etter 22. juli. Dermed er spørsmålene fortsatt brennende: Hva er det vi har oversett? Hvordan kom Norge dit at terrorister kan vokse opp midt iblant oss – for så å utføre grusomme handlinger her? Hvordan kan unge menn, som er født i Norge, som har gått på norsk skole og lekt i nabolagene våre, ende med å føle seg så truet at det legitimerer drap og vold mot uskyldige mennesker?

Et talende eksempel på at 22. juli ikke har gått inn i vår bevissthet som et politisk angrep, fikk vi da København ble rammet av islamistisk terror mot blant annet en jødisk synagoge i 2015. Dagen etter var jeg på bakrommet hos Dagsrevyen, mens statsminister Erna Solberg ble intervjuet i studio. I et spørsmål sa programlederen: «Så skjedde det i Danmark, og det er liksom ingen tvil lenger: Terroren rykker nærmere. Hvordan skal vi forholde oss til det?»

Senere i sendingen, i en samtale mellom Solberg og meg, korrigerer programlederen riktignok seg selv. Hun sa: «Når vi sier terroren rykker nærmere, har vi selvfølgelig ikke glemt at vi har hatt et av de alvorligste terrorangrepene på norsk jord.» Jeg svarte: «Det er viktig det du minner om. Det er ikke slik at terroren rykker nærmere Norge. Norge har hatt et av de største terrorangrepene, kanskje av noen.»

Dette er ikke en anekdote. Og det finnes utallige slike eksempler. Vi ser ut til å glemme at 22. juli *var* terror, at masseudvalgte drapsmannen *var* en av oss, at tankegodset *ikke* forsvant selv om gjerningsmannen ble fengslet og dømt. En nesten hvilken som helst snarvisitt i ulike kommentarfelt vil ennå synliggjøre holdninger tilnærmet like de som inspirerte angrepene i 2011 og 2019.

Et annet og ferskere eksempel på noe av det samme fikk vi i vinter, da *Nettavisen* slo opp at fire av ti drap de siste ti årene er begått av utenlandskfødte. «Berøringsangst», sa Fremskrittspartiets daværende leder Siv Jensen om at dette tallet ikke ble slått stort opp i pressemeldingen om statistikkene. Det er bare det at tallet er feil. De 77 som ble drept av en

helnorsk terrorist 22. juli 2011, er ikke regnet med. Dersom vi skal bekjempe høyreekstremisme, må vi også anerkjenne konsekvensene høyreekstremismen har. Når drapene 22. juli blir redusert til en fotnote i politiets statistikker, så vendes fokuset vekk fra høyreekstremismen som problem. Innsatsen blir redusert fordi konsekvensene viskes ut av historien.

I stedet for et ordskifte om slike blindsoner har vi hatt en debatt om vilkårene for å uttrykke seg ekstremt i offentligheten. Under rettsaken etter 22. juli klaget Breivik over at han og hans meningsfeller var utsatt for sensur og ikke slapp til i mediene. Til retten sa han at mediene kjørte en «svertekampanje» mot hans foretrukne parti, Fremskrittspartiet. Et av de selvransakende temaene i norske medier i årene etter 22. juli har handlet om nettopp dette: om viktigheten av å slippe alle stemmer til, også de fra ytterkantene, og om faren ved at mørke meninger får leve i dunkle avkroker av samfunnet.

Dette er viktig. Å kaste lys over alle meninger, også de ekstreme, er med på å ansvarliggjøre – og å opplyse allmennheten om at meningene finnes. Men det krever en balansegang, for bikker det over, kan strategien lede til hvitvasking og normalisering av holdninger som et demokratisk samfunn bør ta tydelig avstand fra.

Statsstøtten til Human Rights Service er et klart uttrykk for at regjeringen har mistet balansen. Å finansiere en blogg som systematisk mistenkeliggjør og bygger opp under fordommer og frykt, er et tydelig eksempel på at politikere ikke tar ansvar. Det er bra at vi har flere politikere på høyresiden som tar avstand fra HRS, men det hjelper lite når de samme

politikerne stemmer for å opprettholde bevilgningen som en nødvendig innrømmelse til Fremskrittspartiet for å lose statsbudsjettet i havn.

Det undertrykte sinnet

I tiden før og etter rettsaken så vi hvordan AUF-ere sto opp for rettsstatens grunnleggende prinsipper. AUF-ere som i tiden etter 22. juli hadde måttet velge hvilke begravelser de skulle gå i, som hadde gitt av seg selv i krevende intervjuer for å møte samfunnets behov for informasjon, som hadde sørget, drevet valgkamp og – ikke minst – prøvd å møte hverdagen, skulle inn i rettssalen. Der måtte de gjennom sorg og traumer igjen. Det står så stor respekt av hvordan de gjentok og gjentok at rettsstaten måtte gjøre sitt arbeid etter rettsstatens prinsipper.

Jeg har ofte tenkt at vi har vært heldige som har hatt så stødige og modige AUF-ere. Samfunnet kunne klappe seg på skulderen og si at Norge viste hvordan man skal håndtere et terrorangrep. Men dette er jo bare én side av saken. For etter en slik opplevelse må det også være rom for andre følelser. De må få komme til uttrykk. Hvor ble det av sinne, frustrasjon, redsel og panikk? Disse følelsene var der, men samfunnet så dem ikke, ikke før i rettssalen da en sko ble kastet mot Breivik. En etterlatt bror ropte: «You killed my brother. Go to hell. Go to hell!»

Flere av tilhørerne – etterlatte og overlevende – reagerte med å reise seg i en spontan applaus. Mange gråt, og noen

fulgte opp med egne tilrop. Raseriet og fortvilelsen kom for et øyeblikk til overflaten. Kanskje trengte vi at en person fra et annet land, en som ikke var sosialisert inn i måten Norge «skulle» håndtere denne krisen på, endelig satte ord på fortvilelsen og raseriet?

Det store, undertrykte sinnet AUF-erne har måttet leve med, kom til overflaten igjen i mars 2018 da Sylvi Listhaug, som den gang var justisminister, la ut en Facebook-post med teksten «Arbeiderpartiet setter terroristenes rettigheter foran nasjonens sikkerhet», illustrert med et bilde av soldater fra Al Shabaab-militsen i Somalia. Mange AUF-ere reagerte sterkt, og i et intervju i VG ba jeg statsminister Erna Solberg om å avklare om hun sto bak Listhaugs utspill eller ikke. Høyres nestleder Jan Tore Sanner svarte på vegne av Solberg: «Alle må tenke gjennom hvilke bilder, retorikk og ord man bruker i en diskusjon om så alvorlige saker og spørsmål. Men det må være mulig å diskutere denne konkrete saken, nemlig hvilke verktøy vi har for å stoppe terrorister, uten at Jonas Gahr Støre skal trekke 22. juli-kortet.»

Senere endret riktignok Sanner sitatet til: «Det må være mulig å diskutere denne konkrete saken, nemlig hvilke verktøy vi har for å stoppe terrorister, uten at Jonas Gahr Støre skal bruke 22. juli som argument.» Det var likevel som om en trykkoker eksploderte. I sju år hadde AUF-erne levd med sorg, traumer og sinne – og samtidig opptrådt med en verdighet ingen kunne forvente av dem. Så opplevde de at justisministeren spilte på den samme konspirasjonsteorien som hadde drept vennene deres, før det ble møtt med et skuldertrekk av

regjeringen mens Sanner reduserte erfaringen med høyreekstrem terror til et ugyldig «kort» og en plagsom påminnelse om det som hadde rammet dem.

Også Solberg forsøkte først å redusere saken til en konflikt mellom Frp og Arbeiderpartiet. Til NTB sa hun: «Spissformuleringer finnes det mye av i politikken. Hvis Ap og Frp ønsker å diskutere på den måten, får det være deres sak. Jeg er selv en dønn kjedelig politiker, som ønsker saklig politisk debatt. Kampen for den kjedelige debatten kommer jeg nok ikke til å vinne.»

Tidligere generalsekretær i AUF Ragnhild Kaski skrev på Twitter:

Ser ditt fremmedfryktskort. Og spiller mitt 'utsatt for terror, mistet venner, lever med traume og 16% invaliditet'-kort. Er det sånn du tenker man spiller 22. juli-kortet, @jantoresanner? Eller er det nettopp fordi dette er min historie at jeg ikke får mene noe om terror?

Kaskis siste poeng står seg fortsatt: Også etter dette har AUF-ere blitt beskyldt for å «trekke 22. juli-kortet». De får implisitt beskjed om å ta hensyn til debattmotstandernes følelser, og om ikke å bruke sine egne erfaringer i den politiske debatten. Arbeiderpartiet og AUF skal ikke få minne samfunnet om at det var nettopp AUF og Arbeiderpartiet som ble utsatt for terror, synes budskapet å være. Fordi det er for ubehagelig? Fordi noen frykter at Arbeiderpartiet skal vinne sympati og oppslutning?

Sanner gikk senere ut og beklaget. Jeg tror på Sanner sin beklagelse. Men jeg mener vi må kunne minne om denne hendelsen – og om etterspillet: Sylvi Listhaug slettet posten, først fordi hun manglet rettigheter til bildet hun brukte. Etter sterkt press kom

så også hennes beklagelse, men den ble trukket tilbake da hun ga ut bok i 2018. Statsminister Solberg forsøkte å heve seg over debatten, og utnevnte Listhaug til statsråd på nytt et år senere.

Solberg har også en rekke andre ganger møtt regjeringskollegers ytringer med en kort kommentar om at hun «ikke ville brukt de ordene». Hva som er sagt på bakrommet i alle disse tilfellene, vet jeg ikke. Men når Solberg velger å gjøre reaksjonene på justisminister Listhaugs Facebook-angrep om til «kjekling» mellom Arbeiderpartiet og Frp, så tar hun ikke ansvar.

AUF-erne som reiste seg og sa ifra, som satte ord på egne følelser, på sorgen og sinnet, var det sterkt å oppleve. Men det var også vondt. For AUF-erne var ikke bare sinte og triste, de var også redde. Følelsene fra 22. juli kom tilbake, og de opplevde økende hets og hat etter Listhaugs Facebook-post. Enkelte måtte til og med rømme fra hjemmene sine for å ha tatt til orde mot Sanner. Truslene var konkrete og skremmende.

Nå, noen år på avstand, må vi dessverre slå fast: Påstanden om at 22. juli er et «kort», har virket mer enn jeg tror omverden forstår. Vi – og da snakker jeg på vegne av mange i Arbeiderpartiet – har vært for vare for å bli beskyldt for å bruke 22. juli politisk. Vi har snakket for lite om hvorfor 22. juli skjedde, og hva vi skal gjøre for å forhindre ny høyreekstrem vold i framtida.

Det vanskelige oppgjøret

Det var godt at hele nasjonen sto sammen i tiden etter 22. juli. Men det tok ikke lang tid før den politiske debatten spisset seg til. I spørretimen i november 2011 gikk Per Sandberg til

angrep på meg. Han sa: «La meg først slå fast at det er ingen som prøver å spille noe offer her. Hvis det er noen som prøver å spille offer etter 22. juli, så er det til de grader Arbeiderpartiet.» Da han merket seg reaksjonene i en sjokkert stortingsaal, la han til: «Og det bør dem også gjøre, for de var et av de store ofrene. Det har tydeligvis Arbeiderpartiet lagt en strategi på, å videreføre denne debatten gjennom å angripe Fremskrittspartiet.»

Det er noe selvmotsigende i dette sitatet. Sandberg beskyldte Arbeiderpartiet for å «prøve spille offer etter 22. juli», samtidig som han straks innså at Arbeiderpartiet jo også *var* et offer. Det får så være. I en spørretime går ting raskt. Man har ikke god betegnningstid. Jeg svarte Sandberg på følgende måte: «Jeg må si fra denne talerstol: Jeg reagerer på at representanten sier at Arbeiderpartiet har spilt offer etter 22. juli. Arbeiderpartiet *var* et offer etter 22. juli. Arbeiderpartiets juvel, ungdommen, ble angrepet forsvarsløst. Noe mer offer går det faktisk ikke an å bli.»

Balansegangen mellom å være det såkalt statsbærende partiet, og å være et offer for et målrettet politisk angrep, var helt klart krevende for oss. Kanskje klarte vi ikke å skape rom og anledning for et politisk oppgjør. Kanskje gikk vi oss også litt vill i oppfatningen om at vi skulle ta ett – enkeltstående – oppgjør. Vi har nå erfart at det ikke er mulig å ta ett slikt oppgjør. Kampen mot rasisme og høyreekstremisme må kjempes hele tiden. Det er ikke ett enkelt grep, eller for den saks skyld ett enkelt angrep på et politisk parti, som er løsningen. Det som må til, er kontinuerlig argumentasjon og

kamp. Vi må kjempe for frihet og solidaritet mellom alle mennesker. Det må kjempes for kvinners rettigheter, homofiles rettigheter, mot hverdagsrasismen. Dette er også en del av det politiske oppgjøret – kanskje kjernen: Det er en vedvarende frihetskamp.

I ettertid ser jeg at Arbeiderpartiet i for stor grad ble preget av hensynet til kollektivet, av «dette er et angrep på alle»-mentaliteten. Jeg mener ikke det er galt eller usant å holde fast ved en slik forståelse. Men vi må supplere den med et skarpt politisk fokus. Vi har snakket for lite om 22. juli i den politiske debatten. Vi kunne og burde gjort mer for å sette fokuset på det politiske innholdet i 22. juli.

Tiden har bidratt til at vi nå kan gjøre det med større trygghet, både i AUF og Arbeiderpartiet. Samtidig kan ikke dette være Arbeiderpartiets ansvar alene. Når politikere fra hele spekteret i tiden etter 22. juli uttrykte at «vi er alle AUF-ere», da er det også deres ansvar å fylle denne erklæringen med et innhold.

Det er samtidig viktig å minne om noe dypt menneskelig: Siden 22. juli har vi vært et parti og en bevegelse i dyp sorg. Først og fremst har sorgen preget dem som ble direkte rammet, som mistet sine kjære og som har måttet leve med skader på kropp og sjel. Samtidig har den imidlertid også satt sine spor i parti og bevegelse. Det har jeg erfart år for år, fra følelsen av kollektiv sårbarhet som oppsto da bevegelsen og verdiene våre ble angrepet med terror og vold, liketil opplevelsen av å se de tomme stolene som kunne vært fylt av dem vi mistet – på kommunestyremøter, i lokallag og på Stortinget.

AUF-ene har utvist en enorm styrke i tiden etterpå. Samtidig mener jeg at det ble lagt for mye ansvar på deres skuldre. De skulle ikke stå alene, men de var i for stor grad alene med vanskelige avgjørelser, alene med sorgen, alene med de organisatoriske utfordringene. Vi gikk raskt inn i en valgkamp i 2011 som vi måtte og ville gjennomføre. Vi måtte håndtere en lang rekke små og store utfordringer. Noen ganger kan rett og slett en oppgave bli for stor. De ulike hensynene kan sprike for mye. Dessverre må vi nok si at det var noe slikt som skjedde.

Betydningen av å snakke sant

Tiden leger ikke alle sår. Men den gjør noe med oss. Ved markeringen av 22. juli i 2019 ble det et hovedtema å snakke sant om terrorangrepet. Vi har et ansvar for å fortelle konkret om det som skjedde. Om det har vært en berøringangst, så opplever jeg derfor at den nå er parkert.

Tidligere AUF-leder Ina Libak satte ord på dette 22. juli 2020. Hun delte med oss hvordan hun har gått fra å ikke ville snakke om det som skjedde med henne, til nå å fortelle åpent den rystende historien om hvordan hun ble skutt fire ganger. Hun snakket også om hvordan hun først mente at Kafébygget, der 17 unge mennesker ble skutt og drept, burde rives, men nå helhjertet forsvarer at deler av bygget er bevart, på innsiden av det nybygde Hegnhuset, som av avisa *The Guardian* ble utpekt til ett av verdens ti viktigste bygg i 2018.

Knut Arild Hareide satte ord på hvem angrepet var ment å ramme i Oslo Domkirke i 2015. Det samme gjorde biskop

i Oslo, Kari Veiteberg, i 2019. I statsminister Erna Solbergs taler ved de årlige minnemarkeringene er det derimot historien om et angrep på fellesskapet som går igjen. «Demokratiet ble angrepet, men ikke beseiret», sa hun i 2019. Og i 2020: «Det var fellesskapet og friheten vår som ble angrepet den mørke juldagen i 2011.» Det er riktig beskrevet. Det *er* sant, dette. Men det er ikke hele sannheten. Terroristens mål var å ramme Arbeiderpartiet og ungdommen i AUF. Det er nødvendig å få fram også denne delen av historien. Det må sies – igjen og igjen – også av statsministeren.

Skal vi klare å konfrontere høyreekstremismen og konspirasjonsteorien som inspirerte Breivik, skal vi unngå at det skjer igjen, må vi snakke ærlig om det han gjorde og det han trodde på. I dagene etter 22. juli lovet vi hverandre mer demokrati, mer humanitet, men aldri naivitet. Vi svikter om vi ikke våger å fortelle den hele og fulle sannheten om 22. juli.

Det trengs kraftfulle tiltak for å bekjempe fremmedfrykt, konspirasjonsteorier og rasisme. Det første som må erkjennes, er at ord teller, at ord kommer fra holdninger, og at ord og holdninger kan lede til handling. Det erfarte vi 22. juli. Det så vi også konsekvensene av i USA under stormingen av Capitol Hill 6. januar 2021. Demonstranter ble oppildnet av en tapende president, løftet frem av sprengkraften i sosiale medier og alternative nyhetskanaler. I en tid med florerende konspirasjonsteorier er det viktigere enn noen gang at politikere står fram som gode eksempler og setter standarden for hvordan man omtaler andre mennesker, hvordan man snakker til hverandre – og at man gjør det man kan for å snakke sant.

Da passer det å avslutte med å vende tilbake til det som er den lange linjen i arbeiderbevegelsens historie, og det som jeg mener er den viktigste og mest langsiktige strategien for å forebygge vold og terror: At alle mennesker sikres arbeid, trygghet og verdige liv. At vi motvirker voksende ulikhet mellom folk. At vi viser i ord og i praktisk politikk at alle mennesker er like mye verdt.

**DEL 3:
HØYREEKSTREMISMENS
RØTTER**

Stilhheten etterpå

Av Tonje Brenna

Tidligere generalsekretær i AUF

Jeg har ofte hørt folk omtale terrorhandlingene 22. juli som den dagen Norge mistet uskylden. Det er nok mye riktig i dette – men samtidig er det helt feil. Jeg husker den dagen jeg sluttet å tro at verden var snill og at mennesker kunne si onde ting, men at det bare var på film de faktisk gjorde noe slemt. For meg falt illusjonene den 27. januar 2001, dagen etter at Benjamin Hermansen brutalt ble drept av rasister rett utafor der vi bodde.

Vi hadde jo hørt om dem: rasistene og nynazistene med barberte hoder og store støvler som hatet og bråkte og truet. Vi visste hva de mente og hva de trodde på. Men jeg hadde aldri trodd at de ville drepe barn, der jeg gikk i demonstrasjonstog frem og tilbake over skoleplassen og ropte «ingen rasister i våre gater».

Jeg hadde aldri trodd at noen kunne planlegge å ha med seg et våpen for å ta et annet menneskes liv, men nå hadde det altså skjedd i mitt eget nabolag. Reaksjonen kom umiddelbart: Allerede samme natt og i dagene som fulgte, ble det sagt høyt

og klart. Det var ikke tvil. Alle var enige. Dette var rasisme. De var rasister. De drepte fordi de var rasister. Nakent. Direkte. Ærlig. Her var det ingen psykiatri, ingen utredning eller sakkyndig vurdering. De *var* rasister. Derfor drepte de ham.

I dommen fra Borgarting lagmannsrett står det: «Drapet var uprovosert og rasistisk motivert. Benjamin Hermansen ble stukket med kniv i brystet, ryggen og i høyre overarm. Knivstikket i brystet gikk inn i hjertet. Han døde av forblødning.» Klarere kan det knapt skrives.

«Jeg håper det ikke er en innvandrer»

22. juli 2011 er jeg en av de mange som er på Utøya. Når det hele er over, blir jeg evakuert i en båt tilhørende campingplassen like ved. Om bord er vi flere AUF-ere som har overlevd minutter og timer vi aldri vil kunne glemme eller fortrenge. Likevel, på en dag med enorme inntrykk for de aller fleste av oss, husker jeg spesielt godt en kort samtale fra denne båturen. Vi veit på det tidspunktet ikke hvem gjerningspersonen er. Vi veit ikke om det er flere, en gruppe eller om han er alene. Selv trodde jeg en stund at det var krig, på grunn av bomben i Oslo og skytingen på Utøya. Det var så massivt og uvirkelig at bare en krig kunne forklare det som skjedde.

Mens vi kjører vekk fra øya, snakker vi sammen, og en sier: «Jeg håper ikke det er en innvandrer.» Jeg svarer: «Da går Norge av hengslene. Da må vi flytte». Tanken på hvordan hatet og rasismen ville komme til uttrykk, meldte seg allerede før vi var kommet i land. Mens vi blir evakuert fra den største ter-

rorhendelsen Norge har opplevd i fredstid, før vi veit noe som helst om hvem som står bak, er det *dette* vi er opptatt av: Hvor ulikt Norge vil reagere avhengig av hvem gjerningspersonen er.

Så skulle det vise seg at han var norsk. Han het Anders. Stakkars de som heter Anders, husker jeg at jeg tenkte da jeg fikk greie på navnet. Han var ikke en del av en nynazistisk gjeng med de kjennetegnene som automatisk plasserer ham på sidelinjen – utenfor «det store vi». Her var det ingen hakekorstatoveringer og ingen annen nynazistisk estetikk. Det var ingen gruppe som påtok seg ansvar for handlingen. Vi måtte granske enkeltindividet.

Han var altså en av oss. Han så ut som oss. Snakka som oss. Han hadde samme bakgrunn som oss. Derfor ble det kanskje ekstra vanskelig og smertefullt å få øye på motivasjon og formål? Det ble i alle fall måneder og år med diskusjon om gjerningsmannens psykiske helse.

Han visste hva han gjorde

Jeg hadde i mange år etter 22. juli en gul post-it-lapp hengende på vegggen over pulten min på kontoret der det sto: «Enten han er tilregnelig eller ikke vil han måtte sitte i fengsel, eller under fengselslignende forhold, så lenge han lever». Den lappen sier en del om hvor mye vi diskuterte dette. Hvor redde mange var for at han skulle bli frikjent, eller plutselig bli erklært frisk og dermed slippe ut

Jeg sa på dette tidspunktet at jeg ikke brydde meg om hvorvidt han ble kjent tilregnelig eller ikke, og jeg mente det nok

også, helt til han faktisk *ble* kjent tilregnelig og jeg innså at jeg hadde brydd meg likevel. Plutselig var dette halmstrået vi klamret oss fast til, vi som var opptatt av å få fram at det var politisk motivert terror som fant sted 22. juli: At han visste hva han gjorde. For det *var* rasistisk, det som skjedde. Terroristen var ikke gal. Dette var gjennomtenkt og planlagt. Ugjeringene var like rasistisk som drapet på Benjamin. Annerledes utført, ja, men kraften bak og motivasjonen var langt på vei den samme. Hva hadde skjedd med oss? Hvorfor kunne vi ikke bare si det som det var?

Den nynazistiske bølgen på 1990-tallet var preget av at det gjaldt ungdommer. De bar felles symboler og kledde seg likt, og de var løst organisert. Boot Boys-miljøet som de som drepte Benjamin tilhørte, var et miljø av folk som mente det samme, men ikke en organisasjon i tradisjonell forstand. I dag har nynazismen en annen form. Breivik kunne for ti år siden finne fellesskap med andre høyreekstreme på nett. I dag finnes nynazistiske organisasjoner med hierarkiske systemer og ledere, og mange samarbeider også med meningsfeller i andre land. I dag er nynazistene bedre organisert, og består gjerne av mer ressurssterke folk som tror på livsfarlige ideer. Det alvorligste og den trusselen det representerer, har vi ikke tatt innover oss.

De skjønner hva rasisme er

Så ofte jeg har mulighet, deltar jeg på undervisningsopplegget til 22. juli-senteret. Der tar de imot skoleklasser fra hele landet og inviterer til en dag med innsikt, diskusjon og reflek-

sjon rundt 22. juli. Det slår meg alltid hvor reflekterte elevene er. De første kullene som ikke var født i 2011, har for lengst begynt på skolen. Likevel har elevene jeg treffer tenkt, lest og grublet mye før de kommer til senteret. Ofte spør de meg hva jeg tenkte da jeg ble evakuert fra øya. Jeg svarer ærlig, og forteller om samtalen i båten. Jeg spør elevene om de forstår hva jeg mener når jeg sier at vi var redde for at Norge aldri ville bli det samme igjen dersom gjerningsmannen hadde innvandrerbakgrunn. De nikker. De forstår. De er 12 år og har brun, gul eller hvit hud. De bor i Groruddalen, Steinkjer og Stange og de skjønner hva jeg mener. De skjønner hva rasisme er. De hører den, ser den. Mange av dem opplever den også.

Men vi som samfunn klarer ikke å ta denne samtalen om rasisme. Vi gjorde det ikke etter Benjamin Hermansen, ikke etter 77 drap den 22. juli 2011 og heller ikke etter Donald Trump, Vigrid eller framveksten av høyreekstreme miljøer og partier over hele verden. Ikke etter sosiale medier og fravær av alminnelig høflighet i kommentarfeltene. Til tross for alt vi veit nå, som vi ikke visste på 90-tallet, sitter ordene fast i halsen på alle som burde innlede den store, nødvendige samtalen vi trenger å ha. Faktisk har det motsatte skjedd: Etter 22. juli snakker vi *mindre* om rasisme enn før. Nå er det nesten helt stille.

Jeg tror dessverre det også gjelder oss som var nær hendelsene den dagen. Vi klarer ikke finne ordene, tiden, stedet for oppgjøret. Kanskje er det beskyldningene om at vi «trekker 22. juli-kortet» som holder oss tilbake. Kanskje er det en følelse av at vi maser. Kanskje vil vi ikke være «de folka som alltid snakker om det». Kanskje venter vi fortsatt på at noen

skal forsvare oss, ta til motmæle, si at det var galt at han forsøkte å drepe oss. Og at det ikke var mindre galt, det han gjorde, bare fordi vi hadde et politisk engasjement eller var forbundet med det mektige Arbeiderpartiet.

For der ute, utenfor 22. juli-senteret, i avisene og på TV, mellom debattanter og journalister og politikere, der handler samtalen om hvor raskt Listhaug igjen kan bli statsråd etter at hun måtte gå av fordi hun spredte konspirasjonsteorier på Facebook. Der handler det om hvorvidt Hege Storhaug skal få statsstøtte til å spre hatet sitt eller ikke. Det handler om Per Sandberg som sa fra Stortingets talerstol at om det var noen som hadde «brukt 22. juli», så var det Arbeiderpartiet. Der ute er samtalen full av konflikter. Og det store bildet – med faktiske hendelser og mennesker og skjebner og konsekvenser – det får ikke rom. I den store grøten av beskyldninger om politisk bruk av 22. juli har kanskje ikke vår generasjon funnet vår plass? Generasjonen over oss har heller ikke funnet motet til å hjelpe oss med det.

Det er noen som tjener på tausheten

Hvordan er dette mulig? Hvordan er det mulig at vi ikke snakker om dette? At vi ikke ser sammenhengene? At rasismen og ekstreme holdninger florerer som aldri før, samtidig som vi har slutta å snakke om det som ligger bak: rasisme?

Det er åpenbart noen som tjener på at samtalen om høyreekstremisme og 22. juli ikke får større plass. Det gjør de høyreekstreme selv, rasistene, de som hater. De som elsker å hate.

Og de som tjener på hatet; som samarbeider med grumset for å få makt og oppslutning.

Vi veit hva dette kan føre til. Og det er på tide at vi gjør noe med det. Med *vi* mener jeg ikke bare AUF, ikke bare Arbeiderpartiet. Jeg mener «det større vi»: det politiske Norge, partiene på Stortinget. De som har kommet med beskyldningene om at 22. juli-kortet brukes og de som har latt være å diskutere den største terrorhandlingen på norsk jord i fredstid. Er det noen som virkelig *ikke* har bidratt til at den samtalen vi trenger, kan finne sted, så er det de borgerlige partiene og dem som i skrivende stund styrer landet.

Brevik begynte å skrive sitt hatefulle «manifest» året etter drapet på Benjamin. Ni år senere drepte han 77 mennesker, overbevist om at massedrap skulle være begynnelsen på overgangen til et trygt og enhetlig samfunn uten «de andre». I dag finnes det endel som sier de er uenige i det han gjorde 22. juli 2011, men at han har rett i det han står for. Når slike farlige ideer får spre seg lenge nok, fører det til slutt til handling. Det er 26. januar 2001 og 22. juli 2011 bare to grusomme eksempler på. I tillegg kommer terrorangrepet mot Al-Noor-moskeen i Bærum, Christchurch, London og en rekke andre.

Vi har nok av holdepunkter til å ta den store samtalen nå. Min generasjon har opplevd høyreekstrem vold og terror, de som er eldre enn meg, det samme. Vi lovet hverandre å aldri glemme. I det ligger det også en sterk forpliktelse om å aldri tie. Det er på tide at vi tar det løftet på alvor.

«Quislingpartiet»

Av Terje Emberland

Forsker 1 ved Holocaust-senteret

«Multikulturalismen (kulturmarxisme/politisk korrekthet) er, som du kanskje vet, roten til den pågående islamiseringen av Europa», skriver Anders Behring Breivik innledningsvis i sitt kompendium *A Declaration of European Independence*. «Dette kompendiet presenterer løsningene og forklarer nøyaktig hva som kreves av hver og en av oss i de kommende tiår», hevder han.¹

Hans planlegging av massedrapene den 22. juli 2011 kan man deretter følge i detalj i den korte delen av teksten som han selv har skrevet. Resten er klippet og limt sammen fra det han har funnet på norske og utenlandske høyreekstremer og muslimfiendtlige nettsider. Det var herfra han hentet den ideologiske begrunnelsen for sin terrorhandling. Og han har hatt nok å øse av: Mens Breiviks handlinger var

1 Breivik (2011)

eksepsjonelt ekstreme, er hans holdninger og oppfatninger nemlig langt mer utbredte. På nettet finnes et sydende hat mot muslimer og «den korruperte samfunnseliten» av politikere, intellektuelle og journalister som blir utpekt som deres håndlangere og marionetter. I Norge er det særlig Arbeiderpartiet som representerte denne «indre fienden», og det var derfor Breivik valgte AUFs sommerleir på Utøya som terrormål.

Innenfor den ytterliggående høyreorienterte og innvandreriendtlige subkulturen florerer forestillinger som minner sterkt om Breiviks tankeunivers, nemlig at Arbeiderpartiet i det skjulte samarbeider med muslimene for å ødelegge den vestlige, kristne og hvite kulturen. Dessverre har dette hatet ikke blitt mindre etter terroren han begikk 22. juli for snart ti år siden.

«Det kan virke som at mange, når de hører snakk om ‘Aphat’, tenker at det dreier seg om relativt normale former for politikerforakt», skriver Filip Roshauw i *Dagbladet*. Dette var ikke hans erfaring som moderator av avisens kommentarfelt. Det gikk knapt en dag uten at noen debattanter beskyldte representanter for partiet for å være «landssvikere» og «femtekolonnister», eller ga partitopper tilnavn som «landsmorderen Gro», «Koran-Hadia» og «Judas Gahr Støre».²

Den intensiteten i arbeiderpartihatet som Roshauw har observert, kan blant annet forklares ved at det bygger på konspirasjonsteorier som har lange historiske røtter.

² *Dagbladet*, 17.03.2018.

Konspirasjonsmentalitet

Konspirasjonsteorier forklarer hendelser som resultat av aktørers *bevisste handlinger*. Det er *noen* som har ønsket å frembringe et resultat, og som systematisk har planlagt – som regel i det skjulte – hvordan det skal oppnås. Innen forskningen benytter man imidlertid ordet «konspirasjonsteori» om noe mer presist og særegent enn «teorier om at det har foregått en sammensvergelse». Begrepet blir gjerne forbeholdt *spesielt tvilsomme fortellinger* med noen typiske fellestrekk, som at «faktaene» som presenteres, er høyst diskutabile og udokumenterte, samt at teoriens premisser og konklusjoner er preget av merkelige og ulogiske tankesprang.

«Etter år av undersøkelser og studier fant jeg ut at alt henger sammen», skriver Breivik i sitt kompendium.³ Dette kan sies å være essensen i den mentaliteten som ligger til grunn for konspirasjonstenkningen. Forskerne kaller det gjerne «conspiracism».⁴ Den amerikanske statsviteren Michael Barkun oppsummerer denne virkelighetsforståelsen slik: «Ingenting er tilfeldig, ingenting er hva det utgir seg for og alt henger sammen.»⁵ Denne tenkemåten er preget av en *fundamental mistillit* til det politikere sier og det normale informasjonskanaler formidler. Sannheten er alltid «noe annet» enn det som står i avisene og som sentrale samfunnsaktører hevder. Disse bedriver et systematisk hemmelighold og sprer løgnpropaganda for å passivisere allmennheten.

3 Breivik (2011), s. 762.

4 Van Buuren (2013). Douglas, Sutton og Cichocka (2014).

5 Barkun (2003), s. 3f.

Denne konspirasjonsteoretiske mentaliteten har noen kjennetegn:

- Den er *intensjonalistisk*. Den gir svært liten plass til strukturelle krefter som forklaring på utviklingstrekk i samfunnet. Alt kan forstås som resultat av *bevisste* handlinger fra onde aktører.
- Den er *mønsterskapende*. Den er preget av en overdreven og illusorisk mønstergjenkjennelse. Samfunnet er fullt av skjulte tegn på konspiratørenes virksomhet som kan identifiseres og kjedes sammen. Det gjelder også historien.
- Den er *monologisk*. Den er kjennetegnet av en selvtilstrekkelig og selvbekreftende tenkemåte som har immunisert seg mot all kritikk. Alt gis en forklaring i samsvar med tros-systemet.
- Den er *dualistisk*. Bak alle uønskede hendelser og utviklingstrekk skjuler det seg en nærmest demonisk makt som står imot de gode, representert ved de som tror på konspirasjonsteorien.
- Den er *apokalyptisk*. Disse demoniske kreftenes plan er i ferd med å fullbyrdes, noe som vil lede til en verdensomspennende katastrofe. Faresignalene finnes over alt, og snart vil dramatiske begivenheter bevise at konspirasjonsteorien stemmer.

Sylvi Listhaugs konspirasjonspolitik

Konspirasjonsforestillinger er i dagens Norge særlig utbredt i det man med en sekkebetegnelse kan kalle «det ytterliggående høyrelandskapet», som strekker seg fra muslimfiendtlige etnonasjonalister, som vil ha et etnisk rent Norge, via høyreradikale, som også vil avskaffe demokratiet, til høyreekstremister, som er villige til å bruke vold og terror for å oppnå dette. I 2019 undersøkte jeg og min kollega på Holocaustsenteret Alexa Døving på oppdrag fra Justisdepartementet utbredelsen av konspirasjonsteorier på åpne norske nettsider og Facebook-grupper innenfor dette ytterliggående landskapet.⁶ Våre funn viser at de var svært utbredt, men gjerne i form av det vi kan kalle *konspirasjonssnakk*. Dette er menings- og fellesskapssøkende samtaler der konspirasjonstematikk er involvert i en fragmentarisk, komprimert og i stor grad underforstått form. En hovedfunksjon ved snakket er at fiendebilder og mistro til samfunnets eliter og informasjonskanaler blir gjensidig bekreftet.

Når konspirasjonssnakket kommer til uttrykk i det politiske ordskiftet, opptrer det som *konspirasjonspolitik*. Dette er en populistisk politisk debattform som er drevet frem av insinuasjoner om at ondsinnede aktører står bak uønskede utviklingstrekk i samfunnet.⁷ En slik retorikk innebærer ikke at man eksplisitt refererer til bestemte konspirasjonsteorier, ei heller at avsenderen nødvendigvis selv tror på slike konspi-

6 Døving og Emberland (2018).

7 Moore (2019), s. 111.

rasjonsteorier. Snarere dreier konspirasjonspolitik seg først og fremst om å mobilisere gjennom en retorikk som appellerer til mistillit til det politiske systemet.

I mars 2018 la daværende justisminister Sylvi Listhaug ut en Facebook-post hvor Arbeiderpartiet indirekte og visuelt ble anklaget for å fremme islamistisk terror. De sterke negative reaksjonene på denne posten skyldtes at den med god grunn ble forstått som et eksempel på konspirasjonspolitik. Man fryktet at den ville nøre opp under konspirasjonssnakket på sosiale medier samt bidra til å forråe det offentlige ordskiftet. Dette var også resultatet. Mens debatten om Listhaugs Facebook-post pågikk, kunne Kripos nettpatrulje melde at antallet hatmeldinger og drapstrusler rettet mot AUF-medlemmer ble mer enn tredoblet.⁸

Både konspirasjonssnakket og konspirasjonspolitikens vage antydninger gjør at de som bedriver slikt, lett kan fraskrive seg alt ansvar for den virkningen uttalelsene deres får. Budskapet blir forstått av dem man vil appellere til, men det er samtidig så underforstått at man kan hevde at kritikken skyldes en ondsinnet feiltolkning; «det må da være lov til å stille spørsmål uten å bli kneblet». Det var denne strategien Listhaug henfalt til da hun ble møtt av massiv fordømmelse fra et nesten samlet Storting. Det endte riktignok med at hun ble presset til å beklage og deretter gå av som minister, men i sin bok *Der andre tier*, som utkom et halvår senere, trekker Listhaug beklagelsen tilbake. Her skrur hun også opp konspi-

⁸ *Dagbladet*, 21.07.2018.

rasjonspolitikken ytterligere ved å hevde at avgangen skyldtes at Jonas Gahr Støre hadde «klekket ut en ny strategi» for å sverte Fremskrittspartiet ved å knytte partiet til Breivik.⁹

Arbeiderpartiet som landsforrædere

Et sentralt element i noen konspirasjonsteorier er tanken om at det finnes *fiender i samfunnets midte* som har alliert seg med onde og truende krefter utenfra for å undergrave den moralske, politiske, sosiale og religiøse orden. Dette kalles en *subversjonsmyte*. Denne formen for sammensvergelsesforestillinger er særlig radikaliserende. Gjentatte ganger opp gjennom historien har de blitt brukt til å stemple ulike grupper. I sitt verk *Europas indre demoner* viser historikeren Norman Cohn hvordan slike anklager har forårsaket forfølgelse og massedrap, blant annet på Romerrikets kristne, de kristne kjetterne og de angivelige heksene.¹⁰ Denne typen anklager og angstfantasier forårsaket også pogromer mot Europas jøder.¹¹

I konspirasjonssnakket som foregår på norske nettsted, er det særlig Arbeiderpartiet som rammes av subversjonsmyter. Oppsummert er den underliggende påstanden at Arbeiderpartiet har helt andre mål enn det partiprogrammet og partiets representanter formidler offentlig. Partiet følger en skjult plan for en total samfunnsomveltning, hevdes det. Religion, familie, moral, privat eiendomsrett, etnisitet og rase

9 Listhaug (2018), s. 217f.

10 Cohn (1997).

11 Se for eksempel Joshua Trachtenbergs standardverk *The Devil and the Jews*.

– ja, så og si alle samfunnets tradisjonelle verdier – skal ødelegges og erstattes. Partiet driver samtidig systematisk desinformasjon for å holde dette skjult. Det påvirker heller ikke samfunnsutviklingen bare gjennom normale politiske kanaler. Tilsynelatende nøytrale institusjoner, som for eksempel NRK, NAV og barnevernet, er i virkeligheten også kontrollert av partiet og blir brukt til å fremme dets onde planer.

I dag er det som oftest islam som blir identifisert som den «overstatlige makten», som «quislingpartiet» tjener. Nett-kommentarene blir dermed særlig hatefulle når de rettes mot partiets muslimske politikere. Som velintegreerte, religiøst liberale personer med høy medieprofil og betydelig samfunnsmakt, representerer de i dette forestillingsuniverset en særlig farlig «femtekolonne». Det konspirasjonsteoretiske arbeiderpartihatet er imidlertid ikke bare knyttet til islamofobe miljøer. Journalist og forfatter John Færseth, som har undersøkt hele denne subkulturen i Norge, konstaterer at hatet mot Arbeiderpartiet er et gjennomgående trekk som forener svært ulike miljøer. Han skriver:

For barnevernsmotstandere og grunnlovsfundamentalister er partiet totalitært og «marxistisk» eller styrt fra Russland. For antisemittiske konspirasjonsteoretikere er det jødestyrt og bygget på prinsippene i *Sions vises protokoller*. For enkelte kristenfundamentalister er utviklingen av Statskirken ikke bare en del av det store frafallet, men et statskupp fra regjeringens side. Og for islamhatere står partiet som «landsforrædere» som har åpnet for «islamisering».¹²

12 http://talerstolen.blogg.no/1378473527_hatet_mot_arbeiderpar.html.

Vold og subversjonsmyter

Konspirasjonssnakket på nettet preges videre av moralsk harme. Her vil man oppnå status ved å overgå hverandre i opprørt og radikal ordbruk. Ikke sjelden leder det til spådommer om en nær forestående borgerkrig og dårlig skjulte voldsopporfordringer. Undersøkelser viser at de som tror sterkt på konspirasjonsteorier, også er mer tilbøyelige til å akseptere vold som virkemiddel. Det finnes mange tilfeller hvor slike forestillinger har motivert og legitimert terror. I en undersøkelse av over femti ulike politiske og religiøse bevegelser kjent for ideologisk motivert voldsbruk, viste det seg at en overveldende majoritet av disse forfektet ulike konspirasjonsteorier.¹³ Forskere konkluderer derfor med at slike teorier kan fungere som «radikalisering-multiplikator», det vil si at de under bestemte omstendigheter kan legitimere og tilskynde voldsbruk og terror.¹⁴

Subversjonsmytologien forteller oss at en ytre fiende, som får støtte fra svikefulle indre fiender og «quislinger», nå er i ferd med å erobre makten i landet. Dette skaper en beleiringsmentalitet som blir ytterligere forsterket takket være konspirasjonsmentalitetens lukkede, monologiske karakter. Landsforræder- og okkupasjonsretorikken er sterkt mobiliserende og krever umiddelbar handling. Den vil kunne legitimere voldelig «motstandskamp» mot «okkupantene» og særlig mot «landsforrædere». Et godt eksempel på dette er ideen om «den sionistiske okkupasjonsregjeringen» (ZOG) som på

¹³ Bartlett og Miller. (2010), s. 21.

¹⁴ Bartlett og Miller (2010), s. 4f.

1980-tallet motiverte flere drap og terrorangrep fra amerikanske hvit-makt-aktivister. Et annet eksempel er selvsagt Breivik, som mente at han drev en moralsk berettiget motstandskamp mot de muslimske okkupantene og deres kulturmarxistiske marionetter i AUF og regjeringsapparatet. En av hans helter var motstandsmannen Max Manus. Det er heller ikke tilfeldig at den sterkeste nynazistorganisasjonen i Skandinavia i dag kaller seg Den nordiske *motstands*bevegelsen.

Da den amerikanske kongressbygningen nylig ble angrepet av høyreradikale Trump-sympatisører, fikk vi nok en gang demonstrert hvilken eksplosiv kraft slike subversjonsmyter har. Svært mange av deltagerne tilhørte den internettbasert bevegelsen QAnon, som hevder at det eksisterer et hemmelig elitenettverk som bedriver satanisme, pedofili, kannibalisme og sexhandel med barn. De som stormet kongressbygningen, betraktet seg som «hellige krigere» i kampen mot de demoniske kreftene som hadde overtatt makten i Washington. Disse forestillingene er imidlertid ikke forbeholdt fanatikerne som deltok i stormingen. Det mest skremmende er at de aksepteres av store befolkningsgrupper. Nylig avslørte en spørreundersøkelse at fire av ti republikanere mener at QAnon-bevegelsen er bra for landet.¹⁵ Fenomenet er heller ikke begrenset til USA, men spres via nettsteder til hele verden og på mange språk.¹⁶

15 <https://www.journalism.org/2020/09/16/most-americans-who-have-heard-of-qanon-conspiracy-theories-say-they-are-bad-for-the-country-and-that-trump-seems-to-support-people-who-promote-them/>

16 <https://theconversation.com/qanon-conspiracy-theory-followers-step-out-of-the-shadows-and-may-be-headed-to-congress-141581>

Arbeiderpartihatets historie

Den 24. oktober 2014 konverterte Anders Behring Breivik til nasjonalsosialismen. I hvert fall hvis jeg skal tro brevet han like etterpå sendte meg og andre som hadde vært ekspertvitner i rettssaken mot ham. Alene i sin celle i Skien fengsel stod han i stram giv akt med ansiktet vendt i retning Gjerpen kirkegård, noen få kilometer mot nord, hvor Vidkun Quisling ligger begravet. Med armen utstrakt til nazihilsen erklærte han troskap til nasjonalsosialismen og arven etter Quisling.¹⁷ Under rettssaken benektet Breivik at han var fascist eller nasjonalsosialist. To år senere var han altså kommet på andre tanker og skrev seg åpenlyst inn i tradisjonen hvor det konspirasjonsteoretiske arbeiderpartihatet har sitt opphav.

Disse forestillingene ble skapt og opprettholdt av mellomkrigstidens politiske tapere på høyresiden, de som tilhørte den såkalte høyreaktivismen. Dette politiske fenomenet var et produkt av krisetidene og frykten som Arbeiderpartiets revolusjonære klassekamplinje skapte på 1920- og 30-tallet. Høyreaktivistene, som fantes både innenfor Høire, Bondepartiet og Frisinnede Venstre, krevde en resolutt reaksjon mot arbeiderbevegelsen, helst et forbud mot både Arbeiderpartiet og NKP samt gjenopprettelsen av en myndig, nærmest diktatorisk, regjering «over» Stortinget. I disse miljøene tvilte man på at politi og forsvar kunne klare å stanse det «røde stormløp», og man etablerte derfor private, kontrarevolusjonære organisasjoner, som streikebryterorganisasjonen Samfunds-

17 Brev fra Breivik, 08.10.2014.

hjelpen og det paramilitære Samfundsvernet. Fedrelandslaget, dannet i 1925, ble denne høyreaktivismens fremste organisatoriske uttrykk og samlet titusener av medlemmer i kampen for en borgerlig samling mot arbeiderbevegelsen.

På den høyreaktivistiske fløyen rådet en apokalyptisk revolusjonsangst. Selv om det ikke skortet på rødgldende proklamasjoner, hadde Arbeiderpartiet imidlertid ingen konkret revolusjonær makterobringstrategi og foretok heller ingen tiltak i denne retning. I november 1923 meldte partiet seg også ut av den kommunistiske internasjonale. Partiets stadige fremgang førte i 1928 til utnevnelsen av den første arbeiderpartiregjeringen under Christoffer Hornsrud. Denne ble imidlertid raskt felt på mistillit i Stortinget og gikk av. De påfølgende årene ble det så klart for de fleste at Arbeiderpartiet faktisk hadde lagt sin revolusjonære ideologi bak seg og akttet å følge parlamentariske spilleregler.

Hvordan reagerte så høyreaktivistene på dette, de som hadde investert så mye i troen på sin betydning som bolverk mot revolusjonen? Hvis ikke den revolusjonære oppstand kom, hva var da meningen med deres innsats?

Det er få tegn på at de oppga sine synsmåter. Tvert imot ble de stadig mer preget av konspirasjonsmentalitet. At Arbeiderpartiets ledere påstod at de ville følge demokratiske spilleregler, var i virkeligheten et skalkeskjul for revolusjonsplaner, ble det hevdet. Ja, dette gjorde faktisk partiet til en enda større trussel. Denne forestillingen ble forsterket ved å knytte an til en kjent skikkelse i det høyreaktivistiske skrekabinett, «jødebolshjæven». Verdensrevolusjonen var nemlig

orkestrert av jødebolsjevikene i Moskva, og Arbeiderpartiet var et villig redskap i deres hender. Denne subversjonsmyten forsterket høyreaktivistenes dommedagspregede virkelighetsforståelse og dro dem på begynnelsen av 1930-tallet i retning av fascismen.

Nasjonal Samling

Dannelsen av Nasjonal Samling i 1933 kom for sent til fullt ut å utnytte revolusjonsfrykten og den høyreaktivistiske stemningsbølgen, som da var i fred med å dabbe av. NS fikk derfor aldri skikkelig innpass i det politiske liv.

Vidkun Quislings angrep på Arbeiderpartiet og dets angivelige revolusjonsplaner under frontaledebatten i 1932 etablerte ham likevel som høyreaktivismens siste samlingsfigur. Hans virkelighetsbilde var sterkt preget av subversjonsmytologiske forestillinger. Forskjellen mellom Moskva-kommunistene og Arbeiderpartiet var rent overfladisk, hevdet han. Begge arbeidet for revolusjon og var også involvert i våpensmugling og andre konkrete revolusjonsforberedelser. Da Quislings parti Nasjonal Samling ble stiftet året etter, ble det oppsamlingssted for mange av de høyreaktivistene som ikke ville gi slipp på sitt virkelighetsbilde.

Fra starten av var Nasjonal Samling preget av troen på at den revolusjonære trusselen ville utløse en autoritær nasjonal vekking. Resultatet fra stortingsvalget i 1933 gjorde imidlertid forhåpningene ettertrykkelig til skamme. Folket vendte ryggen til Quisling og hans ideer. Snart ble NS også

hjemløst av interne konflikter og mange falt fra. Partiaktivistene som hadde investert sine forhåpninger i bevegelsen, opplevde dette som en katastrofe. Nå fikk de et akutt forklaringsproblem. Dermed grep de til subversjonsmytologiske konspirasjonsforestillinger. Arbeiderpartiets valgfremgang i 1933 viste hvor langt den snikende «bosjeviseringsprosessen» av det norske samfunn var kommet. Arbeiderpartiets kriseforlik med Bondepartiet i 1935, som ledet til dannelsen av regjeringen Nygaardsvold, førte også til at regjeringmakten kom i hendene på «de innfødte representanter for den internasjonale og tvers i gjennom bondefiendtlige jødemarxisme», hevdet Quisling.¹⁸

Et begrep Nasjonal Samling introduserte i tilknytning til Arbeiderpartiets lumske og fordekte fremgangsmåte, var «kultur bolsjevismen». Denne infiserte kultur- og samfunns- liv med dekadente og «semittiske» ideer. Den var et ledd i jødernes plan om verdensherredømme. Begrepet er nærmest identisk med det Brevik og andre av dagens arbeiderpartih- tere benytter: «kulturmarxisme».

Å forklare nederlag

«Det kan vanskelig unngås at de som hevder å kunne skape himmelriket på jorden, griper til konspirasjonsteorier», skriver filosofen Karl Popper. «Den eneste forklaringen på at de ikke har lyktes i å frembringe dette himmelriket, er en ond-

¹⁸ Se Emberland (2019).

skapsfull djevel som har investert i opprettholdelsen av helvete.»¹⁹ Med denne formuleringen i verket *The Open Society and its Enemies* fra 1945 innleder Popper den moderne forskningen på konspirasjonsteorier og knytter samtidig fenomenet til behovet for å forklare nederlag.

Noe av det som skaper størst nederlagsfølelse, er at de mest grunnfestede forestillingene våre blir konfrontert med motbevis som vi selv anerkjenner. Dette skaper det som kalles *kognitiv dissonans*. En strategi for å redusere denne ubehagelige følelsen er å gripe til konspirasjonsteorier. Forklaringen vi tyr til, er ikke at våre grunnideer er uholdbare, men at de blir undergravet av mektige og onde krefter. Det er nettopp denne argumentasjonsstrategien både Samfundsvernet, Fedrelandslaget og Nasjonal Samling grep til da de skapte det konspirasjonsteoretiske arbeiderpartihatet i mellomkrigstiden.

Siden den gang har tankeuniverset selvsagt forandret seg. Det har i dag antatt nye former og opptatt nye elementer. Likevel er mange av grunntrekkene de samme. Også i dag spres forestillingene om Arbeiderpartiet som en femtekolonne for truende ytre fiender. De søker en total samfunnsomveltning som innebærer en rasering av alle våre verdier, tradisjoner og institusjoner. Nå er «den jødiske verdensbol-sjevismen» ofte erstattet av «muslimene», selv om de tradisjonelle antisemittiske konspirasjonsforestillingene også lever videre og har fått nye uttrykk.

¹⁹ Popper [1945] (1973), s. 95.

Avmaktsfølelse og politikk

I Joseph M. Parent og Joseph Uscinskis bok *American Conspiracy Theories* heter ett av kapitlene «Konspirasjonsteorier er for tapere». De er i sin kjerne håndteringsmekanismer for å takle trusler og appellerer derfor til grupper som opplever tap, svakhet og usikkerhet, skriver de to statsviterne.

Usikkerhetsfølelse skaper lett mistillit, noe som kan føre til at individer vender seg mot samfunnets normale informasjonskanaler og i stedet forsøker å finne mening og en følelse av kontroll gjennom konspirasjonsteorier. Ja, slike teorier kan få marginaliserte mennesker til å føle at de tilhører en klartseende elite, noe som bidrar ytterligere til å senke terskelen for å gripe til slike ideer. I Anders Behring Breiviks forskrudde verden var han en «perfekt ridder» som hadde sett bak forhenget og avslørt de demoniske kreftene som trakk i trådene.

Konspirasjonsteoretikere som ham, er ofte preget av det psykologien kaller *ressentiment*. Dette er en emosjonell tilstand som springer ut av en følelse av mindreverdighet, avmakt og eksistensiell usikkerhet. Dette fører til hat og hevngjerrighet og får gjerne utløp gjennom en jakt etter syndebukker. Resentiment-følelsen er altså en avledning: Ved å legge skylden på ytre faktorer, onde krefter og aktører utenfor individets kontroll, slipper man å konfrontere egne svakheter og feil.

Selv om slike avledningsstrategier leder mennesker til å anta hatefulle, voldelige og absurde konspirasjonsforestillinger, må de grunnleggende erfaringene og følelsene de springer ut av hverken latterliggjøres eller stemples som irrelevante.

Drivkraften i konspirasjonsforestillinger er mistillit, og bak denne skjuler det seg følelser som maktesløshet, fremmedgjøring og desorientering. Dette forteller oss at det å motarbeide skadelig konspirasjonstenkning dypest sett handler om å skape et samfunn hvor mennesker føler at de har kontroll over sine liv. Dermed må avstanden til det politiske styresystemet reduseres og borgerne i større grad blir hørt og involvert i beslutningene som berører dem. En rapport om utbredelsen av konspirasjonsteorier i Frankrike konkluderer: «Å håndtere konspirasjonsteorier handler ikke så mye om å øke utdannelsesnivået eller å legge frem politiske argumenter. Snarere dreier det seg om å skape politiske, økonomiske og sosiale forhold som gir grunnlag for gjensidig tillit.»

Hvordan dette så best kan realiseres, er et politisk spørsmål. Det dreier seg om hvilket samfunn vi ønsker oss i fremtiden.

Litteratur

- Barkun, Michael (2003): «A Culture of Conspiracy. Apocalyptic Visions» i *Contemporary America*. Berkely: Univ. of California Press.
- Barlett, Jamie og Carl Miller (2010): «The Power of Unreason: Conspiracy theories, extremism and counter-terrorism», *Demos report*. London: Demos.
- Brevik, Anders Behring (2011): 2083 – A European Declaration of Independence.
- Cohn, Norman (1997): *Europas indre demoner. Demoniseringen av kristne i middelalderen*. Oslo: Humanist.
- Douglas, Karen M., Robbie M. Sutton og Aleksandra Cichocka (2017): «The Psychology of Conspiracy Theories» i *Current Directions in Psychological Science*, 26 (6).
- Dyrendal, Asbjørn og Terje Emberland (2019): *Hva er konspirasjonsteorier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Døving, Cora Alexa og Terje Emberland (2018): «Konspirasjonsteorier i det ytterliggående høyrelandskapet i Norge» i Bjørgo, Tore (red.): *Høyreekstremisme i Norge: Utviklingstrekk, konspirasjonsteorier og forebyggingsstrategier*. Oslo: PHS Forskning.

- Emberland, Terje (2019), «Hat og del. Om arbeiderpartihat, konspirasjonssnakk, subversjonsmyter og Sylvi Listhaug» i *Arr – Idehistorisk tidsskrift*, nr. 3.
- Færseth, John (2014): *KonspiraNorge*. Oslo: Humanist.
- Gombin, Joël (2013): *Conspiracy theories in France*, Interim report.
<http://counterpoint.uk.com/wp-content/uploads/2013/05/Conspiracy-Theories-in-France-interim-report-3rd-May.pdf>
- Listhaug, Sylvi (2018): *Der andre tier*. Oslo: Kagge.
- Moore, Alfred (2019): «On the Democratic Problem of Conspiracy Politics» i Uscinski, Joseph E. (red.): *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them*. New York: Oxford University Press.
- Parent, Joseph M. og Joseph Uscinskis (2014): *American Conspiracy Theories*. Oxford: Oxford University Press.
- Trachtenberg, Joshua (1943): *The Devil and the Jews. The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Antisemitism*. New Haven: Yale University Press.
- Van Buuren, Jelle (2013): «Spur of Violence? Anders Behring Breivik and the Eurabia conspiracy» i *Nordic Journal of Migration Research*, nr. 3-4.

Antisemittisk konspirasjonstenkning i Nasjonal Samling¹

Av Kjetil Braut Simonsen

Forsker ved Jødisk Museum i Oslo

25. oktober 1942 holdt Nasjonal Samling (NS) et stevne i Bø i Telemark. Hovedtaler ved arrangementet var partiminister Rolf Jørgen Fuglesang. I sitt foredrag, som ble gjengitt utførlig i den sensurerte lokal- og rikspresen, gikk Fuglesang til angrep på det han oppfattet som drivkraften *bak* nasjonalsosialismen fiender. Motstanden mot Hitlers Tyskland og dets allierte, hevdet han, var styrt fra kulissene av en mektig jødisk sammensvergelse som arbeidet for å erobre verdensmakten:

1 Artikkelen bygger på flere tidligere arbeider, hvorav de viktigste er Kjetil Braut Simonsen, «Vidkun Quisling, antisemittismen og den paranoide stil», i *Historisk tidsskrift* nr. 4/2017, s. 446–467 og Kjetil Braut Simonsen, «Antisemittisme i Telemark i ord og gjerning». *Årbok for Telemarkshistorie*, 2017, s. 80–98. For detaljer og mer utførlige kildehenvisninger knyttet til NS-antisemittismen henvises leseren til disse artiklene.

Det vi i dag er vitne til er den veldige sluttkampen mellom den internasjonale jødedom og det germansk-nordiske livssyn [...] *Krigen som no raser ble sloppet løs for å slå Tyskland ned og hindre samlingen av Europa og det germanske folk. Alle store ting som skjer er i virkeligheten enkle. [...] Det som skjer idag er sluttkampen mellom den hvite mann og jøden. [...] Vi i Norge tilhører den nordiske folkeætt. Jødedommen er en dødelig fare for oss.*²

Fuglesangs foredrag er interessant av flere grunner. For det første er *tidspunktet* for talen verdt å merke seg. 26. oktober 1942, altså dagen etter stevnet, arresterte norske politistyrker etter ordre fra Det tyske sikkerhetspolitiet jødiske menn over 15 år i hele Norge. Det store flertallet av dem som ble pågrepet, ble senere deportert til Auschwitz-Birkenau.³ For det andre gir talen et innblikk i de antisemittiske forestillingene som kom til uttrykk innen Nasjonal Samling, det norske fascistiske partiet som samarbeidet med den tyske okkupasjonsmakten mellom 1940 og 1945. En konspirasjonsteoretisk tenkemåte stod her sentralt. En tilbakevendende påstand i NS-propagandaen under okkupasjonen gikk ut på at jødene organiserte en internasjonal sammensvergelse som truet med å undergrave nordiske verdier og det såkalte germanske rasefelleskap. Selve verdenskrigen ble oppfattet som en «eksistenskamp» mellom nasjonalsosialismen og en fantasikonstruksjon kalt «den internasjonale jødedom».

Denne artikkelen ser nærmere på hvilken rolle antisemitismen spilte i Nasjonal Samling, særlig under den tyske okkupasjonen, og hva som kjennetegnet den antijødiske tenkningen

2 «Nasjonal Samlings store stevne i Bø i går», referat i *Grenmar* 26. oktober 1942. Kursivering i originalen.

3 Om arrestasjonene og deportasjonene, se Bruland (2007).

dette partiet fremmet. Avslutningsvis trekker jeg også opp noen linjer fra NS-antisemittismen til den høyreekstreme konspirasjonstenkningen i vår egen tid. Kunnskap om konspirasjonstenkning som et historisk fenomen er nemlig av stor samtidig relevans. For det første lever antisemittiske forestillinger fortsatt videre. For det andre finnes det klare strukturelle likheter mellom antisemittismen og andre former for konspirasjonstenkning. For det tredje har slike tenkemåter både historisk og i vår egen tid motivert alvorlige voldshandlinger. Et eksempel her er Anders Behring Breiviks antimuslimske ideologi.

Antisemittismens posisjon i NS før 1940

Antisemittisk konspirasjonstenkning har lange røtter i europeisk historie. I høymiddelalderen og senmiddelalderen ble jødene fremstilt som en trussel mot kristendommen og de kristne samfunnene. De jødiske minoritetene ble beskyldt for å ha begått rituelle drap på kristne barn, for å ha alliert seg med djevelen og for å forgifte drikkevannskilder.⁴

I det 19. århundret ble disse i all hovedsak religiøst begrunnede fiendebildene supplert med og til dels erstattet av raseideologiske og nasjonalistiske tenkemåter. Det ble nå hevdet at jødernes påståtte negative egenskaper var lagret i «blodet», og at de dermed var uforanderlige. Den moderne antisemittismen som utviklet seg på slutten av 1800-tallet, fungerte også som en forklaringsmodell på hurtige og truende samfunns-

4 For en oversikt, se Simonsen (2020), s. 357–370. Et grundig arbeid på tysk: Heil (2003).

forandringer. Antisemittene hevdet at liberalismen, kommunismen, kapitalismen, feminismen og moderne kunst og kultur – kort sagt alle de fenomenene man selv var imot – var skapt og styrt fra jødisk hold. Jødene ble også gitt skylden for revolusjoner, kriger, moralsk forfall og økonomiske kriser.⁵

Anklagene om at jødene stod bak negative samfunnsendringer ble ofte formulert som konspirasjonsforestillinger. I 1903 kom førsteutgaven av *Sions vises protokoller* ut i Russland. Protokollene var et falsum som utga seg for å være referater fra et hemmelig møte der jødiske ledere planla å overta verden. I årene etter Den russiske revolusjon i 1917 ble protokollene og liknende konspirasjonslitteratur spredt i stort omfang i og utenfor Europa. Særlig sterk innflytelse fikk den antisemittiske konspirasjonstenkningen i datidens høyreekstre miljøer, blant annet i Tyskland. Fra det tyske nazipartiet (NSDAP) ble dannet i 1920 og frem til Hitler-Tysklands fall i 1945, formidlet partiet et historie- og samfunnssyn der jødene ble fremstilt som «den germanske rases» hovedfiende.⁶

Hvilken rolle spilte så antisemittismen i Nasjonal Samling forut for den tyske invasjonen av Norge 9. april 1940? NS ble dannet i 1933 og var til å begynne med et ideologisk og politisk sammensatt parti. På den ene siden fantes det en nasjonal-sosialistisk fløy som ønsket at raseideologien og antisemittismen skulle stå sentralt i partiets ideologi og propaganda.

5 Om fremveksten av den moderne antisemittismen i Tyskland og Østerrike, se bl.a. Pulzer (1988) og Volkov (2006).

6 Protokollene er behandlet i en rekke arbeider. Se for eksempel Cohn (1967); Bronner (2003); Zu Utrup (2003) og Webman (red.) (2011).

På motsatt side fantes det en kristenkonserverativ fløy som riktignok også kunne holde negative oppfatninger om jødene og jødedommen, men som likevel avviste nazismen.⁷ Mellom disse fløyene fantes det mange mellomposisjoner.

I løpet av 1930-tallet skjedde det avskallinger fra partiet i flere retninger: Tilhengere av den kristenkonserverative fløyen meldte seg ut av NS, blant annet fordi de mente at antisemittismen og raseideologien fikk en for sterk posisjon. Samtidig forlot også flere nasjonalsosialistiske aktivister partiet, til dels fordi de oppfattet at antisemittismen og raseideologien ikke stod *sterkt nok*.⁸

Fra midten av 1930-årene og fremover fikk samtidig antisemittismen en stadig sterkere posisjon i partiets offisielle ideologi og propaganda. Dette gjaldt ikke minst for partiets fører Vidkun Quisling. Fra høsten 1935 og fremover skildret Quisling politikken som en tvekamp mellom «det nordiske» og «det jødiske» prinsipp.⁹ I den samme perioden fikk den antisemittiske konspirasjonstenkningen også større plass i partiets publikasjoner. Tendensen ble forsterket ytterligere i årene frem til den tyske invasjonen. I NS-pressen i slutten av 1930-årene ble det hevdet at både kommunismen, kapitalismen og liberalismen var «jødiske fenomener». Da Hitler-Tyskland invaderte Norge 9. april 1940, var Nasjonal Samling allerede et ytterliggående antisemittisk parti.¹⁰

7 Se særlig Bruknapp (1972) og (1976), samt Hoffmann (2001), s. 255–261.

8 Se Bruknapp (1976), s. 9–45.

9 Jf. Dahl (1991), s. 377–385.

10 Om antisemittismen i NS rett før krigsutbruddet, se bl.a. de Figueiredo (1994) s. 42–57 og s. 133–135.

Antisemittismen under okkupasjonen

Før krigen var NS et marginalt parti. Som en følge av den tyske invasjonen og okkupasjonen av Norge, erobret partiet imidlertid makt og innflytelse under tysk kontroll og oppsyn. I denne situasjonen ble NS' antisemittiske propaganda radikalisert. Hatretorikken ble nå dessuten fulgt opp av antisemittiske handlinger. NS bistod ikke bare den tyske okkupasjonsmakten med å gjennomføre antijødiske tiltak. Partiet tok også selvstendige initiativer for å ekskludere den jødiske minoriteten fra det norske samfunnet.¹¹

Antisemittiske forestillinger preget Nasjonal Samlings propaganda gjennom alle faser av okkupasjonen. Allerede 24. juni 1940 hevdet Quisling i en av sine taler at Norge var blitt «*et engelsk lydrike og en provins i det britisk-jødiske kapitalistiske verdenssystem*».¹² Her het det også at den pågående verdenskrigen var en «*jødernes hevnmot Tyskland*» – altså at selve krigsutbruddet var forårsaket av jødene.¹³ Etter at Hitler-Tyskland angrep Sovjetunionen 22. juni 1941, ble den antijødiske retorikken ytterligere radikalisert. Krigen i Øst ble i nazistiske kretser oppfattet som en «*raseideologisk kamp*» mot en påstått jødisk sammensvergelse. Formuleringer som «*den jødiske verdensrevolusjon*», jødernes «*bestrebelse for å erobre verdensmakten*», «*det forjettede jødiske verdensherredømme*», «*den internasjonale jødedoms verdenserobrings-*

11 Se her bl.a Bruland (2017), s. 158–166.

12 «*Quislings tale i kringkastingen 24. juni 1940*», trykt som NS' *Opplysningskrift* nr. 104 1940, s. 6, kursiveringer i originalen.

13 Samme sted, s. 9.

planer», «den jødisk-kommunistiske verdenskonspirasjon» og «den internasjonale jødemakten» gikk igjen i Vidkun Quislings offentlige uttalelser.¹⁴

Høsten 1942 kulminerte den antisemittiske politikken i Norge i massearrestasjoner. 6. oktober 1942 erklærte den tyske okkupasjonsmakten unntakstilstand i Trøndelagsområdet, og som et ledd i dette ble de mannlige jødene i regionen pågrepet og brakt til fangeleiren Falstad. 26. oktober 1942 arresterte norske politistyrker, etter ordre fra det tyske sikkerhetspolitiet, så mannlige jøder over 15 år over hele landet. 25. og 26. november ble også jødiske kvinner og barn tatt. Arrestasjonene ble etterfulgt av deportasjoner til Auschwitz-Birkenau. 26. november 1942 ble 529 jødiske personer transportert ut av landet med lasteskipet «Donau». En ny massedeportasjon fant sted i slutten av februar 1943. Samlet sett deporterte den tyske okkupasjonsmakten og dens norske medhjelpere 773 jøder fra Norge. Bare 38 av dem overlevde.¹⁵

I takt med opptrappingen av den antisemittiske politikken ble også Nasjonal Samlings antijødiske propaganda intensivert. Dagen etter arrestasjonen av mannlige norske jøder over 15 år trykte NS-pressen og den sensurerte dagspressen over hele landet lederartikler med tydelig antisemittisk budskap. Arrestasjonene ble ikke eksplisitt omtalt, men det ble fastslått at kampen mot jødene var en nødvendig «forsvarskamp». «Når Nasjonal Samling no fører den nye tid inn i Norge», het

14 Fullstendige referanser til alle disse talene foreligger i Simonsen (2017 a), s. 454–455. Alle kursiveringer foreligger i originalene.

15 For en grundig gjennomgang av hendelsesforløpet, se særlig Bruland (2017).

det for eksempel i NS-avisen *Fritt Folk*, «må det naturlig bli en av de viktigste oppgaver å bryte den samfunnsfarlige makt som jødedommen representerer». ¹⁶ Dagen før arrestasjonene av jødiske kvinner og barn, publiserte den nazistisk-kontrollerte pressen også utdrag fra Martin Luthers beryktede skrift fra 1543 «Om jødene og deres løgner». ¹⁷ Den 6. desember 1942, altså 10 dager etter at 529 norske jøder var blitt deportert fra Norge med lasteskipet «Donau», hevdet Vidkun Quisling i en tale i Trondheim at jødene stod bak nasjonalsosialismens fiender. Her slo han fast at «jødeproblemet» var tidens avgjørende spørsmål, og at det her ikke fantes muligheter for kompromisser. «De som kjemper mot NS i dag», konkluderte Quisling, «kjemper sammen med den revolusjonære jødedom som slavebinder folkene». ¹⁸ Den antisemittiske politikken ble med andre ord skildret som en «nasjonal» og «rasemessig» forsvarskamp – og det i en situasjon hvor et stort antall norske jøder allerede var blitt myrdet i Auschwitz-Birkenau.

Den antisemittiske retorikken opphørte heller ikke etter arrestasjonene og deportasjonene. Den nazifiserte pressen publiserte en rekke artikler med sterkt antisemittisk innhold så sent som i slutten av april og i begynnelsen av mai 1945. ¹⁹ Antisemittismen var dermed et fremtredende element i NS-propagandaen helt frem til nasjonalsosialismens fall. Den fungerte som en total og sammenhengende forklaring på hvordan verden hang sammen.

16 «I Eidsvoldsmennenes fotspor», *Fritt Folk* 27. oktober 1942.

17 «Martin Luther: Bort med jødene!», *Fritt Folk* 25. november 1942.

18 «Quislings tale i Trondheim 6. desember 1942», trykt i Østbye (red.) (1944), s. 175.

19 Mendelsohn (1986), s. 212–213.

De gode og de onde

Hvilke overordnede kjennetegn hadde så NS-antisemittismen i okkupasjonstiden? Hvordan kom den til uttrykk som en *form for konspirasjonstenkning*?

To sentrale begreper er *dualisme* og *apokalyptikk*. Som religionsviteren Asbjørn Dyrendal påpeker, dreier omfattende konspirasjonsforestillinger seg om en form for identitetskonstruksjon hvor det skilles skarpt mellom «gode» og «onde» krefter. De som slutter opp om slike tenkemåter, antar at det finnes en eller flere mektige grupper som arbeider systematisk for å ødelegge den moralske/politiske/sosiale orden. De ondskapsfulle og mektige *konspiratørene* påstås også å være understøttet av *kollaboratører*: enkeltpersoner og grupper som bevisst eller ubevisst støtter opp under sammensvergelsen. Heltene i konspirasjonsberetningene er ifølge Dyrendal «de som har skaffet den hemmelige kunnskap om sammenvergernes Plan og som holder fast ved de sanne verdier».²⁰ Synet på virkeligheten som en kamp mellom det gode og det onde, knyttes også til en tanke om at verden befinner seg på randen av avgrunnen. Omfattende konspirasjonsforestillinger bygger på premisset om at det foregår en eksistenskamp på liv og død mellom gode og undergravende krefter. Det blir hevdet at samfunnet står overfor kaos og sammenbrudd dersom sammensvergelsen lykkes i å nå sine mål.

Både dualismen og frykten for undergang preget NS-antisemittismen i okkupasjonstiden. Det «jødiske» og det «ger-

²⁰ Dyrendal (2003), s. 18–50, sitat s. 20–21.

manske/nordiske» ble i NS-propagandaen fremstilt som uforsonlige motpoler. En forsideartikkel i avisen *Hirdmannen* fra midten av september 1942 gir et klart eksempel. Verdenskrigen ble her skildret som en sluttkamp på liv og død mellom de «germanske» folkene og jødene:

Men krigen vil ikke være forgjeves. Den vil føre til de germanske folks endelige seier over dødsfienden, og til de hvite rasers erkjennelse av jødedommens renkespill [...]. Et nytt Europa, en ny verden vil stige ut av krigens flammer, og de germanske folk med Tyskland i spissen vil oppleve en storhetstid som aldri før i historien. Og jødene vil bli stilt for historiens domstol. Og dommen vil bli hard, meget hard.²¹

Også Vidkun Quislings taler beskrev historien og politikken som en kamp mellom den nordiske/germanske befolkningen og jødene. Et eksempel er en tale han holdt i Frankfurt i slutten av mars 1941. Quisling hevdet her at kampen mellom den nordiske befolkningen og jødene var historiens drivkraft. For å oppnå nasjonal og «rasemessig» gjenreisning, hevdet han, måtte «den internasjonale jødedom» nedkjempes. For å understreke poenget refererte Quisling også retorisk til de mytologiske figurene Fenrisulven og Midgardsormen – de ødeleggende kreftene i norrøn mytologi:

Således fullbyrdes på en merkelig måte den i den urnordiske mythos levende forestilling om at den strid som går gjennom verdenslivet mellom arier og jødemakt, skulde ende i en siste uhyre kamp, ragnarokk, arierens mørke [...] I den avgjørende kamp blir verdensslangen og krigsulven,

21 «Jødene er skyld i krigen», *Hirdmannen* 12. september 1942.

jødernes skrekkelige avkom, felt. Det gamle går under, og en ny verden bryter fram, befolket av en livskraftigere og lykkeligere menneskeslekt.²²

Quisling hevdet også at jødene opererte gjennom ikke-jødiske støttespillere. Dette handlet blant annet om norske politikere og andre sentrale samfunnsskikkelser, som i hans øyne hadde ført en «jødevennlig» og «landsforrædersk» politikk i tiden før 9. april 1940.²³

Alt henger sammen

Konspirasjonstenkning er også kjennetegnet av det historikeren Geoffrey Cubitt har karakterisert som *intensjonalisme*.²⁴ Med dette menes at historien og politikken er styrt av en vilje, at samfunnsutviklingen ikke skyldes tilfeldigheter eller upersonlige samfunnsstrukturer. Blant konspirasjonstroende hersker det nærmere bestemt en oppfatning om at *alt henger sammen*. Negative hendelser i fortiden og samtiden koples sammen i en kjede, og hevdes å ha sitt utspring i en og samme ondskapsfulle plan.²⁵

Et tydelig eksempel her er en tale holdt av Vidkun Quisling under Nasjonal Samlings fylkesstevne på Rakkestad i slutten av juni 1941. Quisling hevdet at *hele* samfunnsutviklingen etter Den franske revolusjonen på slutten av 1700-tallet hadde stått i jødernes tegn:

22 «Quislings tale i Frankfurt 28. mars 1941», trykt i Østbye (red.) (1941), s. 118.

23 Se Simonsen (2017a.), spes. s. 457–458.

24 Cubitt (1989), s. 12–26, spes. s. 13–18.

25 Barkun (2003), s. 3–4.

I den franske revolusjon som banet vegen for det liberalkapitalistiske systemet, var jødene de drivende krefter, da denne omveltning samtidig banet veg for jødernes fulle bevegelsesfrihet og likestilling. *Liberalismen ble jødernes veg til makten i samfunnene*, og hele det såkalte demokrati ble underlagt den internasjonale jødedoms diktatur. [...] Den politiske frihet alene var imidlertid ikke nok, og verden ble belastet med en ny jødisk teori, marxismen, et nytt redskap for jødene i deres bestrebelser for å erobre verdensmakten. [...] Bak den marxistisk-kommunistiske verdensbevegelse står således jødene.²⁶

Også «negative» og «nedbrytende» kulturfenomener ble i NS-propagandaen hevdet å ha sitt utspring i jødernes systematiske undergravingsarbeid. I sin tale i Frankfurt i 1941 hevdet Quisling for eksempel at både litteratur, film, teater og skole var gjennomsyret av «jødiske verdier»:

Efter hvert blev [...] også litteraturen helt preget av jødeåndens kultur- og moralopløsende idéer. [...] Film, teater og skole fulgte efter i de samme jødespor. Gjennom filmen øvet jødene en meget sterk innflytelse på vårt folk ved den overveldende mengde av Hollywood-filmer som blev presset inn på det norske marked. Teatrene var fullstendig preget av pro-jødisk og anti-tysk propaganda. [...] Også universitetet og skoler var behersket av den jødiske ånd. Jødiske pornografer og kvasi-videnskapsmenn blev overalt mottatt som bærere av nye og fruktbringende idéer.²⁷

Samlet sett var altså NS-antisemittismen et helhetlig verdensbilde der det gode stod mot det onde i en sluttkamp, og

26 «Referat av Quislings tale under Fylkesstevnet på Rakkestad», 29. juni 1941, trykt i Østbye (1944), 9. Kursivering i originalen.

27 «Quislings tale i Frankfurt 28. mars 1941», trykt i Østbye 1941 (b.), s. 110–111. Kursivering i originalen.

der uønskede fenomener ble hevdet å være skapt planmessig gjennom en ondskapsfull sammensvergelse. Fiendebildet var *totalt* – med «jøden» som den erklærte drivkraften bak alle nazismens reelle og innbilte fiender.

Hva brukte Nasjonal Samling denne antisemittiske konspirasjonstenkningen konkret til? Her må det skilles mellom tiden før og etter 1940. Nasjonal Samling i 1930-årene var en liten politisk sekt som stod uten makt, innflytelse og politisk oppslutning. Antisemittismen ble i denne fasen anvendt som en «forklaring» på hvorfor den store majoriteten av befolkningen avviste partiets politikk og ideologi. Den bidro i tillegg til å utruste partiet med et omfattende verdensbilde, som gjorde det i stand til å overleve en marginal politisk tilværelse.²⁸

Under okkupasjonen var situasjonen annerledes. I denne fasen hadde NS makt og innflytelse, og antisemittismen fikk dermed nye formål. På den ene siden søkte partiet å vinne den tyske okkupasjonsmaktens gunst for å utvide egen makt og innflytelse. Gjennom antisemittisk propaganda og handling kunne Nasjonal Samling fremstille seg som «gode nasjonalsosialister» som kunne styre det norske samfunnet på egenhånd, uten for mye tysk innblanding. Et viktig poeng er også at de antisemittiske konspirasjonsforestillingerne ble brukt til å rettferdiggjøre NS' medvirkning i den antijødiske politikken. I siste instans gjaldt dette også arrestasjonene og deportasjonene av de norske jødene.²⁹

²⁸ Jf. bl.a. Hoffmann (2001), s. 272.

²⁹ For en mer detaljert diskusjon av antisemittismens funksjoner, se Simonsen (2017 a), s. 461–466.

Historiens relevans

Nasjonal Samlings antisemittiske retorikk under den tyske okkupasjonen var nært forbundet med en diskriminerende og til syvende og sist voldelig antijødisk *praksis*. Den ga et ideologisk grunnlag for partiets medvirkning i Holocaust, og ble også brukt til å rettferdiggjøre forfølgelsen av jødene etter at arrestasjonene og deportasjonene hadde funnet sted.

Hvorfor er det viktig å ha kunnskap om den historiske antisemittismen? Et poeng er for det første at antisemittiske konspirasjonsforestillinger lever videre i vår egen tid. Innen høyreekstreme grupper er for eksempel slike tenkemåter fortsatt et viktig ideologisk element. Nynazistiske organisasjoner som Den nordiske motstandsbevegelsen, hevder – i likhet med det NS gjorde på 1930-tallet og under okkupasjonen – at jødene står bak en internasjonal sammensvergelse: At de behersker mediene, finansvesenet og politikken, og at de arbeider systematisk for å undergrave «den nordiske rase» og europeisk identitet.³⁰ En ingrediens i dette tankegodset er også påstanden om at jødene står bak innvandringen til Europa: At migrasjonen av muslimer og andre ikke-europeiske grupper er drevet frem av en skjult jødisk sammensvergelse.³¹ Utenfor Norges grenser har denne forestillingen nylig motivert flere alvorlige terrorhandlinger. 27. oktober 2018 skjøt og drepte Robert Gregory Bowers 11 jødiske personer ved synagogen i Pittsburgh i Pennsylvania. Bowers hadde

³⁰ Nerheim (2015), s. 46–71.

³¹ Opheim (2018), s. 73–74.

i forkant av drapene anklaget jødene for å bringe «ondskapsfulle muslimer» inn i landet.³² 27. april 2019 myrdet 19 år gamle John T. Earnest en kvinne i synagogen i Poway i California. Earnest hadde i internettfora hevdet at jødene planla et folkemord på «den europeiske rase».³³ Under den høyreekstreme massemobiliseringen i Charlottesvillle 11. og 12. august 2017 anvendte demonstrantene slagordet «The Jews will not replace us». Også dette springer ut av en forestilling om at jødene står bak en sammensvergelse mot den hvite amerikanske befolkningen.³⁴

Det finnes også strukturelle likhetstrekk mellom antisemitismen og andre former for høyreekstrem konspirasjonstenkning. Et eksempel på dette er den såkalte Eurabia-myten: Påstanden om at en allianse av «kulturmarxister» og arabiske ledere står bak en sammensvergelse mot den europeiske befolkningen. Det var nettopp denne konspirasjonstankegangen Breivik fremmet i kompendiet han sendte ut 22. juli 2011. I Breiviks manifest blir muslimsk innvandring, multikulturalisme, feminisme og tap av tradisjonell identitet beskrevet som et resultat av en kulturmarxistisk sammensvergelse. Som hos Quisling og NS fremstilles historien og politikken

32 Se f. eks. Lois Beckett, «Pittsburgh shooting: suspect railed against Jews and Muslims on site used by 'alt-right'», i *The Guardian* 27. oktober 2018: <https://www.theguardian.com/us-news/2018/oct/27/pittsburgh-shooting-suspect-antisemitism>

33 Marcy Oster, «Alleged Synagogue Shooter Lives With Parents, Thinks Jews Control The World.» *Forward* 28. april 2019: <https://forward.com/fast-forward/423381/alleged-poway-synagogue-shooter-lives-with-his-parents-and-thinks-jews-are/>

34 Se f. eks. Emma Green, «Why the Charlottesville Marchers Were Obsessed With Jews», i *The Atlantic* 15. august 2017: <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2017/08/nazis-racism-charlottesville/536928/>

dualistisk, som en kamp mellom «det gode og det onde». I en studie av terroristens verdensbilde påpeker statsviteren Ingeborg Kjos at Breivik uttrykker «et deterministisk, svarthvitt og fastlåst syn på muslimer: muslimenes ondskap følger automatisk av innholdet i Koranen».³⁵ Han identifiserer også den antatte indre fienden, «kulturmarxismen», som ondskapsfull kraft i samfunnet: «The name of the devil: cultural Marxism, multiculturalism, globalism, feminism, emotionalism, suicidal humanism, egalitarianism – a recipe for disaster.»³⁶ I tillegg beskriver Breivik og hans nærmeste meningsfeller den såkalte islamiseringen av Europa som et prosjekt som er drevet frem planmessig og systematisk. Bloggeren Fjordman (Peder Nøstvold Jensen), som var en av terroristens fremste inspirasjonskilder, oppsummerte dette som følger: «Vestlige eliter samarbeider på transnasjonal basis for å demontere sine egne land og knuse den hvite flertallsbefolkningen gjennom multikultur og masseinnvandring.»³⁷

På et slikt ideologisk grunnlag kunne Breivik «rettferdiggjøre» sine egne ugjerninger som *selvforsvarshandlinger* for å beskytte europeisk kultur og identitet.

Bruken av konspirasjonsteorier 22. juli, sammen med anti-semittismens historie i Norge og Europa, understreker dermed et svært viktig poeng. Konspirasjonstenkning leder ikke automatisk til volds- og drapshandlinger. Likevel rommer en slik form for tenkning noen trekk som gjør at den potensielt

³⁵ Kjos (2013), s. 25.

³⁶ Breivik sitert i Kjos (2013), s. 32.

³⁷ Nøstvold, sitert i Strømme (2013), s. 288.

er svært farlig. Omfattende konspirasjonsforestillinger bygger på en oppfatning om at det som går galt i verden, skyldes et planlagt og ondskapsfullt renkespill. Gruppene som antas å stå bak sammensvergelsen, fremstilles som hensynsløse og ondskapsfulle: De *demoniseres*. Konspirasjonsforestillinger er derfor i sin ytterste konsekvens hatideologier. I verste fall kan de brukes til å rettferdiggjøre de mest groteske handlinger.

Litteratur

- Barkun, Michael (2003): *A Culture of Conspiracy. Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley: University of California Press.
- Bronner, Stephen Eric (2003): *A Rumor about the Jews: Antisemitism, Conspiracy and the Protocols of Zion*. Oxford: Oxford University Press.
- Bruknapp, Dag Olav (1972): *Nasjonal Samling og rasespørsmålet 1933–1940*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Bruknapp, Dag Olav (1976): «Ideene splitter partiet. Rasespørsmålets betydning i NS' utvikling», i Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen (red.): *Fra idé til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*. Bergen/Oslo/Tromsø: Universitetsforlaget.
- Bruland, Bjarte (2017): *Holocaust i Norge. Registrering, deportasjon, tilintetgjørelse*. Oslo: Dreyers forlag.
- Cohn, Norman (1967): *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*. London: Serif.
- Cubitt, Geoffrey (1989): «Conspiracy Myths and Conspiracy Theories», i *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, 20.
- Dahl, Hans Fredrik (1991): *Vidkun Quisling. En fører blir til*. Oslo: Aschehoug.
- Dyrendal, Asbjørn (2003): «Konspirasjonstenkning som virkelighetsforståelse», i Terje Emberland og Arnfinn Pettersen (red.): *Konspiranoia. Konspirasjons-teorier fra 666 til WTC*. Oslo: Humanist forlag.
- Figueiredo, Ivo de (1994): *Nasjonal Samling 1937–1940. En analyse av partiets politiske og ideologiske utvikling fra juli 1937 til april 1940*. Hovedoppgave i historie, UiO 1994.
- Heil, Johannes (2003): *Gottesfeinde – Menschenfeinde. Die Vorstellung von jüdischer Weltverschwörung (13.–16. Jahrhundert)*. Essen: Klartext.

- Hoffmann, Christhard (2001): «Die reine Lehre einer politischen Sekte: Antisemitismus in der norwegischen 'Nasjonal Samling'», i Hermann Graml, Angelika Königseder og Juliane Wetzel (red.): *Vorurteil und Rassenhaß. Antisemitismus in den faschistischen Bewegungen Europas*. Berlin: Metropol.
- Kjos, Ingeborg (2013): *Anders Behring Breiviks manifest. En idéanalyse*. Masteroppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Mendelsohn, Oskar (1986): *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år*, bind 2, Oslo: Gyldendal.
- Nerheim, Elise (2015): «Nordfront og nettekstremisme. Den nordiske motstandsbevegelsens fiendebilder». Masteroppgave i etikk, Universitetet i Agder.
- Opheim, Magnus Stavrum (2018): «Motstandskamp på internett. En diskursanalyse av nettsiden Frihetskamp.net.». Masteroppgave i religion og samfunn, Universitetet i Oslo.
- Pulzer, Peter (1988): *The Rise of Political Antisemitism in Germany and Austria*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Simonsen, Kjetil Braut (2020): «Antisemitism and Conspiracism», i Michael Butter og Peter Knight (red.): *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. London: Routledge.
- Simonsen, Kjetil Braut (2017a): «Vidkun Quisling, antisemittismen og den paranoide stil», i *Historisk tidsskrift* nr. 4/2017.
- Simonsen, Kjetil Braut (2017b): «Antisemittisme i Telemark i ord og gjerning», i *Årbok for Telemarkshistorie*, 2017, side 80–98.
- Strømme, Øyvind (2013): *Den sorte tråden. Europeisk høyre-radikalisme fra 1920 til i dag*. Oslo: Cappelen Damm.
- Volkov, Shulamit (2006): *Germans, Jews and Antisemites. Trials in Emancipation*. New York: Cambridge University Press.
- Webman, Esther (red.) (2011): *The Global Impact of the Protocols of the Elders of Zion: A Century-Old Myth*, London/New York: Routledge.
- Utrup, Wolfram Meyer Zu (2003): *Kampf gegen die «jüdische Weltverschwörung». Propaganda und Antisemitismus der Nationalsozialisten 1919 bis 1945*. Berlin: Metropol.
- Østbye, Haldis Neegård (red.) (1944): *Quisling har sagt, bd. 4. Mot nytt land. Artikler og taler av Vidkun Quisling 1941–1943*.
- Østbye, Haldis Neegård (red.) (1941): *Quisling har sagt, bd. 3. For Norges frihet og selvstendighet*.

Islamofobien som ble normalisert

Av Hawa Muuse

Daglig leder i Stiftelsen 10. august

Denne teksten handler om hva det betyr å være muslim i Norge i vår samtid. Den handler om hvor ulikt vi som samfunn reagerer på ugjerninger begått av muslimer og de utført av hvite, kristne nordmenn. Vi har i senere tid vært vitne til hvordan islam og muslimer kollektivt blir ansvarliggjort for en muslimsk tsjetsjeners lærerdrap i Frankrike. Et slikt kollektivt ansvar har aldri blitt tillagt kristendom og kristne i Norge, til tross for rekken av terrorangrep utført av kristne norske menn.

Videre handler teksten om hvordan vi ikke tok et ideologisk oppgjør med Anders Behring Breiviks rasistiske og islamofobe idéverden etter 22. juli, men i stedet lot den blomstre i ytringsfrihetens navn. Teksten søker også å belyse hvordan holdninger og handlinger henger sammen, og hvor illusorisk

det er å tro at terrorister som Breivik er ensomme ulver uten ulveflokker som radikaliserer dem.

Den grufulle dagen

Da terroren rammet Norge den 22. juli 2011, sprakk en del illusjoner i samfunnet vårt. Da det neste høyreekstreme anslaget skjedde den 10. august 2019, kom frykten og alle de vonde minnene tilbake. 22. juli var et sjokk som det ennå – den dag i dag – er vanskelig å fordøye. 10. august var en påminnelse om at samfunnet vårt er truet av rasistiske og hjerterå krefter som vi må stå samlet opp mot.

For muslimer i Norge var de første timene etter terroren i 2011 preget av frykt. Både journalister og eksperter var raskt ute med å spekulere i at muslimer sto bak, inkludert internasjonale medier som *New York Times*, Fox News og CNN. Selv dagen etter terrorangrepet, da Breiviks motiv var entydig fastslått, slo *The Sun* fast på førstesiden at Al Qaida hadde angrepet Norge.¹ Det er illustrerende at pressefolk ringte Islamsk Råd Norge for å få deres kommentar på det de trodde var et islamistisk terrorangrep. Man kan spørre seg om Den norske kirke fikk tilvarende forespørsler etter at det ble kjent at den selverklærte kristne tempelridderen Breivik sto bak terroren? Neppe.

Jeg husker hvordan jeg selv scrolllet gjennom nettavisene på jakt etter fakta om det som hadde skjedd. Ingen av de første reaksjonene tydet på at man som muslim var en borger på

¹ https://www.nrk.no/norge/_-motbydelig-a-skyld-pa-muslimer-1.7730140

lik linje med resten av befolkningen. I de første timene følte det snarere som om man var hovedmistenkt. Om man ikke selv hadde gjort noe galt, så var denne ugjerningen sannsynligvis begått av noen du lignet på.

Når man tilhører et mangfoldig felleskap, så kommer tilhørighet naturligvis i mange former, men mistanken fra stor-samfunnet ble rettet mot dem som var mest «fremmed». Det var en konsekvens av at mange hadde akseptert usannheten om at terrorismen kun har én nyanse, og at den alltid tilhører islam. Alle oss med mangfoldig bakgrunn var ikke helt en del av det norske, og kunne dermed lett mistenkeliggjøres. Det *måtte* jo nesten være en fremmed, en innvandrер, som truet landet og tok uskyldige mennesker liv. Noe annet var for vanskelig å tenke seg.

Jeg så for meg hvor mye verre hverdagen kunne bli for minoritetsbefolkningen dersom terroristen lignet norske muslimer i tro, utsende, bakgrunn eller navn. Samtidig som Norge prøvde å lappe nyhetsbildet sammen, forsøkte norsk muslimer å fordøye de stygge og anklagende blikkene fra omgivelsene. Frykten var så sterk at flere nok tenkte på å flykte fra det som sydet under overflaten, før det ble for sent.

Hva om terroristen hadde vært muslim?

På norsk jord har det vært to høyreekstreme terrorangrep det siste tiåret. De ble begge gjennomført av etnisk norske menn som var – og fortsatt er – overbevist om at islam og innvandring forpester de europeiske samfunnene. 22. juli var

et angrep på AUF og på det multikulturelle Norge. AUF ble målskive fordi sosialister, ifølge høyreekstremistene, lar den hvite rase gå til grunne med muslimsk innvandring.

Selv om de to som begikk ugjerningene 22. juli 2011 og 10. august 2019 var høyreekstreme, hvite, kristne menn, har de en del til felles med andre voldelige politiske ekstremister, enten de er ateister, jøder, hinduer, muslimer eller buddhister: De gir kun plass til én type samfunn. Ekstreme ideologier ser virkeligheten i svart/hvitt og avviser at to tanker noen sinne kan eksistere side om side. De har også det til felles med ekstremister flest at de ikke evner å delta i et demokratisk ordskifte på opplyst grunnlag, men agerer med sinne, hat og vold snarere enn argumenter.

De siste par årene har det vært en positiv utvikling der man i økende grad faktisk anerkjenner at høyreekstremisme er en reell trussel i Norge. Den anerkjennelsen har det imidlertid tatt for lang tid å få på plass. Det er kanskje noe av grunnen til at høyreekstreme krefter har fått vokse nærmest uavbrutt? Fokuset var lenge rettet mot muslimer som en sikkerhets-trussel. Dette fokuset ble blant annet understøttet av en amerikansk film- og serieindustri som systematisk har fremstilt muslimer i et negativt lys.² Som samfunnsborgere, helt uavhengig av etnisitet og tro, ble vi dermed ofre for et tunnelsyn.

Selv om samfunnet ser litt mer nyansert på dette nå, har vi fortsatt en lang vei å gå. De fleste bør kunne være enige om at

2 <https://citationsneeded.libsyn.com/episode-113-hollywood-anti-muslim-racism-part-1-action-and-adventure-schlock>

et individ ikke representerer en hel gruppe: Terroristene som drepte på norsk jord, er ikke representative for nordmenn flest, kristne flest, menn flest eller hvite flest. Selv om vi har kommet til den konklusjonen, har vi ikke klart å si det samme når det gjelder dem med en annen bakgrunn enn etnisk norsk, og da særlig muslimer. De tillegges ennå meninger som skulle tilsi at de representerer en fare for det norske samfunnet. Iblant er det nok at de deler religionen islam med terrorister andre steder i verden.

Muslimer opplever som alle andre borgere, en sorg – ja, ofte en dobbelt sorg – når mennesker blir slaktet som dyr i Guds navn. Sorgen er dobbelt fordi uskyldige har blitt myrdet av lovløse radikale, og fordi fordommer og hat mot muslimer vil være en umiddelbar konsekvens av slike handlinger.

I forlengelsen av dette mener jeg det er problematisk å kategorisere ekstremisme blant muslimer som en religiøs form for ekstremisme, mens ekstremisme blant kristne beskrives som ikke-religiøs ekstremisme. Dette skaper et skjevt inntrykk av at muslimske trossamfunn er «farligere» enn andre trossamfunn. Det er en tendens til at man umiddelbart etter en voldsaksjon utført av en muslim klistrer merkelappen «islamist» på personen – og det er villedende. Man overser da de sosiale, politiske og psykologiske årsakene bak slike handlinger, gir et overforenklet inntrykk av at gjerningspersonen er en religiøs aktivist og at islam kan årsaksforklare det hele.³ Til sammenligning spiller kristendommen og Bibelen en helt sentral

3 <https://www.trtworld.com/magazine/digging-up-the-past-of-the-nice-attacker-who-killed-three-french-citizens-41229>

rolle i Breiviks forestillingsverden, men 22. juli blir likevel ikke omtalt som kristenfanatisk terror. Forsiden av Breiviks hatmanifest er i så måte illustrerende, og han understreker selv at han tilhører en konservativ katolsk tradisjon.⁴ Like fullt blir ikke kristendommen problemdefinert som følge av Breiviks handlinger. Vi klarer nemlig å skille mellom individet Breivik, religionen kristendom og gruppen kristne.

Jeg har mange ganger tenkt på hva som ville skjedd hvis Breivik hadde vært muslim. Muslimer ville utvilsomt blitt kollektivt ansvarliggjort og mistenkeliggjort. Vi ville blitt stilt til veggs med spørsmål om hvordan islam og muslimer skapte terroristen. Norske muslimer ville gang på gang blitt nødt til å erklære sin uskyld og fordømme handlingen. Vi blir allerede avkrevd avstandstagen fra overgrep i andre land. Hadde en muslim utøvd terror her, måtte vi kontinuerlig gått rundt og betrygget storsamfunnet om at vi ikke bærer med oss ondsinnede tanker om hevn og vold.

I kontrast til dette har ingen blitt kollektivt ansvarliggjort for Breiviks massevold. Vi sykemeldte han og friskmeldte samfunnet mens vi diskuterte hans vanskelige oppvekst og mulige psykiske plager. Vi har ikke engang villet ta et oppgjør med det ideologiske tankegodset som formet Breivik. Deler av dette tankegodset eksisterer organisert, for eksempel i Fremskrittspartiet. Breivik hadde i en årrekke organisatorisk tilknytning til partiet, inkludert et lokalt lederverv i en periode. Flere Frp-politikere har gjennom årene også uttalt seg på en

4 <https://www.vl.no/religion/kirke/2020/01/19/bibelen-som-hoyreekstrem-propaganda/>

diskriminerende måte om muslimer og innvandrere. Hva hvis 22. juli-terroristen hadde vært muslim med mangeårig bakgrunn fra et fremmedfiendtlig islamistisk parti? Ville man da nølt med å trekke en kobling mellom partiet og terroristen? Den primære ideologiske inspirasjonskilden til Breivik var imidlertid ikke Frp, men bloggeren Peder Nøstvold Jensen, også kalt Fjordman. Han har vært åpenhjertig om sine voldsfantasier: Blant annet tar han til orde for rasekrig, voldelig kamp mot det han oppfatter som forrædere og massedepotering av muslimer for å etablere et raserent hvitt Europa.⁵

Fjordman har aldri blitt ansvarliggjort for dette.

Islamofobien som ble normalisert

I stedet for å ta et ordentlig oppgjør med islamofobi og rasisme etter 22. juli, har mye av den offentlige diskursen handlet om ytringsfrihet: At muslimer er for krenkbare. Vi er ikke lenger bare et sikkerhetsproblem, men nå også et ytringsfrihetsproblem. Vi er et ytringsfrihetsproblem blant annet fordi vi anser sjikanerende karikaturtegninger som krenkende. Det gjør oss nærmest til barbarer å mene dette.⁶

Vi har havnet der at storsamfunnet krever at muslimer ikke skal la seg krenke. Dermed inkluderes ikke muslimers ytringsfrihet i debatten: Det er bare én ting det er akseptabelt for dem å si. Ytringsrommet virker trangt: Det er i alle fall ikke plass til særlig mange nyanser. Muslimen forventes å svare enkelt og av og til

⁵ http://antirasistisk.no/wp-content/uploads/2015/05/islamofobi_log_rasisme.pdf s. 10.

⁶ <https://www.rolness.no/fred-islam/>

mekanisk enten «ja» eller «nei» på spørsmålene som stilles. Er du for at man bruker karikaturene som en del av skoleundervisningen? Her bør muslimer si «ja», for alt annet kan tolkes som om man er enig med radikale fanatikere og terrorister som kaldblodig dreper uskyldige. Er det greit å publisere karikaturer av profeten i en avis? Her bør muslimer også svare «ja», for alt annet kan bety at man er imot ytringsfriheten.

I Norge i 2020 foregikk det en kampanje hvor et bilde av en mørk muslim med en bombe i turbanen ble hengt opp på busstasjoner, lyktestolper og moskeer. Tegningen nører opp om en stigmatiserende forestilling om at muslimer er skumle mennesker. Det er et lavmål å bruke karikaturer som alibi for psykisk vold mot en hatutsatt religiøs minoritet, selv om det selvsagt er usammenlignbart mye verre å ty til fysisk vold mot dem som karikerer. Er man i tvil om muslimer er en sårbar gruppe, er det bare å ta en titt på politiets hatkriminalitetsstatistikk og forskning som viser at muslimer utvikler psykiske plager på grunn av islamofobi. Er man i tvil om hvorfor en del av *Charlie Hebdo*s tegninger sårer, anbefaler jeg å ta en titt på tegningen hvor magasinet håner de om lag tusen drepte i massakren i Egypt i 2013⁷ eller den som indikerer at flyktningbarn blir seksualforbrytere som voksne⁸.

Den som lar seg krenke av nedsettende karikaturtegninger av Profeten (fred være med ham, sier man som muslim),

7 <https://www.counterfire.org/articles/opinion/17616-former-charlie-hebdo-employee-lambasts-its-racist-trajectory>

8 <https://theconversation.com/charlie-hebdo-reinforces-the-very-racism-it-is-trying-to-satirise-53263>

leser tegningene ut fra en kontekst som gjør dem til noe mer enn tegninger. Tegningene oppfattes som feilaktige negative fremstillinger av deres rollemodell, en de søker å imitere og en de elsker høyt. Spredningen av disse tegningene skjer dessuten i en sosiopolitisk kontekst hvor de som trosgruppe opplever å bli diskriminert og hetset på grunn av sin tro. Skoen trykker dermed forskjellig hos ulike mottakere, og det er urimelig å forlange at alle skal ha samme emosjonelle reaksjon.

Den beskjeden du får som muslim, er at dette ikke handler om hva *du* føler, men om hva samfunnet forventer av deg. Å kreve at alle skal svare samstemt, er imidlertid dehumaniserende. Man mister sin subjektivitet når debatten foregår på denne måten. Det er nesten som om en felle er satt ut. Den sorterer muslimer på bunnivå sammen med ekstreme demokrati- og menneskerettighetsfiendtlige krefter. De blir tikkende bomber med destruktive meninger som må holdes i sjakk.

Det plager meg at bare muslimer fremstilles som krenkbare med hensyn til karikaturtegninger. Slike skjeve virkelighetsframstillinger skaper anti-muslimske fordommer og antipatier: Norske medier har for eksempel aldri opplyst om at en tegner fra *Charlie Hebdo* faktisk mistet jobben etter at han laget en tegning som ble oppfattet å nøre opp under anti-jødiske holdninger.⁹ *The Guardian* nektet i 2020 å trykke en karikaturtegning som kritiserte partiledelsen i Labours

9 <https://www.trtworld.com/video/social-videos/how-charlie-hebdo-fired-one-of-its-contributors-for-anti-semitism/5f9acf1246e7130017c18705>

behandling av Jeremy Corbyn.¹⁰ *The New York Times* har helt sluttet å publisere karikaturtegninger etter at en karikaturtegnning av Benjamin Netanyahu og Donald Trump ble anklaget for å være antisemittisk.¹¹

For å kunne ta et oppgjør med islamofobi må man først ta innover seg at rasisme og islamofobi faktisk eksisterer og er et problem i samfunnet vårt. Det er nedsatt en ytringsfrihetskommisjon i Norge. I den sitter blant annet Vebjørn Selbekk. Han sier at islamofobi er en myte som medfører knebling av islamkritikk.¹² Men islamofobi er ingen myte, og rasisme skapes ikke gjennom alt snakket om det – slik Kjetil Rolness, et annet medlem av ytringsfrihetskommisjonen, påstår.¹³

Det er bare det, at grensen for hva det er akseptert å si i offentligheten om minoriteter, muslimer og flyktninger, er flyttet langt ut til ekstremhøyre. Det er blitt akseptabelt å mene at man skal la mennesker dø i Middelhavet¹⁴, luften bekymringer for at det fødes for få hvite barn og for mange brune¹⁵, at flyktninger kan diskrimineres på grunnlag av tro¹⁶ og at vi avskaffer vårt eget folk gjennom innvandring¹⁷.

10 <https://electronicintifada.net/blogs/asa-winstanley/guardian-censors-jeremy-corbyn-cartoon>

11 <https://www.haaretz.com/world-news/new-york-times-to-drop-political-cartoons-after-anti-semitic-depiction-of-netanyahu-1.7358019>

12 <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/OVAkl/myten-om-islamofobi>

13 <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/EG5RA/rolness-og-rasismefornektelser>

14 <https://www.nrk.no/norge/kallmyr-advarer-mot-a-redde-batflyktninger-1.14621900>

15 <https://www.tv2.no/a/10335046/>

16 <https://www.dagbladet.no/meninger/kristen-tro-foran-likhet/73134552>

17 <https://www.tv2.no/a/11255511/>

Vi har som fellesskap gitt millioner av kroner i integrerings-tilskudd til Human Rights Service, en organisasjon som vil forby islam og som hevder innvandrere er preget av løgnaktighet og egoisme.¹⁸ Det som ble sett på som hatefullt i 2011, er dagligdags politisk tale nå: NRK Satiriks oversatte deler av Breiviks manifest og sendte det inn som leserinnlegg. Det ble publisert i to aviser uten at noen reagerte.

Sammenhengen mellom ord, holdninger og handling

Erna Solberg har sagt til pressen at hun synes det er vanskelig å si at det er en sammenheng mellom hatefulle ytringer og vold, og at hun ikke vil gå på kompromiss med ytringsfriheten. Folk som har forsøkt å belyse sammenhengen mellom hatretorikk, radikalisering og vold, har flere ganger blitt beskyldt for å trekke «Utøya-kortet», inkludert av prominente opinionsdannere som NRK-programleder Fredrik Solvang og Høyres Jan Tore Sanner.¹⁹ Flere ganger de siste årene har FN kritisert regjeringens manglende innsats mot muslimhat. Avslutningsvis vil jeg derfor trekke sammen trådene ved å si noen ord om sammenhengen mellom islamofobe ytringer og handlinger – og ikke minst ta til orde for en mer sofistikert forståelse av ytringsfrihet enn den som ofte råder.

18 <https://www.dagbladet.no/kultur/hege-storhaug-angriper-trosfriheten/>

19 <https://www.dagsavisen.no/debatt/kommentar/ord-betyr-noe-1.1829924>

Ti år etter 22. juli 2011 står vi i den tragiske situasjonen at vi ikke har tatt et oppgjør med den høyreekstreme ideologien som ansopret Breivik til å utføre sitt angrep på Arbeiderpartiet og det multikulturelle Norge. Meningsmålinger viser at én av ti nordmenn mener vold mot muslimer kan forsvares, og én av fem ville ha mislikt å ha en muslim i vennekretsen eller nabolaget.²⁰ Omtrent halvparten mener muslimer har seg selv å skylde for økende muslimhets.²¹ Hvis muslimer hadde hatt slike holdninger overfor kristne eller jøder, ville det vakt ramaskrik og man hadde sagt at den muslimske befolkningen var radikalisert og hatefull. Mediene ville arrangert debatter og stilt muslimer til veggs på en måte medlemmer av majoritetssamfunnet aldri blir. Oppgjøret med muslimeres holdninger hadde nok ikke uteblitt.

Når det gjelder voldelige muslimer, er det ingen som påstår at deres voldshandlinger oppstår i et vakuum. Derfor studerer sikkerhetstjenester og forskere radikaliseringsprosesser blant muslimer opp og ned og i mente. Man overvåker dem og kartlegger deres radikaliseringsprosesser: Hva og hvem gjør dem så ekstreme at de er villige til å drepe sine medmennesker? Hvis muslimer gjennomgår en radikaliseringsprosess før de tar liv, hvorfor går ikke nordmenn med høyreekstreme holdninger gjennom en tilsvarende prosess? Er det ingen sam-

20 <https://www.hlsenteret.no/aktuelt/nyheter/2017/resultater-holdningsundersokelse.html>

21 <https://www.dagbladet.no/nyheter/svaert-bekymret-for-nordmenns-holdninger/68982525?fbclid=IwARooZdLApKgLa5SJG3V3Elh68zCZ6yJpJoAPWxJXUxH6gqcG-FO8rTJUzak>

menheng mellom deres holdninger, ytringer og handlinger? Og er det ingen sammenheng mellom hvor utbredt hatretorikk er i samfunnet generelt og hvor radikalisererte folk blir? Jo, selvfølgelig er det en slik sammenheng, og dette er en kunnskapsbasert påstand: I juni 2020 publiserte tidsskriftet *Political Psychology* forskning som viser at stadig eksponering for hatytringer fører til radikalisering.²²

Så til spørsmålet om ytringsfrihet. Ytringsfriheten er viktig. Vi nordmenn verdsetter denne rettigheten høyt. Det er den friheten som betyr aller mest når den enkelte skal si ifra om hva han eller hun oppfatter som maktmisbruk, overgrep, hatefullt – og ja: *krenkende*. Ytringsfriheten er og skal være et fredelig verktøy *alle* kan nyte godt av.

Folk flest er fornuftige og vet at ytringsfriheten skal brukes for å utvikle samfunnet i en positiv retning. Det skal være rom for kritikk, men vi trenger ikke tåle at den misbrukes for å fremme rasisme, usannheter, mobbing og polarisering. Vi trenger ikke å tåle at den misbrukes til å undergrave andres frihet til å leve trygge og verdige liv. Alle friheter kan misbrukes, og da undergraver de seg selv: Jeg har for eksempel frihet til å kjøre bil, men jeg har ikke frihet til å kjøre på en uforsvarlig måte som går på bekostning av andres frihet til å kjøre. Grupper som SIAN, Stram Kurs og Den nordiske motstandsbevegelsen har i dag frihet til å stå på offentlige plasser og oppmuntre til at Norge renses etnisk for sånne som meg.

22 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/pops.12670>

De har frihet til å si at folk som meg ikke er nordmenn, og at vi derfor bør interneres eller deporteres.

Noen av de som har lest dette, vil kanskje si: «Men det må være lov å komme med islamkritikk uten å bli kalt en muslim-hater eller rasist?» Jeg er i så fall helt enig, og nettopp derfor er det så viktig å ha klart for seg forskjellen mellom islamkritikk og anti-muslimsk rasisme. Førstnevnte er saklig og kunnskapsbasert, og anerkjenner muslimers menneskeverd- og rettigheter, inkludert deres religionsfrihet. Religionskritikk stigmatiserer ikke alle som tilhører en religion på grunn av enkeltpersoners problematiske religionstolkninger eller ugjerninger. De som mener muslimer og antirasister truer ytringsfriheten, bør minnes om at anti-muslimsk hets og forfølgelse ødelegger muslimske minoriteters ytringsrom og livskvalitet.

Samtidens største ytringsfrihetstrussel stammer fra dem som ikke tåler å bli ansvarliggjort for urett, som knebler varslere, gravejournalister, menneskerettighetsaktivister og fredelige protester – og som nører opp under fiendtlighet overfor minoriteter for å slippe fokus på sine egne makt- overgrep. Derfor vil jeg appellere til alle nordmenn uansett hvilken tro eller ikke-tro de har, om å bruke sin privilegerte ytringsfrihet klokt og solidarisk – til å tale sannhet til makta og forsvare de sårbare. Den som tier, samtykker.



UTØYA



**DEL 4:
VEIEN VIDERE**

Fortvilelsens munterhet

Av Dag Sørås

Stand-up-komiker, skribent og podcaster

Galgenhumor har alltid apellert til meg, og jeg har aldri forstått hvorfor «trist» og «morsomt» må være motsetninger. Jeg respekterer at folk møter livets harde realiteter på forskjellige måter, men svart humor er like naturlig som gravøl. Som komiker vil jeg til livs misoppfatningen om at vitsing om død og tragedie skyldes ufølsomhet.

Det er uvisst hvem som først sa at humor er tragedie pluss tid, men det skulle ikke forundre meg om også dette gullkornet kan tilskrives Mark Twain. Regnestykket settes uansett ofte opp mot anklagen om at en vits kan komme «too soon», og at det er upassende å le av en tragedie mens sårene fortsatt er ferske. I dagens samfunn er det større sjanse for at man er for sent ute med en vittig kommentar, da sosiale medier har gjort alle til komikere. 22. juli var en unik tragedie på mange måter, også med tanke på den humoristiske responsen, men selv var jeg aldri i tvil om at dette var noe jeg måtte snakke

om på scenen. Jeg lever i stor grad av å kommentere ting som er i nyhetsbildet, og det å gjøre mørke ting morsomme er en utfordring som gjør humoryrket interessant for meg. Jeg prøver også å skrive vitser om de tingene som oppriktig opptar meg, og 22. juli var alt jeg tenkte på i en lengre periode.

Det å skulle vitse om masse mord på norsk jord var samtidig annerledes enn å bruke grusomheter som 9/11 eller herjingene til Den islamske stat som humormateriale. Nærhet i tid, og i geografi og kultur, spiller en rolle. I et lite land hvor hver fjerde innbygger kjenner noen som ble berørt av terroren, er dette så klart noe man tenker på. Jeg var opptatt av å behandle tematikken med respekt, men uten å gå på akkord med fandanivoldskheten som ligger i bunnen av humorstilen min. Mest av alt ville jeg ikke drite meg ut, men skrive materiale som jeg kunne stå inne for. Det ville også gjøre det lettere å stå i stormen om noen skulle kritisere meg for det jeg sa.

Jeg hadde min første opptreden på Utøya på midten av 2000-tallet. Jeg var på denne tiden relativt fersk i humorbransjen og reiste stort sett rundt som oppvarmer for mer etablerte komikere. Det var naturligvis ingen alkoholservering på AUFs sommerleir, men jeg hadde sneket med meg en aldri så liten lommelerke. Mens vi utålmodig ventet på at forestillingen skulle starte, bydde jeg min kollega på en slurk selvtilit, men han takket høflig nei. På innpust la han til: «Du er så jævla komiker.»

Om dette var ment som et kompliment, er jeg usikker på, men jeg valgte å tolke det som ren heder. Jeg var liksom en av gjengen nå, og humøret mitt steg. Selve showet foregikk i

hovedsalen i Kafèbygget, og jeg prøvde å balansere mine sympatier for venstresiden med noen velretta stikk mot Arbeiderpartiet. Så vidt jeg kan huske, gikk det upåklagelig. Jeg kom tilbake til Utøya for å underholde et par ganger til, og jeg minnes et oppegående, engasjert og særdeles livlig publikum.

22. juli 2011 var jeg på sommerferie i Lofoten, og jeg husker ikke hvor jeg første hørte at en bombe hadde gått av i Oslo. Jeg har derimot helt klare minner om å være inne på *Dagbladets* nettside da de første rapportene om skytingen på Utøya kom. Jeg fikk frysninger av å tenke på at de to hendelsene kunne være relatert, og jeg ble selvfølgelig sittende oppe utover natten for å holde meg oppdatert. Twitter var den mest uvurderlige nyhetskilden foruten nettavisene, og jeg husker også hvor sjokkerende oppjustert dødstallene var dagen etter. Jeg kan fortsatt kjenne på den bisarre lettelsen jeg følte over at det var en nordmann som sto bak, som om det gjorde situasjonen mindre grusom.

Elefanten i rommet

Som komiker tar det ikke lang tid før man, om enn motvillig, prøver å finne det morsomme selv i noe så grusomt som dette. Jeg har alltid vært fascinert av livets mørke sider. Etter noen år i bransjen hadde jeg også fått rykte på meg som en komiker med vitser om det de aller færreste assosierer med latter. Rundt en måned etter terrorangrepet var jeg publikum under et sommershow på en humorscene i Oslo. Jeg var spent på hvordan komikerne ville ta for seg 22. juli, men mest av alt ville jeg bare

kjenne på hvordan det følte å skulle le i en stor forsamling på et tidspunkt da det fortsatt lå roser i gatene ikke langt unna.

Det ble en anstrengt opplevelse. Komikerne hadde på forhånd fått beskjed om at de ikke fikk nevne tragedien. Og da snakker jeg ikke bare om at de ikke fikk *vitse* om 22. juli. Det skulle ikke nevnes overhodet. Det er vanskelig å sette ord på hvor ubekvemt og flaut det ble da konferansieren spurte publikum om de hadde hatt en fin sommer, uten å adressere den avskyelige elefanten i rommet. Jeg forventet ikke nødvendigvis vitser om angrepet, men det hadde vært på sin plass å anerkjenne realitetene.

Et par uker senere hørte jeg noen halvhjertede forsøk på vitser om 22. juli, men det strakk seg ikke til noe mer enn one-linere av typen «har du sagt A må du si BB». Nå er jeg den siste som skal legge meg opp i hvordan andre komikere utfører yrket sitt, men jeg husker at jeg ble provosert over hvor lat tekstskrivningen var. Skal du først kødde med et så ferskt og gravalvorlig tema, så bør du ta deg bryet med å skrive et skikkelig materiale, slik jeg ser det.

Jeg fant fort ut at min inngangsport til å snakke om terroren måtte bli min egen opplevelse av det som skjedde. Jeg tok tak i alt fra min høyrevridde svigerfars reaksjoner til min egen ubehagelige lettelse over at dette ikke var et islamistisk angrep. Konspirasjonsteoretikeren Alex Jones var også raskt på banen med sine sedvanlige løgner om en «inside job», og etter hvert fikk vi vite mer om terroristen og hans motivasjon. Det var med andre ord nok å ta av. Jeg leste hele det såkalte manifestet, og slukte absolutt alt jeg kom over av artikler om

saken. Da jeg selv sto på scenen første gang etter 22. juli, var det gått litt over en måned. Jeg var langt over gjennomsnittet nervøs, men slik jeg husker det, funket materialet slik jeg hadde håpet. Jeg snakket også med flere i publikum etterpå, og jeg kan ikke huske at det var særlig mange negative reaksjoner.

Jeg går sjelden ut av min vei for å omgås med publikum etter et show, men denne kvelden var jeg oppriktig interessert i folks reaksjoner. Ingen sa noe negativt direkte til meg denne kvelden, men ettersom tiden gikk og vitsene mine om 22. juli ble lengre, så var det en del folk som reagerte. Kritikken handlet dog om at jeg i det hele tatt snakket om angrepet i en humorkontekst, og ikke om det jeg faktisk *sa*.

I den forstand er 22. juli som andre såre temaer, enten det er voldtekt, abort eller selvmord: Enkelte vil si skaden allerede har skjedd vet at du prøver å gjøre tematikken morsom. Når det kommer til 22. juli, var mitt tilsvaret at det ville blitt absurd for meg å *ikke* snakke om det absolutt alle snakket om. Min humor er en refleksjon av det som foregår rundt oss, og ingen andre saker var på dette tidspunktet mer allment altoppslukende. Jeg hadde også en tanke om at jeg i teorien burde kunne gjøre disse vitsene foran folk som var direkte berørt av ugjerningen.

Setting er alt

Det kan her være verdt å si litt om hva jeg legger i «vitser om 22. juli». Temaet er enormt. For meg innebar det alt fra den ubehagelige lettelsen over at det ikke var et islamistisk angrep, til politiets respons, selve rettssaken, konspirasjonsteoriene,

de psykiatriske evalueringene av terroristen og ikke minst mine egne omfattende forslag til hvordan han burde straffes.

Dette materialet ble også en del av mitt første soloshow, og etter hvert som jeg turnerte rundt omkring i landet med det, hørte jeg også fra folk som hadde vært på Utøya selv den dagen. Gode tilbakemeldinger fra overlevende betydde selvsagt alt. Jeg visste allerede at jeg ikke trivialiserte masse mord og terror ved å vitse om det, men å høre det fra de direkte berørte, var veldig rørende. Og en stor lettelse.

Den mest ubehagelige situasjonen jeg opplevde ved å snakke om dette på scenen, oppsto under et lukket arrangement. Jeg hadde på forhånd fått beskjed om at jeg kunne vitse om hva jeg ville, og at de rundt 20 som var til stede var forberedt på humorstilen min. Jeg hadde denne kvelden bare et lite stikk om 22. juli. Det var i forbindelse med en debatt som pågikk om bruk av hijab i politiet. Vitsen handlet i bunn og grunn om politiets unnfallenhet på Utøya, og om hvordan de første politimennene sto på land og ventet på beredskapstroppen. Jeg sa at jeg ikke ville brydd meg om hva politikvinnen hadde på hodet, så fremt hun kom seg raskest mulig ut på øya for å nøytralisere terroristen. Rommet ble helt stille, og jeg trodde det var vitsen som ikke var god nok.

Etterpå visste det seg at en person i publikum hadde mistet datteren sin på Utøya, og at alle i salen var klar over dette. Han hadde ingen problemer med vitsen, men han syntes det var ukomfortabelt at alle de andre lurte på hvordan han ville reagere. Hadde jeg visst om denne situasjonen på forhånd, ville jeg aldri nevnt 22. juli, særlig ikke i en slik intim setting.

Dette er en risiko hver gang man tar opp såre tema, men jeg likte ikke at jeg satte denne faren i en slik situasjon. Jeg tror fortsatt situasjonen hadde vært annerledes om dette hadde skjedd på en vanlig humorscene, og ikke på en arbeidsplass. Under en slik firmajobb er det tross alt jeg som kommer på besøk, og ikke publikum som tar en aktiv avgjørelse om å se meg.

Adrenalinrush

At 22. juli satte internasjonale spor, fikk jeg også bekreftet. I løpet av årene etter angrepet gjorde jeg show i flere europeiske land, fra Sveit og England til Latvia og Estland. Alle tok umiddelbart referansene, selv fire-fem år senere. I 2015 ble jeg også spurt om å holde show for etterlatte. Det var Støttegruppen for 22. juli som inviterte meg til en samling for overlevende og pårørende.

Å si at dette ble et spesielt show er en underdrivelse av astronomiske proporsjoner. Jeg har ennå klare minner fra taxituren ut til hotellet, hvis beliggenhet av åpenbare årsaker ble holdt hemmelig. Slik jeg husker det, ble jeg tatt imot av en mental helsepleier som fortalte meg at samlingen så langt hadde gått bra. Jeg la merke til en politimann som holdt vakt, og det gjorde sterkt inntrykk da jeg fikk høre at enkelte av deltagerne hver morgen måtte forsikre seg om at han var ekte politi. Personen som skulle introdusere meg på scenen, var selv en overlevende fra Utøya. Han hadde et forfriskende fandenivoldsk syn på hvordan dette humorinnslaget skulle gå. Selv var jeg ekstremt skeptisk, men på samme måte som

jeg aldri var i tvil om at jeg måtte snakke om 22. juli, var jeg aldri i tvil om at jeg måtte takke ja til denne muligheten.

Jeg fikk beskjed om at det eneste tabuet var å nevne terroristen ved navn. Jeg hadde heldigvis nok av synonymmer på lager. Jeg spurte også om tips til hva som provoserte de overlevende mest med andre folks reaksjoner på det de hadde vært gjennom. En gjenganger var folk som kom med teorier om hva *de* ville gjort om *de* var på øya den dagen. Det var tilsynelatende ingen grenser for hvor heltmodige mange utenforstående var i sine egne hoder. Jeg gjorde en vits om akkurat dette ganske tidlig i showet. I tillegg brukte jeg materialet jeg hadde bygd opp om 22. juli i årene som hadde gått. Jeg blandet dette med humor om lettere tema for å gi både publikum og meg selv litt pusterom. Fallhøyden var tross alt enorm, og jeg hadde ingen plan B å falle tilbake på dersom ting kom skeivt ut.

Heldigvis var publikum helt nydelig, og showet gikk over all forventning. Jeg har drevet med stand-up i snart tyve år nå, og adrenalinrush etter et godt show er ikke hva det en gang var. Men denne ettermiddagen følte magisk.

Lettelse

Jeg ble til og med så varm i trøya at jeg på et tidspunkt glemte hvor jeg var. Jeg snakket om at jeg hadde slitt med panikkanfall i en periode, og presterte å lire av meg setningen «dere kan ikke forestille dere hvor jævlig det var». De lo før jeg innså hvor feil den setningen kom ut.

Etter showet pratet jeg med flere overlevende, og det som slo meg hardest, var hvor unge de var. De var unge *nå*, selv fire år etter angrepet. Min langtidshukommelse er ikke nødvendigvis all verden, men jeg husker spesielt ei jente, som hadde mistet en arm den dagen. Flere hadde fysiske arr etter det de hadde vært gjennom. De psykiske sårene tør jeg ikke engang tenke på. Helsepleieren hadde allerede fortalt meg om spennvidden i reaksjoner: Enkelte hadde nærmest lagt det bak seg, andre var ødelagt for livet.

I årene etter samlingen har jeg sporadisk hørt fra folk som var til stede den ettermiddagen. Lettelsen er alltid stor når våre minner viser seg å stemme overens. Gode historier har en tendens til å balle på seg med tiden, særlig når man skal gjøre dem morsomme, men jeg har til dags dato bare fått én negativ tilbakemelding fra en person som var til stede på samlingen.

22. juli 2019 delte jeg et bilde av diplommet jeg fikk av støttegruppen etter showet i 2015. En dame kommenterte at hun ikke likte det jeg gjorde den ettermiddagen, og at det hele var upassende. Jeg svarte at det var trist å høre, men at hun tross alt kunne forlatt showet når som helst. Det var heller ikke alle som var på samlingen, som møtte opp for å se meg. For en gangs skyld klarte jeg å fokusere mer på de positive tilbakemeldingene.

En liten seier

Det er fortsatt forbløffende for meg at Støttegruppen ville ha et humorinnslag under samlingen sin. Det viser en beundringsverdig åpenhet og selvtillit at man inviterer en komi-

ker inn i en slik setting, og jeg sto helt fritt til å si nøyaktig det jeg ville. For alle debattene som har gått i ettertid, om å «dra 22.juli-kortet», hvem som skal ha eierskap til tragedien, hvorvidt det var et angrep på Ap som parti eller Norge som nasjon, og om ideologien som la bak terroristens forkvalede verdensbilde, så sier det mye at de overlevende hadde lyst til å le litt også. Hva annet kan man egentlig gjøre, når det å ta rettmessig eierskap til et politisk motivert terrorangrep mot ens eget parti av noen møtes med anklager om å «slå politisk mynt» på 22.juli? Om vi skjelner noe komisk selv i en slik tragedie, så er det en liten seier over livets brutalitet.

Jeg har ingen grandiose tanker om humorens funksjon i samfunnet, og er agnostisk til hvorvidt vitser kan forandre folks meninger. Om det å skape en bedre verden var mitt primære mål, så burde jeg nok valgt meg et annet yrke. Som komiker prøver jeg først og fremst å underholde meg selv, og jeg snakker om de tingene jeg finner interessante. Hva folk måtte mene om det jeg sier, er utenfor min kontroll, og jeg prøver ikke å dvele for mye ved det. Når det kommer til akkurat 22. juli, falt alle disse selvbeskyttelsesmekanismene imidlertid bort. Ved å vitse om et nasjonalt traume, følte jeg et ansvar for ikke å være flåsete. At mange ville hate vitsene, var uunngåelig, men jeg ville i det minste kunne stå inne for det jeg sa.

Høsten 2019 hadde jeg så stand-up-show på en pub i Østfold. Jeg satt og snakket litt med eieren i forkant, og det viste seg at han hadde mistet sønnen sin på Utøya. Han kjente til min historie med vitser om 22. juli, og vi snakket om sam-

lingen i 2015, samt hvordan han kom seg videre i livet etter sitt ufattelig tap. Stemningen ble ganske melankolsk og nedstemt før jeg plutselig innså at jeg straks skulle på scenen. Bareieren spratt opp, takket for praten, ga meg et klapp på skuldra og spurte om jeg ville ha en gin tonic med opp. Og joda: Det varmet litt ekstra at han også lo godt den kvelden.

Det var ikke et kort. Det var terror

Av Hege Ulstein

Kommentator og forfatter

Vi kom skjevt ut helt fra starten av. Mens angrepene fortsatt pågikk, bestemte NRK seg for å invitere den omstridte rådgiveren Helge Lurås til sitt studio. 22. juli 2011 spekulerte han fritt om hvem som kunne stå bak. Lurås ble gjerne omtalt som forsker, men var i realiteten bare ansatt som rådgiver i Norsk utenrikspolitisk institutt (NUPI).

Det var et talende eksempel på det vi har sett så mange ganger: Ord betyr noe. Hva vi i mediene velger å løfte fram, har konsekvenser. Når man tillater spekulasjoner løsrevet fra fakta, og til og med presser dem fram, slik NRK gjorde denne dagen, risikerer man at fri fantasi erstatter kunnskap og nøkternhet.

«Det er naturlig å tro at dette kan knyttes til en konflikt mellom Vesten generelt og radikal islam, samt Norges engasjement i Afghanistan. Men det behøver ikke være en organi-

sert gruppering med en internasjonal agenda. Det kan også være en lokal gruppering fra innvandremiljøer med en anti-pati mot det norske samfunnet», gjettet Lurås. Han pekte spesielt på nordmenn med bakgrunn fra Somalia eller Pakistan som sannsynlige gjerningsmenn.

Drøye ni år senere var Lurås igjen på en av sine opptredener hos NRK. Etter at president Donald Trumps høyreekstreme og fascistiske tilhengere hadde gått til angrep på Kongressen for å stanse verifiseringen av valgmannsstemmene til USAs nyvalgte president Joe Biden, var Lurås invitert som talsmann for nordmenn som støtter Trumps autoritære, fremmedfiendtlige, kvinnefiendtlige og voldsforherligende politikk.

Det går en linje mellom disse to NRK-innslagene. Studerer vi den nærmere, får vi øye på noen sider ved den norske medie-offentligheten etter 22. juli 2011 som vi ikke har særlig god grunn til å være fornøyde med.

Mellom 2011 og 2021 hadde Lurås profilert seg som en konspirasjonstenkende, fremmedfiendtlig og hatefull debattant, mest kjent for rollen som redaktør for ytre-høyre-nettstedet Resett, der vinklingene og kommentarfeltene rutinemessig preges av rasisme og hatretorikk.

Dette var ikke en naturkatastrofe

Daværende partileder og statsminister Jens Stoltenberg la seg på det som kan kalles en nasjonal konsensuslinje 22. juli, og i dagene som fulgte. Han valgte en apolitisk, samlende og forsonende retorikk. Det var helt riktig. Norge sto midt i et

nasjonalt traume, og det hadde vært uansvarlig og skadelig å gjøre noe annet enn det Stoltenberg gjorde. For det har han fått mye og velfortjent ros.

Men etter noen dager, uker eller måneder burde vi ha kommet over i en annen fase. Allerede dagen etter angrepet visste vi at 22. juli var et politisk motivert, høyreekstremt angrep på Arbeiderpartiet og AUF. Dette var ikke en naturkatastrofe. Valget av ofre var ikke tilfeldig. Tankene som hadde inspirert terroristen, kunne ikke avskrives som et uttrykk for hans personlige galskap. De tilhørte en destruktiv, politisk volds- og hatideologi som han delte med mange, og som hadde begynt å sive inn i deler av det politiske etablissementet.

Kjernen i dette tankegodset består av noen gjenkjennelige komponenter: hat mot de politiske elitene, spesielt venstresiden og sosialdemokratiet, antifeminisme og kvinneforakt, fremmedfiendtlighet og rasisme, voldsforherligelse og en tilslutning til antidemokratiske, autoritære og inhumane politiske løsninger.

Det burde være verdens enkleste sak å mobilisere mot dette, og å bli enige om at de som ønsker å bryte ned alt vi holder kjært ved vårt samfunn – mangfold, likestilling, rettsstat, et liberalt demokrati og humanitet – kan forvente kontant motstand.

Men det var ikke det som skjedde.

I stedet vant det motsatte synet terreng. Det ble viktig å slippe til mer av det samme tankegodset i de redigerte norske mediene. Teorien, gjerne kalt «trykkokerteorien», går ut på at dersom mediene slipper til brune strømninger i sine spalter, vil det bidra til å lette på trykket, slik at sinnet og frustra-

sjonen som måtte være der ute, ikke finner andre, voldelige uttrykksformer. Man hindrer at kjelen eksploderer. Trollene må fram i lyset. Da vil de sprekke.

Avdøde Tor Bach, redaktør for det anti-ekstremistiske nettstedet Vepsen, gjorde det til sitt adelsmerke å følge med på ekstreme miljøer. Han har oppsummert kritikken av denne tankegangen presist: «Troll trives i sola, de. Der blir de bare brunere.»

En morsom, intellektuell gymnastikkøvelse

I stedet for et oppgjør med terroristens groteske tankeunivers ble norsk offentlighet dominert av det som gjerne kalles «debatten om debatten»: Var det riktig å stenge ekstreme tanker ute fra den seriøse offentligheten? Eller skulle man gi dem mer plass? I Norge kastet vi bort, ikke bare de første ukene og månedene, men de første årene etter 22. juli på å rote rundt i denne blindgaten.

Dette var kanskje en morsom, intellektuell gymnastikkøvelse, men den framstår i dag mer frustrerende og teoretisk enn egentlig relevant. Det er ikke tvil om hvilken retning som vant fram i de toneangivende miljøene:

- Peder Nøstvold Jensen, den fremmedfiendtlige konspirasjonsbloggeren Fjordman, som terroristen hadde sitert i et voldsomt omfang i sitt manifest, fikk stipend fra stiftelsen Fritt Ord for å skrive bok. Han fikk også sine innlegg publisert i *Aftenposten*, Norges største avis.

- Human Rights Service, som delte mange av gjerningsmannens vrangforestillinger om islam og Eurabia, har fortsatt å motta millionstøtte direkte over statsbudsjettet, hvert eneste år siden. De blir også jevnlig invitert til å delta i seriøse debatter som en relevant aktør i ordsiftet, enten det dreier seg om store, tunge medier eller årsmøtet til Oslo Redaktørforening.
- Hans Rustad, redaktør for det fremmedfiendtlige nettstedet Document, der terroristen selv hadde deltatt aktivt, ble tatt opp som medlem i Norsk Redaktørforening.
- Helge Lurås har fått generøs penge støtte fra blant annet Jan Haudemann-Andersen, Håkon Wie-Lie, Asmund Haare, Monica Staff, Christian Mikkel Dobloug, Øystein Stray Spetalen og flere andre millionærer og milliardærer for å starte og drive det fremmedfiendtlige og konspiratoriske nettstedet Reset.
- Hans Lysglimt Johansen, en sterkt antisemittisk mann som har tatt til orde for å henrette meningsmotstandere, fikk ha egen stand på medie- og politikk-happeningen Arendalsuka både i 2017 og i 2018. Han ble invitert tilbake i 2019, men massive protester fra blant annet Arbeiderpartiet og Antirasistisk senter gjorde at invitasjonen ble trukket. Han er også invitert til debatter i NRK, og ble blant annet brukt som USA-ekspert og kommentator i forbindelse med presidentvalget der i 2016.
- Steve Bannon har uttalt at han ønsker å ødelegge staten. Hans politiske mål er «to bring everything crashing down, and destroy all of today's establishment». Han er en av arki-

tektene bak de mest ekstreme elementene i Donald Trumps fascistiske idéunivers. Likevel ble han spesialinvitert til norske mediers største og viktigste årlige arrangement, Nordiske mediedager (NMD) i Bergen i 2019. Flybillettene ble betalt av NMD, og mens han likevel var i Norge, benyttet Bannon anledningen til å delta på et møte i Oslo der en høyre-radikal fanskare fikk oppleve sin helt live. Blant tilhørerne var Hans Rustad fra Document, Hans Jørgen Lysglimt Johansen fra Alliansen, Peder Nøstvold Jensen aka Fjordman, Hege Storhaug fra Human Rights Service, SIANS leder Max Hermansen, minst én representant fra Norwegian Defense League og Ulf Leirstein, tidligere stortingsrepresentant for Frp.

Lokket ble lagt på debatten

Den andre fløyen har samtidig møtt betydelig motstand:

- «Hvis det er noen som har spilt offer etter 22. juli, er det til de grader Arbeiderpartiet», sa Frps nestleder Per Sandberg, og det fra Stortingets talerstol så tidlig som i november 2011. Uttalelsen var rettet mot AUF-leder Eskil Pedersen, utenriksminister Jonas Gahr Støre og partisekretær Raymond Johansen. Pedersen og Johansen hadde utfordret Frp til å ta tydelig avstand fra tankegodset til gjerningsmannen bak 22. juli. I stedet for å ta debatten, vred Frp det til at Ap ville bruke terroren strategisk og forsøke å slå politisk mynt på den. Sandberg beklaget senere utsagnet, men

det hadde en tydelig signaleffekt. Det kom ikke flere utfordringer til Frp. Tvert imot valgte ledende Ap-politikere å dempe ordskiftet, og å si at Sandbergs beklagelse gjorde at det var riktig å sette punktum. Lokket på den politiske debatten om 22. juli ble lagt på igjen før det var skikkelig av.

- Da flere politikere fra Ap, med Jonas Gahr Støre i spissen, reagerte på at justisminister Sylvi Listhaug i et innlegg på Facebook gjorde den samme type kobling mellom Ap og islamistisk terror som gjerningsmannen hadde gjort, ble de beskyldt av Høyre-statsråd Jan Tore Sanner for å «dra 22. juli-kortet». Også han beklaget utsagnet i ettertid, men signalet var sendt enda en gang.
- Da Tore Sinding Bekkedal, overlevende fra Utøya, kritiserte Fredrik Solvang i NRK for å invitere Helge Lurås til Debatten etter kuppforsøket i USA i januar 2021, beskyldte Solvang ham for å «dra Utøya-kortet». Mens Solvang mottok et stort antall støtteerklæringer fra politikere og journalister, ble Bekkedal hetset og truet på nett – selv om også han fikk mange støtteerklæringer. Solvang beklaget senere overfor Bekkedal.
- Professor Øystein Sørensen ved Universitetet i Oslo forsøkte i lang tid å skaffe finansiering til forskning på høyreorienterte ideologier. Så sent som i november 2014 etterlyste flere forskere politisk vilje til å støtte forskning på dette feltet. Forsvarets forskningsinstitutt sendte flere søknader for å finansiere forskning på høyreekstremisme og oppdaget at det var svært få finansieringskilder til denne typen forskning i Norge.

- Ved starten av 2021 var det fortsatt ikke reist et minnested på landsiden ved Utøya.
- Mange kommentatorer har skrevet gode analyser der gjerningsmannens tankegods settes inn i en internasjonal kontekst, men hvor mange eksempler er det på at ideene diskuteres i en norsk, politisk sammenheng?

Mediene har forsømt seg

Det er forbløffende hvor lenge denne våte kluten har ligget over norsk offentlighet. NRK sendte den kritikerroste og prisbelønte dramaserien «22. juli» i 2019. Serieskaperne løste elegant oppgaven med å fortelle om terroristens dødelige tankegods ved å skape den fiktive bloggeren «Beidablikk», som sto for mange av de samme tankene vi finner i gjerningsmannens manifest «2083».

I stedet for å utløse en etterlengtet debatt om hvor farlige og destruktive disse ideene var – og ennå er – valgte *Aftenposten* likevel å kjøre fram en helt annen diskusjon. De kontaktet bloggeren Peder «Fjordman» Nøstvold Jensen, og inviterte ham inn spaltene, slik at han kunne refse NRK for personangrep. Jensen mente at den fiktive figuren i TV-serien lignet på ham selv, og at NRK hadde forsømt seg når de ikke hadde involvert ham i forarbeidet.

Nok en gang forspilte norske medier muligheten til å ta en seriøs, konfronterende debatt om et tankegods som er blitt en stadig økende trussel mot liberale demokratier verden over i årene som har gått siden 2011.

Det er flere grunner til at det er viktig å kjempe mot disse ideene. Én av dem er selvfølgelig at vi må gjøre alt vi kan for å stanse vold og terror. Vi sa «aldri mer 22. juli», men likevel fikk vi 10. august 2019, da enda en høyreekstrem og radikalisert norsk ung mann forsøkte å drepe så mange han kunne klare, denne gangen ved å angripe Al-Noor-moskeen i Bærum.

Det er en grusom erkjennelse, men vi har ikke klart å stoppe den høyreekstreme volden.

En annen viktig grunn til å nedkjempe disse ideene, er at de tiltrekker seg folk som søker etter fellesskap fordi de ikke føler seg hjemme andre steder. Å tillate at dette får eksistere og vokse, er å akseptere at samfunnet ikke har annet å tilby sårbare mennesker enn et tilholdssted uten framtidsutsikter. Å skape gode små og store fellesskap, bygget på andre verdier, er også å kjempe mot terror.

Den tredje grunnen er at de ekstreme strømmingene og tankene er farlige også når de ikke fører til terror. Får de fotfeste i et samfunn, bryter de ned de liberale og demokratiske ideene en moderne rettsstat bygger på. De står i direkte motstrid til menneskerettighetene, til likhet for loven og demokratiske kjerneverdier. Vi har sett det i USA, ikke bare i de siste mørke ukene under president Trump, men i alle hans fire år: Barn ble skilt fra foreldrene sine og satt i bur. Folk ble nektet innreise til riket på grunn av sin religion. Kvinner ble forsøkt nektet å bestemme over sin egen kropp. Forbrytere ble benådet. Statsapparatet bygget opp en politikk basert på løgn og usannheter.

Nå snakkes det om at det foregår en masseradikalisering i USA. I kjølvannet av løgnene knyttet til valget i 2020 og kupp-

forsøket mot Kongressen, der fem mennesker mistet livet, vil det trolig komme mer.

Vi ser noe av det samme også i Ungarn, der den autoritære og høyreekstreme Victor Urban har demontert rettssystemet og rettsstaten, pulverisert de frie mediene og tilranet seg stadig mer makt. Vi har sett det i Polen, der rettighetene til seksuelle minoriteter og kvinner angripes systematisk. Vi ser det i Brasil, i India, på Filippinene. I Frankrike, Tyskland og Italia lever ideene ikke bare i avkroker på nettet, men i den såkalt stuerene offentligheten. Det gjør de også i Norge.

På tide å ta tak i ideologien bak

Likevel har det lenge vært kontroversielt å kjempe imot. Anklager om knebling, *no-platforming* og *cancel culture* sitter løst hver gang noen tar klar avstand fra talspersoner for dette tankegodset, eller sier tydelig fra om at de ikke ønsker rasisme og antidemokratisk propaganda i sine medier eller på sine scener.

Det virker nesten som om enkelte publikasjoner ikke ser forskjell på seg selv og staten. Ytringsfrihet betyr ikke at du har krav på å få kronikken din publisert i *Aftenposten*, at du har en selvsagt rett til å bli invitert til Dagsnytt 18 på NRK, eller at det er en krenkelse hvis du blir motsagt. Ytringsfrihet betyr at du skal kunne ytre deg uten å risikere straffeforfølgelse fra myndighetene.

Den spesielt stygge hersketeknikken som er blitt brukt i debatten etter 22. juli – anklagene om at Arbeiderpartiet, AUF og andre på venstresiden forsøker å slå politisk mynt på ter-

rorangrepet, der man snakker om «å dra 22. juli-kortet» eller «Utøya-kortet» – gir grunnlag for en siste observasjon:

Å slå politisk mynt på 22. juli har vært fullt ut akseptert på høyresiden og i den offentlige debatten så lenge det har dreid seg om spørsmål knyttet til fysisk beredskap. Men den ideologiske kampen mot farlig tankegods burde være en like selvfølgelig del av beredskapen som veisperringer og overvåking. Hvorfor fremstår dette så kontroversielt?

Kan det handle om at de to temaene berører skyld og ansvar på litt forskjellige måter? Beredskap handler om ansvar. Beredskapen kan virke før angrepet eller trusselen, den kan virke under angrepet, eller etter. Med ideologisk slektskap er det annerledes. Ideologi er ikke en reaksjon. Den er en årsak, og ligger dermed mye tettere opp til skyld. Den befinner seg alltid før angrepet, ikke etter.

Derfor er det vanskeligere å snakke om ideologien bak angrepet. Det er mer behagelig å unngå temaet. Og nettopp derfor er det også så ufattelig viktig å ta tak i.

Den politiske debatten etter 22. juli

Av Snorre Valen

Politisk redaktør i Nidaros og tidligere nestleder i SV

Jeg følte meg aldri hjemme i rosetoget. Selv om jeg sto der på torvet i Trondheim omgitt av venner, og vi alle var i sjokk og dyp sorg, og selv om det over hele Norge var et samhold i de timene som jeg tror ingen av oss hadde opplevd før, var det likevel uutholdelig å være der.

Det var uutholdelig fordi det ikke var noe vi kunne gjøre. Det var så mange som var borte. Hver og en av oss sto der, med våre vidt ulike bakgrunner og politiske ståsteder og livserfaringer. Vi visste fortsatt ikke hvordan det sto til med dem som hadde overlevd. Rosetogene var ikke en minneseremoni *etterpå*. Rosetogene fant sted mens dette fortsatt pågikk, i sykehusene og hjemme hos foreldre og søsken som fortsatt ikke hadde fått se sine kjære.

Det regnet helt voldsomt i Trondheim den mandagen Det var lummert og nitrisk, men det hindret ikke 20 000 mennes-

ker fra hele byen i å møte opp. Trond Giske holdt en vakker, rå og upolert tale. I toget møtte jeg Tord Lien og Sivert Bjørnstad fra Frp. Lien hadde skadet foten sin noen dager tidligere, men hinket gjennom hele fakkeltoget. Utenfor Folkets Hus, der AUF-kontoret ligger, ble det lagt ned blomster, lys og brev. Jeg husker en gjeng jenter som ble stående igjen der, fordi de ikke greide å gå videre. Det regnet og regnet og regnet. Selv hadde jeg på ei rød jakke, som farget av gjennom klærne mine. Da jeg kom hjem og kledde av meg, så jeg at overkroppen min var farget av rosetoget. Slik var det i flere dager etterpå. Fargen lot seg ikke vaske bort.

Det er allerede forsket litt på rosetogene.¹ Langt fra alle følte seg som en del av det fellesskapet de var et uttrykk for. Og det er jo ikke så rart. Rosetogene ble en representasjon av *folket* som en slags felles kraft, og ga oss bilder og symboler som hjalp oss å bearbeide det som hadde skjedd. Men det var jo mange som ikke følte det naturlig å legge ned blomster ved Oslo domkirke eller utenfor Folkets Hus i Trondheim. Kanskje følt de seg ikke nære nok på dem som ble rammet. Eller de syntes ikke det var naturlig å delta i en så kollektiv seremoni.

Når noe så grusomt og ukjent som 22. juli rammer landet, er det ikke rart at vi reagerer ulikt. Det er forståelig, og natur-

1 Se Rafoss, Tore Witsø: «Å føle fellesskap med fremmede: Rosetogene og følelsenes sosiologi», Norsk sosiologisk tidsskrift 04/2020 samt kapittelet «Hva betydde rosetogene? Rituell samling i et sekulært samfunn» i «Norge etter 22. juli: Forhandlinger om verdier, identiteter og et motstandsdyktig samfunn», red. Syse, Cappelen Akademisk 2018.

lig. Vi *kunne* ikke alle reagere på samme måte. De subtile, uutalte kravene som oppsto om at vi likevel skulle gjøre nettopp det, tror jeg ikke var til det beste for fortsettelsen.

De illiberale og partiløse Ap-broilernes ytringsansvar

Det som *ikke* er like forståelig, eller naturlig, er hvor fort vi som politisk fellesskap bestemte oss for å gå videre. Det var som om terroren var en ulykke. Det er veldig mye som er vakert med hvordan det norske demokratiet, innbitt og stoisk, bestemte seg for å gjennomføre en så normal valgkamp som mulig bare et par måneder etterpå. Men jeg tror dessverre også at det bidro til at terroren aldri ble tilstrekkelig bearbeidet i norsk politikk. Vi tok oss aldri tid til å utvikle et felles språk eller en felles forståelse for det som faktisk hadde skjedd.

Snarere ble tida etter 22. juli preget av en serie uverdige politiske debatter. Som regel var det en følge av klønnethet og usikkerhet, ikke vond vilje, men resultatet er likevel uheldig.

Behandlingen Eskil Pedersen fikk av sine politiske motstandere i månedene etter 22. juli, er et godt eksempel på hvor raskt den politiske bearbeidingen av 22. juli ble disiplinert.

«I dagens Aftenposten avslører Pedersen sine illiberale impulser», skrev Høyre-politiker Fredrik Wang Gierløff i et *Aftenposten*-innlegg i november 2011. «Som for så mange unge Ap-broilere: Pedersens lojalitet ligger til partiet, ikke til noen abstrakte prinsipper.» De «abstrakte prinsippene» Gierløff her siktet til, var ytringsfriheten:

«Ord og bilder er mektige våpen. Misbruk dem ikke», hadde Pedersen skrevet på Twitter. «Det kan ha vært forsøk på visdomsord, men det hadde en ekkel eim av trussel», hevdet Gierløff.²

Høyre-politikerens formuleringer er på den ene siden skarpe, men på den andre siden gjengs i det politiske ordskiftet under normale omstendigheter. Å krydre egne argumenter med mistenkeligjøring av andres liberale sinnelag, eller for den saks skyld en syrlig bemerkning om at motstanderens «unge broilere» synes prinsipper er uviktige, er ikke ukjent for den politiske debatten. Flere av poengene i Gierløffs innlegg er også ganske gode.

Det ubehagelige ved det hele er likevel at Pedersen fire måneder tidligere var et drapsmål for en politisk overbevist terrorist nettopp *på grunn av* partiet han er «lojal» til og *fordi han* var en «Ap-broiler».

Den aktuelle debatten Pedersen nå sto i, handlet også om i hvilken utstrekning deler av det tankegodset som formet terroristens motiv, kunne gjenfinnes i vår dagligdagse politikk. Det er fascinerende hvordan det norske politiske ordskiftet umiddelbart etter 22. juli fordret en «enighet» om at dette var noe man for enhver pris måtte unngå å påpeke.

For det første dannet det seg en konsensus om at debatten skulle fortsette nærmest som om terroren ikke hadde funnet sted. Og for det andre var det liksom et illiberal angrep på ytringsfriheten å problematisere fremmedfryktens, konspirasjonsteoriens og rasismens plass i det norske samfunnet.

2 «Eskil Pedersen gjør selv en tabbe», *Aftenposten* 24. november 2011

Dermed kunne en rekke politikere stille seg opp i kø og belære Pedersen i hvor galt det kunne gå dersom en ikke var tro mot det liberale demokratiets idealer – som om ikke Pedersen, mer enn noen av sine meningsmotstandere, selv hadde opplevd hva et faktisk, fysisk angrep mot disse idealene innebærer. Det var ikke noen «ekkel eim av trussel» Pedersen selv kjente. For ham var trusselen høyst reell.

Likevel gikk argumentasjonsmåten helt til topps hos partiet som nok i størst grad følte seg mistenkeliggjort: «Det kan virke som om Pedersen forsøker å skremme folk fra å delta i en demokratisk og fri debatt om utfordringer landet står overfor», skrev Fremskrittspartiets leder Siv Jensen i en blogg hos TV2 i sakens anledning. «Med andre ord forsøker en av Aps fremste tillitsmenn å begrense ytringsfriheten. Det er nye toner fra et parti som svarte terroren med ‘mer demokrati’», la hun til.³

Tonen i denne uttalelsen taler for seg. Eskil Pedersen og andre som forsøkte å ta i det reelt ubehagelige ved slektskapet mellom terroristens manifest og politiske ytringer som var på vei inn den gjengse norske politiske debatten, ble gjennomgående møtt slik.

«Så lenge ofrene ytrer seg i de offentlige rom, har de også et ansvar. Vi skal leve med ettervirkningene av 22. juli i mange år. Vi må finne en måte som ikke ødelegger den offentlige samtalen om innvandring og integrering», skrev *Dagens Næringsliv* på lederplass.

3 TV2, 24. november 2011

Enkelte hadde med andre ord et ytringsansvar. De som fra en rekke hold kritiserte Pedersen for å påpeke at det vitterlig er en sammenheng mellom ord og handling, advarte selv mot hvilke illiberale *handlinger* Eskil Pedersens *ord* kunne medføre. Elefantene forble i rommet – og den har stått der siden.

I norsk politisk debatt var det Arbeiderpartiet selv som fikk skylda

Hastverket vi alle hadde med å komme oss tilbake til den politiske hverdagen, førte til at terroren noen ganger helt umerkelig ble umulig å skille fra en naturkatastrofe. For noen, særlig på politikkenes ytterfløyer, var dette helt bevisst. For dem var det så klart mer komfortabelt å forholde seg til det grusomme som en «gal manns verk» enn som et resultat av høyreradikal ideologi. Andre bidro ubevisst til å skape et bilde av terrorhandlingen som en tilfeldig ulykke, ved å utelukkende *snakke* om den som nettopp det.

Som følge av dette siste ble manges ord, manges handlinger og manges ansvar viktig å diskutere – bare ikke terroristens. Det var som om terroren ble en tilfeldig hendelse som noen ganger bare inntreffer. Det var som om det ikke fantes et ansvar mellom terroristens vrangforestillinger og vrangforestillingene som nå har vært i vekst på ytre høyre fløy i to tiår.

I den grad syndebukker ble utpekt, var det fordi de hadde ansvar for en sviktende beredskap. I den grad den dirrende, vedvarende, ubehagelige følelsen av at noe var forandret etter terroren gjorde seg gjeldende i norsk politikk, var det i form

av stadige, subtile påminnelser om hvordan Arbeiderpartiet selv hadde sviktet norsk beredskap i forkant av terroren.

Svikten i norsk beredskap var reell. Det viser 22. juli-kommisjonens rapport med all tydelighet. Problemet er bare at vår *demokratiske* beredskap aldri ble en del av diskusjonen. Både før og etter terroren eksisterte det et sett høyreekstreme konspirasjonsteorier om Arbeiderpartiet, om «kulturmarxistene» og om muslimer som både da og nå utgjør en trussel. Dette ble aldri en del av den felles, politiske bearbeidelsen av 22. juli.

Men terroren *var* politisk. Vi *var* naive i møte med høyreekstremismen. Vi er ikke vant med at politikk tar denne formen i Norge. En usedvanlig vellykket samfunnsmodell og mer enn 70 år med fred har lært oss at politikk er løsningsenes kunst, og at debatt er trygt. Når tragedier har rammet oss, har de som regel inntruffet langt utenfor politikkens verden, enten vi snakker om naturkatastrofer, kriminelle handlinger eller skipsulykker.

Derfor har vi også en så sterk, innebygd motvilje mot å forstå at ideologi ikke bare i teoretiske advarsler, men i vår egen virkelighet, kan få enorme konsekvenser – om den «rette» ideologien finner fram til et sinn som er tilstrekkelig hensynsløst og fanatisk.

Kravet om å heve seg over politikk

Problemet er at enkelte tragedier *er* politiske. De er politiske i sitt opphav, politiske fordi de er *villet*, politiske fordi de bygger på politisk tankegods, og politiske fordi ettervirkningene

får store politiske konsekvenser. Vi er ikke vant med dette – og vi var det i hvert fall ikke i 2011.

Derfor bærer også de første politiske tankene etter terroren preg av usikkerhet, om ikke også berøringsangst. Jeg er helt sikker på at Stein Aabø gjorde det i beste mening da han fire dager etter terroren roste Arbeiderpartiet: «Partiet har opptrådt med verdighet og ikke falt for fristelsen til å utnytte tragedien politisk», skrev han.⁴ Og det er jo sant: Arbeiderpartiet opptrådte med en selvkontroll og verdighet i dagene og ukene – og årene – etter 22. juli som må ha vært svært krevende for mange i partiet. Men denne ene setningen viser samtidig noe av problemet vårt når det gjelder vår mangelfulle bearbeidelse av det som skjedde.

Det voldelige og uforståelige og tragiske har ingen plass i vår politikk, fordi den er så vellykket og normal. Derfor anser vi det å påpeke at volden er gjort mulig av et verdensbilde og en ideologi som er farlig og dødbringende, som upassende.

Men er det virkelig noen som tror at det som sto i hodet på medlemmer og ledelse i Arbeiderpartiet i dagene etter angrepet, var at det var «fristende» å «utnytte tragedien politisk»? Og, enda viktigere: Om Arbeiderpartiet *hadde* valgt å snakke om terroren i et mer politisk tonefall fra begynnelsen av; ville det egentlig vært «å utnytte tragedien»?

Det får vi aldri vite. Det politiske Norges møte med terroren tok nemlig en helt annen retning. Resultatet er en skadet og mangelfull erindring om 22. juli. Det er derfor både statsrå-

4 *Dagbladet* 26. juli 2011: «Etter sjokkfasen», Stein Aabø

der og programledere på TV ender opp med å bruke begreper som «Utøya-kortet». Det er ikke av ondsinnethet eller vond vilje. Det kommer som en følge av at vi politisk har redusert 22. juli til en beredskapskatastrofe, slik at det egentlige 22. juli, det som hendte og hvorfor, svever for seg selv utenfor den felles politiske bevisstheten.

Kanskje er dette en del av årsaken til at vi har tillatt en ytterligere framvekst av terroristens verdensbilde, terroristens paranoide og løgnaktige historieskrivning, terroristens konspirasjonsteorier, og terroristens nedsettende begreper og uttrykk. Det har skjedd uten at noen umiddelbart tør slå fast at dette vitterlig ikke bare minner om, men faktisk *er* beslektet med tankegodset som også drev terroristen. For det er jo en uhyrlig påstand å fremme: «Sier du virkelig at jeg liksom deler tankegods med terroristen?»

22. juli for seg selv

Kanskje ble tanken på at et samfunn som vårt eget kan fostre slik grusomhet, så ulevelig at mange så seg nødt til å late som om terroristens ideer var noe terroristen nærmest egenhendig, i sin individuelle galskap, hadde kommet på. Eller kanskje var vi bare så usikre på hvordan man egentlig møter fremveksten av et høyreautoritært, konspirativt tankesett at det var greiest å la være å prøve.

Terroren 22. juli flyttet i alle fall grensepostene milevidt for hvilke høyreradikale holdninger vi anser som en normal del av det offentlige ordskiftet. Dermed ble det vanskeligere, ikke

lettere, å identifisere farene og den latente volden i høyrradikalt tankegods. Hvorvidt terroristen hadde dette som mål, vil jeg ikke spekulere i, men jeg frykter at nettopp dette, ti år etter, har blitt et av terrorhandlingens utfall.

Brutaliteten i 22. juli, den bestialske volden, er så overveldende at det blir krevende for oss å erkjenne at den kunne bygge på et – om enn forvridd og fanatisk – *tankesett*. 22. juli er så overveldende at det nesten automatisk oppleves som useriøst, eller en overdrivelse, når en forsøker å se sammenhengen mellom høyrradikal og -ekstrem retorikk i hverdagen, og terrorhandlingen. For en kan jo ikke mene at *denne* holdningen, eller *denne* konspirasjonsteorien, kan lede til noe så brutalt som 22. juli – kan vi vel?

Dermed eksisterer udåden 22. juli i for stor grad som noe *egget*, som noe som svever rundt i universet helt på egen hånd, ute av kontakt med konspirasjonsteoriene vi møter i det daglige eller med den bredere historien om høyreekstrem vold som strekker seg helt fram til i dag.

Vår offerfortelling om ytre høyre

Høyreekstremismens språk har *retning*. Det leder et sted. Det åpner for ett steg, og så ett til. Vold er ikke en perversjon av høyreekstremismens budskap, men en naturlig konsekvens av det. Om verdenssynet ditt bygger på en opplevd krigstilstand, og om språket ditt bygger på det, og oppfordringene dine *inneholder* krigsretorikk, kan du ikke bli overrasket når «ensomme ulver» tar budskapet bokstavelig.

Det er derfor ikke tilfeldig at så mye av norsk debatt om ytringsfrihet dreier seg om høyreradikale og høyreekstremes rett og mulighet til å ytre seg. Det er en helt bevisst strategi fra det holdet å få diskusjonen til å handle om hvordan også *de* er beskyttet av det liberale demokratiets rettigheter – og at krigs- og voldsretorikk ikke må tolkes bokstavelig. «*Ord og handling er ikke det samme*», sier mange av oss – som om ikke et rop om borgerkrig nettopp er et rop om borgerkrig.

Mange av oss med et liberalt innstilt sinnelag lar oss også bruke. Det har de siste ti årene nærmest ikke vært måte på hvilken forståelse en skal møte autoritære og antihumanistiske uttalelser med – så lenge de kommer fra ytre høyre-hold. Nesten uansett hva høyreradikale nettsted, politikere og aktører har lirt av seg i norsk offentlighet, har den påfølgende debatten i deprimerende sjelden grad dreid seg om det faktiske meningsinnholdet.

I stedet har norsk offentlighet gått seg fast som ei kjerre i en sump av meta-diskusjoner med forutsigbar dramaturgi: Først sier noen noe autoritært, antidemokratisk, konspirativt eller rasistisk. Så kommer reaksjonene. Deretter trer det *egentlige* meningspolitiet i norsk offentlighet inn: kommentariatet. De klør seg i skjegget og hever pekefingeren mot kritikerne: «Du vil vel ikke kneble ytringer du ikke liker?»

Denne sumpen er den samme i dag som høsten 2011. Ytre høyre er på dette viset i stand til å få diskusjonen til å handle om sine egne (ikke truede) rettigheter, fremfor det faktiske, politiske innholdet i det de forfekter. I alt for lang tid har

alt for mange, dessverre oss i den norske offentlige samtalen inkludert, latt oss styre av denne svært forutsigbare retoriske karusellen.

De som ble skutt, må se til å besinne seg

I de ti årene som har gått, har vi brukt uendelig flere spaltemeter på patosfylte forsvar for høyreekstremismens plass rundt det politiske ytringsbordet, enn på å spørre oss selv: Hvordan sikrer vi ytringsfriheten til dem som ble bombet, jaktet på, skutt og hånet av høyreekstremisten som begikk ugjerningen den 22. juli?

Hva slags krefter kreves for å stå oppreist i den politiske debatten – for dem som overlevde angrepet? For dem som så venner bli lemlestet og myrdet? For dem som gjemte seg mens lukten av krutt lå over dem? De som ble skutt i hodet, i armen, i magen? De som siden den gang har følt på en helt grunnløs skyldfølelse for å ha overlevd?

De berørte må leve med en dato som kommer hvert eneste år: Hva slags mulighet har de til å fortelle om hva de selv mener er politisk viktig når de vet at de umiddelbart vil bli omtalt som de «patetiske egoistiske ungdommene som overlevde Utøya»? Når de vil få høre: «Hvor lenge skal de gnåle om dette og trekke rasismekortet?» Når det de møter er at «22. juli er omskapt til en vanvittig nasjonal offer-pøl der sårene aldri skal få gro og heales-men stadig holdes åpne hver gang enkeltindivid eller grupper trenger å lukke kjeften på sine motstandere»?⁵

5 Sitater fra det forhåndsmodererte kommentarfeltet i en godt besøkt norsk «nettavis».

Den største uretten vi alle i Norge har gjort mot dem, er å forvente av dem at de – som alle vi andre – skal snakke om høyrreradikale ideer, om konspirasjonsteorier, om vold og fascisme med kjørlighet som i et Dagsnytt 18-studio. Vi ber dem – krever av dem på et utall subtile måter – at også *de* skal betrakte slike fenomener utenfra, diskuterer dem i et saklig og høflig toneleie, og så la dem ligge. «Ja, det var forferdelig det du opplevde», får de høre, «men det betyr ikke at du kan si dét, eller gjøre dét, eller at du sitter på noen fasit».

Dette er ikke nytt. Det politiske Norge har en lang historie med å møte enkeltgrupper som har måtte ofre ekstra mye, med en kald skulder. Tenk på krigsseilerne eller de kommunistiske motstandsfolkene. Tenk på nordsjødykkerne. Mange av dem som har blitt påført de største arrene i fortellingen om det moderne Norge, har endt med å føle seg på siden av nasjonen.

De som overlevde, ble ikke bare påført 22. juli. De ble også påført *dette*. Mens vi andre later som om veien inn i det politiske ordskiftet er uforandret, er alt forandret for dem det gjelder. I det politiske ordskiftet vårt er det altså hulrom etter hulrom som aldri vil bli fylt.

I de konstituerende papirene for Trondheim bystyre i oktober 2011 står det usentimentalt og formelt: «Om fritak etter valget: Det må foretas noen endringer på lista over valgte representanter og vararepresentanter. Arbeiderpartiets medlem nr 5 Christopher Perreau er død.»

Rosene har også torner

Selv om vi ikke alle følte oss hjemme i rosetogene, er vi nesten nødt til å finne tilbake dit. Men ikke for å samles om å sørge, denne gangen må vi samles for å snakke med hverandre. Nå må vi også snakke ærlig om hva 22. juli 2011 gjorde med oss. For rosene har også torner. Vi må snakke ærlig om de vanskeligste tingene, som følelsen av å være i politisk naboskap med ytterliggående og farlige ideologier – noe ikke bare høyre, men også venstre fløy i Norge har erfaring med.

Det er vi elendige til å behandle uten å bli defensive, sinte og vrang. Vi må også snakke om hvorfor ytringsfriheten er så hellig for oss, og så viktig. Det skyldes *nettopp* at ord har tyngde, vekt og betydning – og kan få konsekvenser.

Samholdet i dagene og ukene etter 22. juli var vakkert, men kunne aldri yte ofrene ved Regjeringskvartalet og på Utøya rettferdighet. Rettferdighet for ofrene av 22. juli dreier seg om noe mer enn nasjonale markeringer. Det dreier seg også om å anerkjenne hva *de* ble utsatt for. Og det innebærer mye mer ubehag enn det vi kunne forvente av hverandre i de sorgtunge og kaotiske første dagene etter et terrorangrep rettet mot ungdom.

Men vi kan – og må – forvente det av hverandre nå.